

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԴԻՐԲ 1 ԱՍՏԻՃԱՆԻ ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՄԱՐ

Յերկրագունդ

և Ս Հ Մ

և Ս Հ Մ-ի հարեզան յերկրները

Մի հանի բուրժուական յերկրներ

Կազմեց Հ. ԵՂԻՍԵՅԱՆԸ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԴՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ № 799

ՅԵՐԵՎԱՆ—1928 թ.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԴԻՐՔ 1 ԱՍՏԻՃԱՆԻ ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՄԱՐ

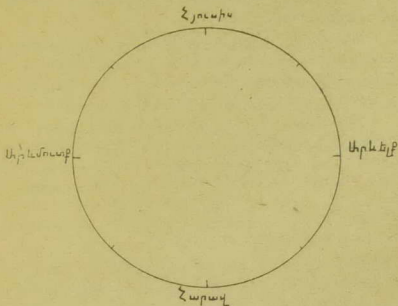
Կազմեց Հ. Ելիբեկյան

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ № 799
ԵՐԵՎԱՆ—1928 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Յերբ մենք դաշտում կանգնած դի-
տում ենք մեր շորս կողմը, մեզ թվում
է, թէ հեռվում յերկինքն ու յերկիրը
միանում են: Այն գիծը, վոր դոյանում է յերկնքի և յեր-

Նկ. 1. Հորիզոն

կրի միացումից, կոչվում է հորիզոն: Հորիզոնը մեզ յե-
րևացող տարածութեան սահմանն է. հորիզոնի այն կողմը
գտնվող վայրերը մենք չենք տեսնում:

Արևն ամեն որ ծագում է հորիզոնի մի կողմում և,
յերկնակամարի վրա շարժում կատարելով, մայր և մանում

հակառակ կողմում: Հորիզոնի այն կողմը, վորտեղ արեւը ծագում է, կոչվում է արեւելք*), իսկ այն կողմը, վորտեղ արեւը մայր է մտնում՝ արեւմուտք: Յեթե յերեսներս դարձնենք զեպի արեւելք, այն զեպքում մեր ձախ կողմը կլինի հյուսիս, իսկ աջ կողմը՝ հարավ:

Արեւելքը, արեւմուտքը, հյուսիսը և հարավը հորիզոնի գլխավոր կողմերն են:

Հորիզոնն ունի և յերկրորդական կողմեր: Այդ յերկրորդական կողմերն են՝ հյուսիս-արեւելք, հարավ-արեւմուտք և այլն:

Հյուսիս - արեւմուտքը հորիզոնի այն կողմն է, վոր գտնվում է հյուսիսի և արեւմուտքի միջև, հյուսիս-արեւելքը՝ հյուսիսի և արեւելքի միջև, հարավ - արեւելքը՝ հարավի և արեւելքի միջև և այլն:

Յույց տվեք հորիզոնի գլխավոր և յերկրորդական կողմերը: Ձեռքներդ մեկնեցեք զեպի հյուսիս, ձեռքներդ մեկնեցեք զեպի հյուսիս—արեւելք և այլն:

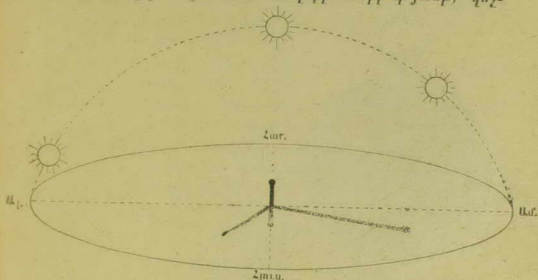
Ձեր հարեան գյուղը վճի կողմն է գտնվում:

Աւստասմէ.— Գծեցեք մի շրջան: Յենթադրենք, թե դա ձեր հորիզոնն է և դուք ել գտնվում եք այդ շրջանի կենտրոնում: Նրա վերևի կողմն ընդունեցեք հյուսիս, ներքևի կողմը՝ հարավ, աջ կողմը՝ արեւելք, իսկ ձախ կողմը՝ արեւմուտք: Այդ շրջանի յեղերքին նշանակեցնք հորիզոնի գլխավոր և յերկրորդական կողմերը (Հ. Ելիբեկյանի Աշխարհ. տետր—աշխատանք 1.):

Հորիզոնի կողմերը կարելի չե վորոշել նաև ստվերի ոգնությամբ: Յեթե մի հարթ տեղ ուղղաձիգ գրությամբ մի ձող տնկենք և ապա զիտենք ստվերը, այն զեպքում կտեսնենք, վոր մինչև կեսօր այդ ստվերը կարճանում է, իսկ կեսօրից հետո՝ յերկարում: Ամենակարճ ստվերը լի-

*) Արեւելք կոչվում է իսկապես այն կողմը, վորտեղ արեւը ծագում է մարտի 20-ին կամ սեպտեմբերի 20-ին: Ձմեռը արեւը ծագում է այդ կետից փոքր ինչ հարավ, իսկ ամառը՝ փոքր ինչ հյուսիս:

նում և կեսորին և ուղղված և լինում ուղիղ ղեպի հյուսիս։ Այն դիժը, վոր անցնում և ստվերի ուղղությամբ, կոչ-

Նկ. 2 Նորիզոնի կողմերի վորոշելը ստվերի օգնությամբ:

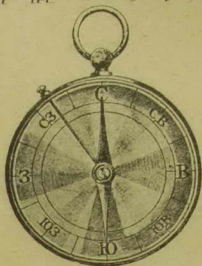
վում և սիջորեյի գիծ կամ միջորեական։ Այդ գծի մի ծայրն ուղղվում և ղեպի հյուսիս, իսկ մյուսը՝ ղեպի հարավ։

Առիւմսանք. Դպրոցի բակում մի ձող տնկեցեք և նրա օգնությամբ դտեք միջորեական գիծը։ Զողի շուրջը կավճով մի շրջան գծեցեք և ապա նրա վրա նշանակեցեք կողմերը (աշխարհ. տետր, աշխ. 2)։

Արևի օգնությամբ գիշերները կամ ամ-
կողմնացույց։ պամած ցերեկները մենք Նորիզոնի կողմերը
շենք կարող ցույց տալ։ Այդ պատճառով
նման ղեպերում Նորիզոնի կողմերը վորոշելու համար
գործ են ածում կողմնացույց կոչված գործիքը։

Կողմնացույցը մի փոքրիկ տուփ և, վորի մեջ սրածայր
հենարանի վրա դրված և մի սազնիտական սլաֆ։ Այդ
մագնիսական սլաֆի մի ծայրը միշտ նայում և ղեպի հյու-
սիս, իսկ մյուսը՝ ղեպի հարավ։ Սլաֆի աջն ծայրը, վորը
ցույց և տալիս հյուսիս, սովորաբար սևացրած և լինում։
Տուփի հատակին նշանակված են Նորիզոնի կողմերը։—

հյուսիս N, հարավ S, արևելք E և արևմուտք W
տառերով: Հյուսիս-արևելքը նշանակված է NO, հարավ-
արևելքը՝ SO, հյուսիս-արևմուտքը NW և հարավ-արև-
մուտքը SW տառերով կամ նշա-

Նկ. 3 Կողմնացույց

նակում են սուսերեն C (север
= հյուսիս), Ю (юг = հարավ),
В (восток = արևելք), З (запад
= արևմուտք) տառերով: Կողմնա-
ցույցի ոգնությամբ հորիզոնի
կողմերը՝ հեշտ և գտնել: Դրա
համար կողմնացույցը պետք է
գտնել մի հարթ տեղ, որինակ,
սեղանին, փորպեղի սլաքը
կարողանա ազատ շարժվել: Յերբ
սլաքը կանգ կառնի, կողմնա-
ցույցը պետք է զգուշությամբ

շրջել, մինչև փոր N տառը լինի սլաքի սեվացրած ծայրի
դիմաց: Այն ժամանակ սուսի հատակի տառերը ցույց
կտան հորիզոնի մնացած կողմերի ուղղությունը:

Կողմնացույցի կամ արևի ոգնությամբ

Կիր:

մենք հեշտությամբ կարող ենք գտնել, թե
հարևան գյուղը մեր բնակատեղի (գյուղի
կամ քաղաքի) վրե կողմն է գտնվում: Որինակ. յեթե աղ-
րում ենք Յերևանում, այն դեպքում կարող ենք ցույց
տալ, փոր Նոր Արաբկիրը գտնվում է Յերևանի հյուսի-
սային կողմը: Բայց Յերևանի հյուսիսային կողմը գտնվում
է փոշ միայն Ն. Արաբկիրը, այլ և Յեղվարդ գյուղը-
այդ պատճառով Ն. Արաբկիրի դիրքը Յերևանի նկատմամբ
փորոշելու համար մենք պետք է ցույց տանք նաև Ն. Արաբ-
կիրի հեռավորությունը Յերևանից: Հեռավորությունը փո-
րոշում ենք կիլոմետրով: Ասում ենք—Նոր Արաբկիրը
գտնվում է Յերևանի հյուսիսային կողմը, 2 կիլոմետր
հեռավորության վրա:

Ուրեմն, վորեկն գլուղի, քաղաքի կամ լեռան դիւքը մեր բնակատեղի նկատմամբ վորոշելու համար, մենք պե՛տք ենք ցույց տալ, թե այդ գլուղը կամ լեռան մեր բնակատեղի վո՞ր կողմն է գտնվում յե՛կ ի՞նչ հեռավորութան վրա:

Գտեք ձեր հարեան տները դիրքը դասարանի նկատմամբ:

Վարդիկը հարեան, մոտիկ գլուղերի դիրքը ձեր գլուղի կամ քաղաքի նկատմամբ:

Աւելացնելով.— Կողմնացույցը դրեք սեղանին և ապա նրա շուրջը տարրեր հեռավորութեան վրա մի քանի առարկաներ դրեք: Վարդիկը այդ առարկաների դիրքը կողմնացույցի նկատմամբ (Աշխարհագրական տետր, աշխատանք 3):

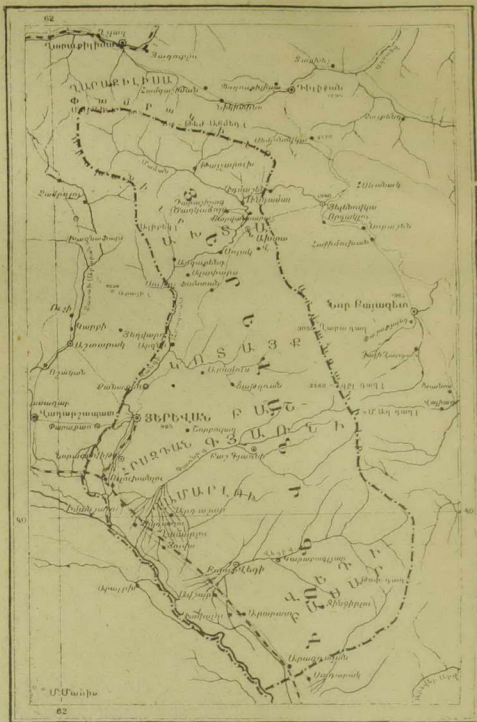
Բարեկցի: Բարեկցի վրա վերեւի կողմը ցույց է տալիս հյուսիս, ներքեւինը՝ հարավ, աջ կողմը՝ արեւելք իսկ ձախ կողմը՝ արեւմուտք:

Բայ արեք Հայաստանի քարտեզը և գտեք Յերևանը, Աշտարակը, Վաղարշապատը, Լենինականը, Նոր Բայազետը, Գորիսը, Նախիջևանը և այլն:

Այդ քաղաքները Յերևանի վրէ կողմն են գտնվում: (Նկար N 4 նայիր հետեւյալ յերեւին):

Բարեկցի տակ ստիւրաբար նշանակված և լինում մասշտաբ, վորը ցույց է տալիս, թե մի քաղաքից մինչև մյուսը, կամ մի գլուղից մինչև քաղաքը քանի կիլոմետր է: Հայաստանի քարտեզի տակ գծված և մի այնպիսի մասշտաբ, վորի մեկ սանտիմետրը համապատասխանում է 8 կիլոմետրի բնութիւն մեջ: Յեթե դուք գտաք, վոր քարտեզի վրա Աշտարակը Յերևանից հեռու է 4 սանտիմետր, ապա իրականութեան մեջ նա հեռու կլինի 4×8 կիլոմետր $= 32$ կիլոմետր:

Մասշտաբի ոգնութեամբ գտեք թե՛ 1) Յերևանից մինչև Լենինական, 2) Յերևանից մինչև Նոր Բայազետ, 3) Լենինականից մինչև Ղարաբաղ (Իսա) 4) Արագածի գագաթից մինչև Մասիսի գագաթը քանի կիլոմետր է:

Նկ. 4. Յերևանի զավառի բարեկեր (1 սահմանների մեջ 16 կիլոմետր)

Նկ. 5. Յերևանի զամառի քարտեզը (1 ասն-
տիվների մեջ 32 կիլոմետր)

Աւստամի. — Կատարեցեր աշխարհագրական տեսքի
4-րդ, 5-րդ, 6-րդ յեկ 7-րդ աշխատանքները:

Աւստամի. — Գծել շրջանի քարտեզը:

1. Վերցրեք մի թերթ թուղթի և նրա վրա գծեցեք մի
մեծ քառակուսի այնպես, զոր աչք քառակուսու կողմերը
թղթի յեզերքներին մոտ լինեն:

2. Քառակուսու շրջանակի մեջտեղը նշանակեցեք մի կետ
և աչք կետի մոտ գրեցեք ձեր բնակավայրի անունը:

3. Շրջանակի վերևի կողմի վրա գրեցեք հյուսիս, ներ-
քևի կողմի վրա՝ հարավ, աջ կողմի վրա՝ արևելք, իսկ ձախ
կողմի վրա՝ արևմուտք:

4. Վորոշեցեք մոտիկ գյուղերի դիրքը ձեր բնակատեղի
նկատմամբ, այսինքն իմացեք, թե աչք գյուղերից յուրաքան-
չյուրը ձեր գյուղի կամ քաղաքի վրա կողմն և գտնվում և
ի՞նչ հեռավորութան վրա: Յիթե գյուղի հեռավորությունը

Այսպիսով քարտեզի
ոգնությամբ շատ հեշտ
և վորոշել գտնազան կե-
տերի դիրքը Յերևանի
կամ մի այլ տեղի նկատ-
մամբ: Որինտեղ, քարտեզի
ոգնությամբ մենք իմա-
նում ենք, զոր Ղարաբա-
ղիսան գտնվում և Յերե-
վանի հյուսիսային կողմը
և 70 կիլոմետր հեռա-
վորութան վրա (ուղիղ
գծով հաշված): Բաթումը
գտնվում և Թիֆլիսի
արևմտյան կողմը 269
կիլոմետր հեռավորու-
թյան վրա և այլն:

ինքնեղ չգիտեք, այն զեպքում հարցրեք ուսուցչին. նա ձեզ կտա հարկավոր տեղեկությունները:

5. Վերադադրի այդ գյուղերը շրջանակի մեջ տեղավորեք, դուք պետք եւ քնտրեք մի հարմար մասշտաբ, որինսակ, ամեն 4 կիլոմետրի ժողովարեն պետք եւ վերցնեք մեկ սանտիմետր: Յենթադրենք, թե Ա. գյուղը գտնվում եւ ձեր քնակատեղի արեւելյան կողմը եւ 8 կիլոմետր հեռավորութեան վրա: Այս զեպքում ձեր գյուղը ցույց տվող կետից զեպի արեւելք վերցնում եք յերկու սանտիմետր եւ այդ հեռավորութեան վրա նշանակում Ա. գյուղը: Նույն յեղանակով դուք կարող եք նշանակել նաեւ ֆնացած գյուղերն ու քաղաքները: Այսպիսով կտանաք շրջանի քնակավայրերի քարտեզը:

Յեթե կարող եք նշանակեցեք ձեր գաղափարի սահմանը եւ գաղափարի վարչական կենտրոնի տակը կարմիր գիծ քաշեցեք:

Ձեր գծադրած քարտեզի վրա անցկացրեք գոյութիւն ունեցող խճուղիները, յերկաթուղին, գետերը եւ այլն:

I. ՅԵՐԿՐԱԳՈՒՆԴ.

Աւխաստիւսի.—Վերցրեք մի վորեւ գնդակ կամ կավից ինքնեղ պատրաստեցեք: Դիտեցեք այդ գնդակը եւ տեսեցեք. նրա յերեսը ուռուցիկ եւ, թե տափակ: Ամբողջ յերեսը հավասարապէս եւ ուռած, թե տեղ-տեղ միայն:

Գնդակի վրա մի կետ նշանակեցեք եւ ապա այդ կետից զեպի աջ մի գիծ քաշեցեք, ըսյց զեպի վեր կամ զեպի ցած չծռեք: Ձեր քաշած գիծը վերջն ռւր հասաւ:

Թելի ոգնութեամբ գնդակի շրջապիծը չափեցեք. քանի սանտիմետր ստացաք: Նույն յեղանակով մի քանի անգամ չափեցեք շրջապիծը եւ տեսեք, թե ամեն ուղղութեամբ նույն թիւն եւ ստացվում:

Գուլպայի մի ճաղ կամ վորեւ քարակ ձողիկ գնդակի միջով անցկացրեք, վոր ճաղը գնդակի կենտրոնով անցնի: Գտեք արմատագծի եւ շառավղի մեծութիւնը:

Հին ժամանակ մարդիկ յերկրի ձևի Յերկրի ձևը: մասին ճիշտ հասկացողութիւն չունեցին:

Այն ժամանակ վոչ միայն տգետ մարդիկ, այլև գիտուններն անգամ կարծում էին, թե յերկիրը մի

տափարակ տարածութիւնն եւ շրջապատված անտառման ծովով: Շատ ժամանակ անցով, մինչև վոր մարդիկ վերջապես հասկացան, վոր յերկիրը գնդի ձև ունի:

Վոր յերկիրը գնդաձև ե, այդ յերևում ե հետեյալ փաստերից:

Յերբ ծովափին կանգնած նայում ենք հեռացող նավին, տեսնում ենք, վոր հեռանալիս հորիզոնի տակ ծածկվում ե նախ՝ նավի ստորին մասը, ապա՝ միջինը ե վերջը՝ վերին մասը: Ընդհակառակը, յերբ նավը մոտենում ե, առաջ յերևում ե նրա վերին մասը ե ապա ստորինը: Այս յերևույթը ցույց ե տալիս, վոր մեր ե նավի միջև գրանիզը ջրի յերեսը տափակ չե, այլ ուռուցիկ, կորնթարդ: Յեթև ջրի յերեսը տափակ լինելը, այն զեպրում ամբողջ

Նկ. 6. Ծովափից հեռացող նավը հեռահեռ ծածկվում ե հորիզոնի տակ:

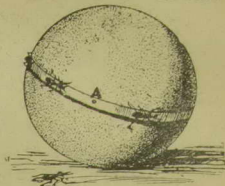
նավը պետք ե միանգամից ծածկվել, միանգամից ել յերեսը: Նույնպիսի մի յերևույթ նկատում ենք ե ցամաքի վրա: Խորհրդալին Միութեան յեվրոպական մասը, ինչպես հետո կտեսնենք, համարյա ամբողջապես մի ընդարձակ հարթութիւնն ե: Յերբ այդ հարթութեան վրայով գնալիս մոտենում ենք վորեւ գլուղի, այն զեպրում տեսնում ենք, վոր դեռ յերևում են գլուղի ամենաբարձր առարկաները (ծառերի գագաթները), ապա աները ե այլ ցածր տեղեր:

Ուրեմն յերկիրը ամենահարթ տեղերում անգամ տափարակ չե: Թե ծովը եթե ցամաքը, վոր կողմն ել նայելու լինենք, մեզ ուռուցիկ են յերևում:

Յեթև յերկիրն ամեն կողմից ուռուցիկ ե, նշանակում ե նա գնդաձև ե, ինչպես ձեր գնդակը, ձմերուկը: Այդ բանում մարդիկ վերջնականապես համոզվեցին այն

ժամանակ, յերբ մի քանի հայտնի ճանապարհորդներ կարողացան պատվել յերկրի շուրջը: Առաջին անգամ այդպիսի շուրջերկրյա ճանապարհորդություն կատարեց Մագելլանը մեկնից մօտ 400 տարի առաջ: Շուրջերկրյա ճանապարհորդությունների ժամանակ մարդիկ իմացան, Վերջերկրի շրջագիծը ամեն ուղղութիւնով հաւասար չէր լինի:

Մեր յերկիրը շատ մեծ գունդ է. նրա տրամագիծը հաւասար է մօտ 12700 կիլոմետրի, իսկ շրջագիծը՝ 40000 կիլոմետրի: Մինչև յերկրագնդի կենտրոնը հաշվում են մօտ 6300 կիլոմետր:

Նկ. 7. Մըջյունները պատվում են գնդակի շուրջը: Նրանցից մեկը գեռ նոր է դուրս յեկել A կետից:

Յերկրագունդը վուշ մի բանի վրա ամրացած չէ և ամեն կողմից շրջապատված է ողով: Ուր ել գնալու լինենք, մեր գլխավերևը յերկինքը կգանձվի, իսկ վտաքերի տակ՝ գետինը: Յերկրագնդի հակառակ կողմերում գտնվող մարդիկ իրար զարձած են լինում վտաքերով և շրջապատող տարածութեան մեջ չեն ընկնում, վերովհետև յերկիրը նրանց զեպի ինքն է քաշում:

Արևը ծագելիս ճառագայթները լուսավորում են նախ բարձր սարի գագաթը և ապա ցածր տեղերը. ինչո՞ւ:

Բարձր սարի գագաթից ավելի մեծ տարածություն է յերևում. ինչո՞ւ:

Նախնի վրա կան ցցվածքներ ու փոսիկներ, բայց այդ աննշան խորդուբորդությունները նրա դնդաձևութեանը չեն խանգարում: Յերկրի վրա կան լեռներ, ձորեր, հովիտներ, հապա ինչո՞ւ յերկիրը գնդաձև ենք համարում:

Պարտաւ:

Յերկրագունդը լավ պատկերացնելու համար մարդիկ խափաբարտից կամ գաճից պատրաստում են մի գունդ, վորի վրա գանազան նշաններով նշանակում են ծովերը, ցամաքները,

գետերը, քաղաքները և այլն. այդպիսի գունդը կոչվում է գլոբուս: Գլոբուսի միջով անցնում է մի ձող, վորի շուրջը գլոբուսը կարող է հեշտությամբ պտտվել: Այդ ձողը կոչվում է առանցի:

Գլոբուսի այն երկու կետերը, վորտեղ առանցքի ծայրերը դուրս են գալիս, կոչվում են բևվեռներ. վերինը՝ հուսիսային, իսկ ներքինը՝ հարավային բևվեռ: Գլոբուսի շուրջը, բևեռներից հավասարապես հեռու՝ անցնում է մի շրջագիծ, վորը կոչվում է հասարակած: Հասարակածով գլոբուսը բաժանվում է յերկու կիսագնդերի՝ հյուսիսային և հարավային:

Նկ. 8. Գլոբուս

Հուսիսային բևեռը մի շարք գծերով միացած է հարավային բևեռի հետ: Այդ գծերը կոչվում են միջուրեականներ: Միջուրեականներից մեկը, վոր անցնում է Անգլիայի Գրինիչ (Լոնդոնի մոտ) քաղաքի վրայով, ընդունված է վորպես գլխավոր միջուրեական: Գլխավոր միջուրեականով յերկրագունդը բաժանվում է յերկու կիսագնդերի՝ արեւելյան և արեւմտյան: Արեւելյան կիսագունդը գտնվում է գլխավոր միջուրեականի աջ կողմը, իսկ արեւմտյան կիսագունդը՝ ձախ կողմը:

Յերկրագունդն էլ գլոբուսի նման ունի յուր առանցքը, բևեռները, միջուրեականներն ու հասարակածը, բայց դրանք

յերկրագնդի վրա նշանակված չեն, մենք նրանց յերևա-
կայում ենք միայն:

Գլորուսի վրա ցույց տվեք հուսիսային և հարավային
բևեռները, հասարակածը և միջորեականները:

Աշխատի՛ւք. — Գնդակի միջով ճաղը կրկին անցկաց-
րեք: Գնդակն այնպես բռնեցեք, վոր ճաղի մի ծայրն ուղղ-
ված լինի զեպի վեր, իսկ մյուսը՝ զեպի ցած: Այդ ճաղը
կլինի ձեր գնդակի առանցքը: Գնդակի այն տեղերը, վոր-
տեղ ճաղը դուրս և գալիս ընդունեցեք վորպես բևեռներ:

Նշանակեցեք հուսիսային և հարավային բևեռները:

Գծեցեք մի շրջագիծ, վոր համապատասխանի հաստ-
րակածին:

Գծեցեք մի միջորեական:

Յեթև հասարակածով կամ միջորեականով ձեր գունդը
կիսեք, ինչ կիսագնդեր կստանաք:

Գլորուսի ոգնությամբ մենք կարող ենք
Կիսագնդերի Բաժնիկ: իմանալ, թե յերկրագնդի վրա ի՞նչ ցամաքներ,
ծովեր, գետեր, քաղաքներ կան: Բայց գլո-
րուսին նայելիս մենք միայն նրա մի յերեսն ենք տես-
նում: Վորպեսզի գլորուսի ամբողջ յերեսը միանգամից
տեսնենք և իմանանք, թե բոլոր ցամաքներն ու ծովերը
ի՞նչպես են դասավորված՝ լավ կլինի, վոր գլորուսը գլխա-
վոր միջորեականով կիսելինք և հետո արեմտյան կիսա-
գունդը պատին ջուկ կպցնե՞լինք, իսկ արևելյանը՝ ջուկ: Այս
գեպքում մենք գլորուսի ամբողջ յերեսը միանգամից
կտեսնե՞լինք:

Ինչ վոր տեսնում ենք այդ կիսագնդերի վրա, մենք
կարող ենք գծել և թղթի վրա: Այսպես, կողք-կողքի
կնիկարենք յերկու շրջան, ձախ շրջանի տակ կգրենք «արե-
մտյան կիսագունդ», աջ շրջանի տակ՝ «արևելյան կիսա-
գունդ»: Հետո այս շրջանների մեջ կգծենք ցամաքներն
ու ծովերն այնպես, ինչպես նրանք դասավորված են գլո-
րուսի վրա: Այս յեղանակով կստանանք «կիսագնդերի

քարտեզ: Կիսագնդերի քարտեզը գործածության համար ավելի հարմար է, քան գլոբուսը:

Կիսագնդերի քարտեզը յերբեմն գունավոր է լինում: Այս դեպքում ծովերը սովորաբար նկարում են կապույտ գույնով, դաշտավայրերը՝ կանաչ, բարձրավանդակները՝ բայց զարչինազույն, լեռները՝ զարչինազույն և այլն:

Կիսագնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք արևելյան և արևմտյան կիսագնդերը:

Ցույց տվեք գլխավոր միջորեականը, այնտեղ, վորտեղ գլխ. միջորեականը կտրում է հասարակածը, նշանակված է 0:

Փակեք հասարակածը, հյուսիսային և հարավային բև-
վեռները:

Ինչպես են կոչվում այն գծերը, վորոնք միացնում են բևեռներն իրար հետ: Ցույց տվեք:

Մենք քիչ առաջ ասացինք, վոր յերկիրը գնդի ձև ունի, բայց հետազոտությունները ցույց են տալիս, վոր նա միանգամայն կլոր չէ: Հասարակածից մինչև կենտրոնը 6377 կիլոմետր է, իսկ բևեռից մինչև կենտրոնը 6356 կիլոմետր է: Հետևապես բևեռային շառավիղը 21 կիլոմետրով հասարակածային շառավիղից կարճ է. դա ցույց է տալիս, վոր յերկրագունդը բևեռների կողմից փոքր ինչ սեղմված է, ինչպես մանգաթինը: Բայց այդ սեղմվածությունն այնքան անշան է, վոր յերկիրն ընդունում ենք գեղաձև:

Յեթե ուշադրությամբ դիտեք գլոբուսը

Առխառնում-
սեր:

Կամ կիսագնդերի քարտեզը, դուք կտեսնեք, վոր յերկրագնդի մեծ մասը ծածկված է ջրով: Յերկրագնդի ամբողջ մակերևույթը հաշվում են 510 միլիոն քառ. կիլոմետր, վորից ջուրը բռնում է 361 միլիոն քառ. կիլոմետր, իսկ ցամաքը՝ 149 միլիոն քառ. կիլոմետր, այսինքն ջուրը ցամաքից մոտ $2\frac{1}{2}$ անգամ ավելի մեծ տեղ է բռնում:

Ամբողջ ցամաքը բաղկացած է հինգ աշխարհամասերից: Այդ աշխարհամասերն են՝ Ասիա, Յեվրոպա, Ամե-

րիկա. Աֆրիկա յեւ Ավստրալիա: Այժմ այդ հինգ աշխարհամասերին ավերանում եւ ե վեցերորդը, վոր կոչվում ե Անսարկիդա:

Ասիան, Յեւրոպան ե Աֆրիկան կաճ են իրար ե միասին վերցրած կոչվում են Արեւելյան մայր ցամոք կամ Հին աշխարհ: Ամերիկան կոչվում ե Արեւմտյան մայր ցամաք կամ Նոր աշխարհ, իսկ Ավստրալիան՝ Հարավային աշխարհամաս:

Աշխարհամասերի մեծությունը (հաշված յեւ կգզիները):

Ասիա	44,2	միլիոն քառ. կիլոմետր
Աֆրիկա	29,8	» » »
Ամերիկա	42,2	» » »
Յեւրոպա	9,9	» » »
Ավստրալիա	8,9	» » »
Անտարկտիդա	14,0	» » »

Ամբողջ ցամաքը 149 միլ. քառ. կիլոմետր

Աշխարհամասերից ամենամեծը վճրն ե:

Աշխարհամասերից ամենափոքրը վճրն ե:

Յուլյց տվեք ամեն մի աշխարհամասն առանձին (Աշխարհ. առլաս, կիսագնդերի քարտեզ):

Ասիան Յեւրոպայից բաժանվում ե Ռուսլյան լեռներով, Ռուսլ գետով, Կասպից ծովով, Կովկասյան լեռներով, Կոստանդնուպոլսի ե Դարդանելի նեղուցներով. ցուլց տվեք:

Աֆրիկան Յեւրոպայից բաժանվում ե Միջերկրական ծովով, իսկ Ասիայից՝ Սուեզի պարանոցով ե Կարմիր ծովով. ցուլց տվեք:

Դտեք Անտարկտիդան: Նա վճրտեղ ե գտնվում:

Դտեք Յերեանի տեղը: Ս. Հայաստանը վճր աշխարհամասում ե գտնվում:

Աշխարհագր. — Կիսագնդերի քարտեզի վրա տարբեր գույներով ներկեցեք աշխարհամասերը ե յուրաքանչյուրի վրա գրեցեք յուր անունը: Չմոռանաք ներկել ե կղզիները (Աշխարհագրական տետր, աշխ. 8):

Յերկրագնդի ընդարձակ ջրերն ել ցառվկիանոսներ: մաքի նման բաժանվում են մի քանի շատ մեծ մասերի, վորոնք կոչվում են ովկիանոսներ: Սովորաբար ընդունում են հինգ ովկիանոս, այն

և՛ Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս. Ասլանսյան ովկիանոս. Հնդկական ովկիանոս, Հյուս. Սառուցյալ Ովկիանոս յեվ Հար. Սառուցյալ ովկիանոս:

Հյուս. Սառուցյալ ովկիանոսն այժմ կոչվում է Հյուսիսային Բևեկեռային ծով և կազմում է Ատլանտյան ովկիանոսի մասը: Հար. Սառուցյալ ովկիանոսի մեծ մասը բռնված է Անտարկտիդայով, իսկ մնացածը մասամբ միանում է Ատլանտյան ովկիանոսին, մասամբ՝ Խաղաղ ովկիանոսին և մասամբ ել Հնդկական ովկիանոսին: Այսպիսով մնում է միայն յերեք ովկիանոս—Մեծ կամ Խաղաղ, Ասլանսյան և Հնդկական ովկիանոս:

Ովկիանոսների մեծությունը

Խաղաղ ովկիանոս	180	միլիոն քառ. կիլոմետր
Ատլանտյան ովկիանոս	106	» » »
Հնդկական ովկիանոս	75	» » »
Բոլոր ովկիանոսները	361	միլիոն քառ. կիլոմետր

Կիսագնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք ովկիանոսները: Ատլանտյան ովկիանոսը Յեվրոպայի վրժի կողմն և գտնվում:

Խաղաղ ովկիանոսը կամ Հնդկական ովկիանոսը Ասիայի վրժի կողմն և գտնվում:

Հնդկական ովկիանոսը վրժի աշխարհամասերի ափերն և լողողում:

Հյուս. Բևեռային ծովը վրժի ովկիանոսի մասն է կազմում:

Ովկիանոսներից ամենամեծը վրժն է:

Աշխատանք.— Կիսագնդերի համը քարտեզի վրա ովկիանոսները ներկեցեք կապույտ գույնով և ապա նշանակեցեք ովկիանոսների անունները:

Յամաքի յեղերբը սովորաբար կտրվում է լինում: Տեղ-տեղ ջամաքը մանում է ծովի մեջ և կազմում բերակալի, տեղ-տեղ ել ջուրն և մանում ջամաքի մեջ և կազմում ծովեր և ծոցեր: Ջրի այն նեղ շերտը, վոր յերկու ջրային մեծ տա-

բաժություններ միացնում ե իրար հետ, կոչվում ե նկ-
ղոյ: Իսկ ցամաքի այն նեղ շերտը, վոր յերկու ցամաք-
ներ միացնում ե իրար, կոչվում ե պարսնոց: Ծովի մեջ
ընկած փոքր ցամաքները կոչվում են կղզիներ:

Կասաբիլ ալաաբհազալան սեռի 7-րդ ալաասսնիք:

Յեկրոպայի քարտեղի վրա ցույց տվեք՝

1. Սկանդինավյան, Պիբենեյան, Ապենինյան ե Բալ-
կանյան թերակղզիները:

2. Սե, Միջերկրական, Հյուսիսային, Բալտիկ ե Ապի-
տակ ծովերը:

3. Կաստանդուպոյսի, Դարդանելի, Ջիրբալտարի, Լա-
մանշի, Սկագերրակ ե Զուեյ նեղուցները:

4. Իսլանդիա, Մեծ Բրիտանիա, Իրլանդիա, Սիցիլիա
ե Սարդինիա կղզիները:

Միջերկրական ծովը վե՞ր ովկիանոսի մասն ե:

Բաթումից Ատլանտյան ովկիանոս դուրս գալու համար
ի՞նչ ծովերով ե նեղուցներով պետք ե անցնել (Աշխ. առկա,
Յեկրոպա):

Ասիայի քարտեղի վրա գտեք՝

1. Փոքր Ասիա, Արարիա, Հնդկաստան, Հնդկասիւն ե
Կամչատկա թերակղզիները:

2. Յեյլսն, Մուստարա, Յալա, Բորնեո, Ֆիլիպպյան,
Յապոնական ե Սախալին կղզիները:

3. Սուզի պարանոցը, Կարմիր ծովը, Բար-Էլ-Ման-
դերի նեղուցը, Պարսից ծոցը, Բենգալյան ծովը, Հար. Չի-
նական ծովը, Արևել. Չին. ծովը, Յապոնական ծովը, Բե-
րինգյան ծովը ե Բերինգյան նեղուցը:

Գտեք Մեքսիկայի ծոցը ե Պանամայի պարանոցն
Ամերիկայում:

Ալաասսնիք: Ասիայի ե Յեկրոպայի համը քարտեղ-
ների վրա նշանակեցեք վերը հիշած թերակղզիների, կղզի-
ների, ծովերի, ծոցերի ե նեղուցների անունները (Աշխարհ.
տետր): Կարգացեք «Կոլումբոս», «Կուկ» ե «Մագելլան»
հողվածները: («Աշխարհի շուրջը»—II մաս):

ՅԵՐԿՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախորդ հողվածի մեջ մենք դադափար կազմեցինք
յերկրագնդի ձևի մասին. այնուհետև տեսանք, վոր նրա
մակերևույթը բաղկացած ե ցամաքից ե ջրից:

Այժմ տեսնենք, թե յերկիրն ինչ կազմություն ունի, աշխնքն՝ յերկրի ներսը գտնվող նյութերն ինչ վիճակում են գտնվում, վերջափ տաք են և այլն:

Հանքահորեր փորելիս մարդիկ նկատում են, վոր ինչքան ավելի խոր են գնում, ջերմության աստիճանն ալնքան ավելի բարձրանում և: Մոտ 2 կիլոմետր խորության մեջ ալն աստիճան տաք է լինում, վոր բանվորները դժվարանում են աշխատել: Վոր յերկրի խորքերում շատ տաք է, ալդ յերևում է նրանից, վոր յերկրագնդի զանազան տեղերում, որինակ՝ Թիֆլիսում, Պլատիդորակում և այլն, զեանից բղխում են տաք աղբյուրներ: Ալդ աղբյուրների ջրերը յերկրի յերեսից զեպի խորքերն են ծծվում սառը վիճակում, բայց հետո նրանք խոր շերտերի մեջ տաքանում են և դուրս հոսում վորպես տաք աղբյուրներ:

Յենթադրում են, վոր մոտ 70 կիլոմետր խորության մեջ ալնքան տաք պետք է լինի, վոր յեթե մենք ալդ աստիճանի տաքություն ստանանք յերկրի յերեսին, ամեն տեսակի նյութ կարող ենք հալել: Գիտնականների կարծիքով յերկրագնդի կենտրոնում պետք է ³վոր 100000 աստիճան ջերմություն լինի: Բայց թե նյութերը յերկրի ներսը ինչ վիճակում են գտնվում, ալդ մեզ հաստատապես հայտնի չէ: Գիտնականներից վոմանք ընդունում են, վոր յերկրագնդի միջուկը հեղուկ վիճակում է գտնվում: Վոմանք ել կարծում են, վոր ալդ միջուկը պետք է զազայլն լինի, վոմանք ել հաստատում են, վոր նա պինդ պետք է լինի: Գիտնականների մեծ մասն այժմ ընդունում է, վոր յերկրագնդի միջուկը պինդ վիճակում է գտնվում:

Յենթադրում են, վոր յերկրրը մի ժամանակ ամբողջապես հալված վիճակում է յեղել և փայլելիս, ինչպես արեւը. բայց հետագայում նա կամաց կամաց սառել է և յերեսը ծածկվել կեղևով: Ոգի, ջրի, տաքության ու ցրտի ազդեցությունից յերկրի կեղևը քայքայվել է, փոփոխվել և վերջ ի վերջո ընդունել յուր աշտորվա ձևը:

I, ես Գեորգի
ծագումը:

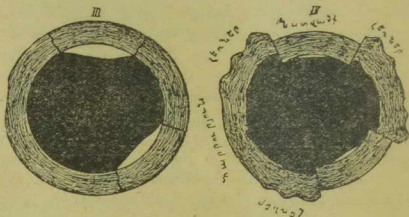
Յերկրագնդի շիկացած միջուկը հե-
տոյնեան հովանում եւ եւ սեղմվում, փոքրա-
նում: Սառչելուց միջուկի եւ կեղևի արան-
քում պեղք եւ դատարկություն զոյանար,
բայց կեղևն իր ծանրությունից մի քանի տեղերում իջ-
նում եւ եւ դրանից յերկրի յերեսի վրա առաջանում են:

Նկ. 9. I Յերկրի կազմությունը: II Յերկրի միջուկը սառչելու սեղմվում եւ
կեղևի եւ միջուկի միջև դատարկություն եւ զոյանում:

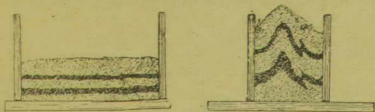
անհարթություններ — դաշտավայրեր եւ բարձրավան-
դակներ:

Ուրիշ տեղերում յերկրի կեղևի մեջ ծալքեր են զո-
յանում: Թե ինչպես են այդ ծալքերն առաջանում, յերե-

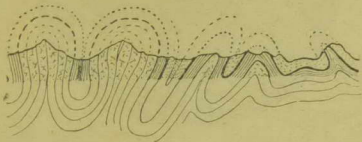
Նկ. 10. III. Յերկրի կեղևում ճեղքեր են զոյանում: IV. Մանրությունից
կեղևը տեղ տեղ նստում եւ եւ լիճաներ զոյացնում:

ուսւ ե հետեւյալ փորձից: Յեթե վերցնենք մահուղի մի քա-
նի կտոր, իրար վրա դարսենք և ապա կողքից ճնշենք,
մենք կտեսնենք, փոր այդ կտորները կուչ են դալիս և

Նկ. 11. Թաց ավազի շերտերը ճնշելիս ծալքեր են առաջանում:

ծալքեր գոյացնում: Նույնը տեղի չէ ունենում յերկրի
կեղևի մեջ: Յերկրի միջուկի կծկվելու ժամանակ կեղևը
նստում և և այդ միջոցին կեղևի ամեն մի կտորը
ճնշման և յենթարկվում հարեան կտորների կողմից: Այդ
կողքերից ազդող ճնշումից կեղևի մեջ առաջանում են մեծ
կամ փոքր ծալքեր: Յեթե ծալքերը շատ մեծ են, այն դեպ-

Նկ. 12. Յերկրի կեղևի ծալքերից լեռներ են գոյացել: Կետերով ցույց
են տրված այդ ծալքերի վերին մասերը, փոր ջուրը մաշել և:

քում գոյանում են լեռներ, փորոնք կոչվում են ծալքափոր:
Յերկրագնդի լեռների մեծ մասը այդ յեղանակով և առա-
ջացել (տես նկար 13):

Կատարեցեք աշխարհագրական տետրի 9, 10, 11 աշ-
խատանքները:

Յույց տվեք հետևյալ լեռնաշղթաները.

Ասիայում — Կովկասյան, Հիմալայան, Կուեն-Լուն,
Տյան-Շան, Սայանյան լեռները:

Յեկրտալում - Ալպյան, Պիրենեյան, Ապեննինյան,
Բալկանյան, Կարպատյան և Ուրալյան լեռները:

Ամերիկայում - Կորդիերները:

Աշխատանք: Ասիայի և Յեկրտալի համը քարեդեղների
վրա զրեցեք գլխավոր լեռների անունները (զրեկ մանր և,
յեթև այդ անունը չի տեղավորվում, կրճատել):

Յերկրի ներսի տաքության ամենալավ
Հրաբուխ: ապացույցը հրաբուխներն են: Հրաբխային
կոշվում և այն սարը, վորի զապաթից յեր-
բեմն զանազան զաղեք, ջրային գոլորշիներ յեմ հրանե-
ղուկ լավի (այսինքն՝ հալված լեռնային տեսակներ) են

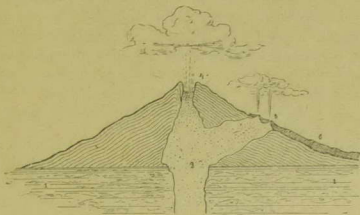

Նկ. 13. Ծաղրավոր լեռներ:

դուրս գալիս: Յերկրագնդի վրա հրաբուխներ շատ կան:
Դրանցից ամենամեծանամբը Վեզուվն է, վոր գտնվում է
Ապեննինյան թերակղզու վրա:

Ժայթքումից առաջ սովորաբար ստորերկրյա զգրգռում
և լավում: Հրաբխի շուրջը յերկրն սկսում է ցնցվել,
շարժվել: Քիչ հետո զապաթին յերևում է ջրային գոլոր-
շի, վորը սյունի նման վեր է բարձրանում և ահագին սև
ամպ գոյացնում: Զրալին գոլորշիների ժայթքումի միջոցին
բարձրանում են նաև ահագին քարի կտորներ և լավայի
մանր կաթիլներ: Այդ կաթիլները ողում ստուշելով գո-

յայնում են փութի, փորը կոչվում է նրաբխային մոխիր: Յերբ Զրախն գոյորշխները ստուշում են, Զուրն ու մոխիրը խառնվում են իրար հետ և Թափվում ցած ու ցեխով ծածկում անտառներ, զաշտեր, յերբեմն ել գյուղեր

Նկ. 14. Հրաբուխի կազմութիւնը: 1.—յերկրի կեղեր, 2—լափա, 3—ստուած լափայից և մոխրից գոյացած լշատ, 4—գլխավոր կրատները (խառնարանը), 5—կողրի կրատներ, 6—լափայի հեղեղ:

ու քաղաքներ: Մեզնից 2000 տարի առաջ Վեգուսի Ժայթքման միջոցին աշդպիտի ցեխի տակ կորան Պոմպեյ և Հերկուլանում քաղաքները: Վերջը յերևում է և լավան, փորը զանդագորեն տարի լանջով հրեղեն զեաի նման ցած է հոսում և ափերածութիւններ անում ճանապարհին: Լավան հետո պնդանում է և գոյացնում քարեր:

Այն հրաբուխները, փորոնք այլեւս չեն գործում, կոչվում են հանգած հրաբուխներ. որինսակ՝ Մասիսը, Արագածը, Կազրեկը, Ելբրուսը և այլն:

Վեգուսի և այլ հրաբուխների մոխհայտասանի ըից ու լափայից գոյացել են այնպիսի քահրաբուխները: Ըախին զանդվածներ, փորոնցից Հայաստանում շատ կան: Ամբողջ Արագածը աշդպիտի քարերից է բաղկացած: Բոյոր այն քարերը, փորոնք լավայից են առաջացել, կոչվում են նրաբխային լեռնային սեասկներ. զրանց մի տեսակը կոչվում է բազալ's, մյուսը՝ սրախի's, յերբորդը ակւեզի's և այլն: Հրաբխային մոխրից առաջանում է այսպեւ կոչված հրաբխային տոմ:

Յեթե Մասիսն ու Արագածը կազմված են այնպիսի բարերից, ինչպիսին առաջացել է Վեգուվի և այլ հրաբուխների լավայից ու մոխրից, այն դեպքում Մասիսն ու Արագածը նույնպես հրաբուխներ են, բայց նրանք այժմ չեն գործում, հանգած հրաբուխներ են: Հայաստանում հանգած հրաբուխներ շատ կան: Հրաբխի գործունեությունից այստեղ գոյացել են վոչ միայն Արագածի նման բարձր լեռներ, այլ և բնդարձակ բարձրավանդակներ: Դարբաղի, Սևանի, Շիրակի բարձրավանդակները գոյացել են մոտակա լեռներից բղխած լավայից, վորը ծածկել է այդ տեղերը և հետո պնդանալով առաջացրել հսկայական հաստություն ունեցող քարային ծածկույթ:

Գետերը ժամանակի ընթացքում ձեղբել են այդ ծածկույթը և խոր խոր ձորեր առաջացրել: Այդպիսի ձորերով են հստում Ախուրյանը, Չորագետը և այլն:

Յերկրի կեղևը յերբեմն ստորերկրյա

Յերկրագործ: հարվածներից ցնցվում է. ասում ենք յերկրագործ է տեղի ունենում: Յերկրաշարժը ստիարարար թույլ է լինում, բայց յերբեմն ել այնքան ուժեղ է լինում, վոր առարկաները, տները, ծառերը որորվում են: Սաստիկ ուժեղ յերկրաշարժից տներ են քանդվում, յերկրի կեղևի մեջ ձեղքեր են առաջանում, լեռներում ժայուեր են փլում, աղբյուրները փոխում են իրենց ուղղությունը և այլն:

Յերկրաշարժը հաճախ տեղի յե ունենում լեռնոտ յերկրներում: Անդրկովկասում հաճախակի յերկրաշարժներ լինում են Ախալքալաքում, Գորիում, Լե-

Նկ. 15. Յերկրաշարժից յերկրի մի կտորը տեղահան է յեղել և դրանից յերկաթուղու ուղիղ գիծը ծավել է:

նինականում և այլն: Բերենք մի քանի սրինակ: 1899 թ. ուժեղ յերկրաշարժից Ախալքալաքի շրջանում փլատակների տակ կորան 100 մարդ և մոտ 2500 գլուխ անասուն: 1920 թ. յերկրաշարժից կործանվեց Գորինը շրջակա գյուղերի հետ: 1926 թ. յերկրաշարժը սոսկալի ավերածություններ արեց Լենինականի շրջանում. ամբողջ գյուղեր ու Լենինականը այնպիսի փնամներ կրեցին, վոր այսօր ել դեռ նրանք ամբողջովին չեն վերաշինվել:

Ինչ հիման վրա յենթադրում ենք, վոր յերկրի ներսը շատ տաք է:

Վոր հրաբուխն և կոչվում գործող և վորը հանգամ:

Հրաբուխներից կարճը են լեռներ ու հարթություններ առաջանալ:

Յերկրաշարժն ինչ փոփոխություններ և առաջացնում յերկրի վրա:

Կարդացեք «Նոր կզգիներ և լեռներ», «Վեղուվի ժայթքումը», «Պոմպեյի ավերակներում» «Կործանված քաղաքներ» հոգվածները «(Աշխարհի շուրջը) II մաս»:

Աւստաւսաւս.— Հրաբխի կարվածքը ցույց և արված առանձին (նկարով Աշխարհ. տետր, աշխատ. 13): Այդ նկարի վրա առանձին գույներով ներկեցեք լավան, մոխիրը և այլն:

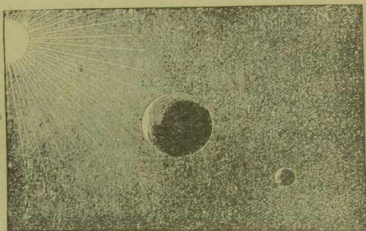
ՅԵՐԿՐԱԳՆԴԻ ՊՏՏՎԵԼԸ ՅՈՒՐ ԱՌԱՆՅՔԻ ՇՈՒՐԶԸ

Աւստաւսաւս.— Դասարանը միմայրեք: Գլորուսը գրեք սեղանին և ապա վառ մոմը պահեցեք գլորուսից քիչ հեռու: Ամբողջ գլորուսը լուսավորվում է:

Ձեզանից մեկը թող գլորուսը պատի յուր առանցքի շուրջը: Նայեցեք աշխարհամասերին. նրանք պտտվելու ժամանակ կամ լուսավոր կողմն են անցնում կամ խավար: Յենթադրենք, թե մի մրջյուն նստած է պտտվող գլորուսի վրա. նրա համար անընդհատ լույս կլինի:

(Յեթև գլորուս չունեք, փորձը կատարեցեք վորեւ գնդակի վրա):

Մենք գիտենք, փոր առնեն առափստ արևը ծագում է արևելքում, ապա հեռո՞հեռե գեպի վեր է բարձրանում և նորից թերփելով գեպի հորիզոնը, յերեկոյան ծածկվում է արևմուտքում: Նույն ձևով արևելքից գեպի արևմուտք են շարժվում նաև աստղերը: Հին ժամանակ մարդիկ կարծում էին, թե արևն ու աստղերն իսկապես շարժվում են յերկրի շուրջը, ըստ XVI-րդ դարում նշանավոր գիտնական Կոպերնիկոսը ապացուցեց, փոր առնվի ու աստղերն

Նկ. 16. Գիշեր և ցերեկ (փորքիկ գունդը լուսինն է):

անկա՞րժ են, իսկ յերկրագունդը պսսվում է յուր ասանցքի շուրջը, ինչպես գլորու՞ղը: Այնպիսի առանցք (ձող), ինչպիսին գլորու՞ն ունի, յերկրագունդը չունի: Յերկրագնդի ասանցքը յերեվակայանիսն է, ինչպես պսսվող հողի՞ն:

Յերկրագունդը մի պտույտը յուր առանցքի շուրջը կատարում է 24 ժամում, այսինքն մեկ օրում: Պտտվելու ժամանակ նա գեպի արևն է դարձնում կամ մի յերեսը կամ մյուսը: Լուսավորված կողմը լինում է ցերեկ, իսկ մութ կողմը՝ գիշեր: Յերբ Ասիայում ցերեկ է լինում նույն միջոցին Ամերիկայում գիշեր է լինում: Բայց փորձհեռե յերկրի հեռ մենք ել ենք շարժվում, ուստի այդ

շարժումը շենք նկատում: Մեզ թվում է, թե ցերեկն արևն է շարժվում, իսկ գիշերը՝ աստղերն ու լուսինը, ճիշտ աշխարհ, ինչպես յերկաթուղով գնալիս, յերբ վագոնից դուրս ենք նայում, մեզ թվում է, թե հեռագրի սյուները, ծառերը շարժվում են, իսկ մենք անշարժ ենք:

Ուրեմն արևն ու աստղերը արեվելից արեվմուտքին շարժվում. յերկրի հետ միասին մենք եմք շարժվում արեվմուտքից դեպի արեվել:

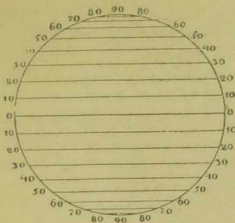
Գիշերն ու ցերեկը ինչից են առաջանում:

Յերբ մեզ մոտ գիշեր է, վեր յերկրներում է ցերեկ լինում:

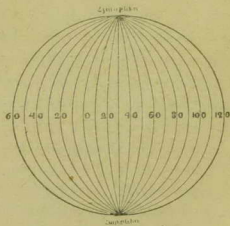
Յերկրագունդը յուր առանցքի շուրջը մի պտույտը վերջան ժամանակում է կատարում:

ԱՍՏԻՃԱՆԱՑԱՆՑ

Գլոբուսի վրա բացի հասարակածից և միջորեան հաններից անց են կացում նաև զուգահեռական գծեր: Զուգահեռական կոչվում է այն շրջագիծը, վորը անցնում

Նկ. 17. Զուգահեռականներ

Նկ. 18. Միջորեականներ

և հասարակածին զուգահեռ: Յեթե պտուկերացներ մի մարդ, վորը հասարակածին զուգահեռ շարժվելով յերկրի շուրջը պտույտ կատարի, այն դեպքում նրա կատարած

շրջանը կլինի զուգանեռական: Հասկանալի չէ, իհարկե, Վոր զլորուսի վրա կարող ենք շատ զուգահեռականներ անցկացնել, բայց դրանք տարրեր մեծություն կունենան: Զուգահեռականներից ամենամեծը հասարակածն է. հասարակածից դեպի բևեռները նրանք փոքրանում են:

Դլորուսի կամ կիսագնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք միջորեականները:

Նրանք ի՞նչ ուղղությամբ են անցնում:

Գտեք գլխավոր միջորեականը:

Յույց տվեք զուգահեռականները և հասարակածը. սրանք ի՞նչ ուղղությամբ են անցնում:

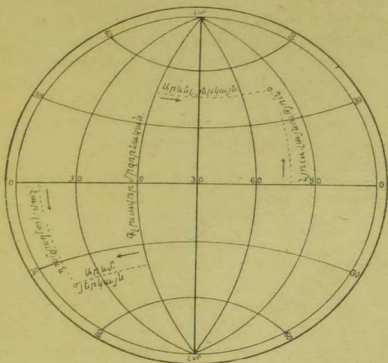
Յուրաքանչյուր շրջագիծ բաժանվում է 360 մասի, վորոնցից ամեն մեկը կոչվում է ասիման ⁽⁶⁾: Հասարակածը, ինչպես և ամեն մի զուգահեռական, ունի 360 աստիճան, իսկ միջորեականը՝ 180 աստիճան (ինչո՞ւ):

Զուգանեռականները հաշվում են հասարակածից դեպի հյուսիս յեվ հարավ. յեթե զուգահեռականը հասարակածից 20° հեռու է գտնվում, այդ դեպքում նա կոչվում է 20-րդ զուգահեռական, յեթե 60° է հեռու՝ 60-րդ զուգահեռական և այլն: Միջորեականները հաշվում են գլխավոր միջորեականից դեպի արեվելք յեվ արեվմուսք:

Հասարակածը, զուգահեռականները և միջորեականները միասին կազմում են ասիմանացանց: Աստիճանացանցի ոգնությունը միշտ կարելի չէ վորոշել վորեւ քաղաքի կամ վայրի դիրքը: Գրահամար հարկավոր է խմանալ, թե այդ վայրը կամ քաղաքը ի՞նչ հեռավորություն ունի հասարակածից և գլխավոր միջորեականից:

Տեղի հեռավորությունը հասարակածից կոչվում է նւթաւնագրական լայնություն: Յեթե քաղաքը հասարակածից դեպի հյուսիս հեռու չէ 60°, այն դեպքում նա ունի 60° հյուսիսային լայնություն: Յեթե վորեւ քաղաք հասարակածից դեպի հարավ հեռու չէ 75°, այն դեպքում նա ունի 75° հարավային լայնություն և այլն:

Տեղի հեռավորությունը գլխավոր միջորեականից կոշվում է աշխարհագրական լեկայնություն, փոքր լինում է արեվելյան լեվ արեվմսյան: Յեթե փոքր փայր գրտ-

Նկ. 19. Աշխարհագր. լայնության և լեկայնության վորոշումը:

նվում է գլխավոր միջորեականի արևմտյան կողմը և նրանից հեռացած է 40^0 , այն դեպքում նա ունի 40^0 արևմտյան լեկայնություն:

Ուրեմն՝ թե լայնությունը լեվ քե լեկայնությունը հաշվում ենք առհասանակետով:

Կիսագնդերի քարտեզի վրա գտեք Յերևանի տեղը: Նա հասարակածից մոտ 40^0 դեպի հյուսիս է գտնվում, իսկ գլխավոր միջորեականից մոտ 45^0 դեպի արևելք: Ուրեմն նա գտնվում է 40^0 հյուսիսային լայնության և 45^0 արևելյան լեկայնության վրա:

Կիսագնդերի քարտեզի վրա գտեք Լենինգրադի տեղը, փոքր նշանակված է Լ. տառով: Նա գտնվում է 60^0 հյու-

սխալին լաշնության և 30⁰ արեւելյան յերկայնության վրա:
Կիսադնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք մի աշնդիսի
կետ, վոր գտնվի 30⁰ հարավային լաշնության և 40⁰ արեւ-
ելյան յերկայնության վրա:

Հաստատան ըսեալ վնր լաշնության վրա և գտնվում:

Քարտեզների վրա զուգահեռականները ցույց տվող
թվերը դրվում են քարտեզի աջ և ձախ կողմը, իսկ մի-
ջորեականները ցույց տվող թվերը դրվում են քարտեզի
վերևի և ներքևի կողմը:

Յեւրոպայի քարտեզի վրա ցույց տվեք այն թվերը,
վորոնք ցույց են տալիս զուգահեռականները կամ միջո-
րեականները:

Վորշեցեք Մոսկվայի, Մամարայի, Աստրախանի, Բազ-
վի աշխարհագրական դիրքը, այսինքն, դուք նրանց լաշ-
նությունն ու յերկայնությունը:

Հասարակածի և միջորեականի ամեն մի աստիճանը
հավասար և մոտ 111 կիլոմետրի: Իսկ ինչո՞ւ զուգահեռա-
կանի մեկ աստիճանը 111-ից փոքր է:

Յերեանից մինչև հասարակած քանի կիլոմետր է:

Հասարակածից մինչև ըսեալ քանի կիլոմետր է:

Աւխաստնի.— Կիսադնդերի ցանցի վրա միջորեական-
ների և զուգահեռականների վրայով զուսավոր մատիտով
գիծ քաշեցեք: Միջորեականներից մեկն ընդունեցեք վորպես
գլխավոր և ապա նրա վրա (հասարակածի մոտ) նշանակե-
ցեք զերո (0): Գլխավոր միջորեականից զեպի արեւելք նշա-
նակեցեք 20⁰, 40⁰, 60⁰ և այլն:

Նույն յեղանակով նշանակեցեք նաև զուգահեռական-
ները (Աշխարհ. տետր. աշխատ. 16, 17 և 18):

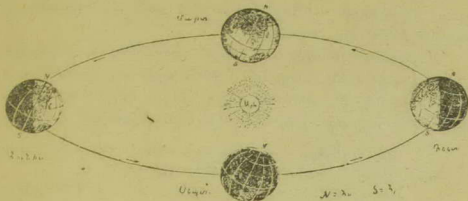
ՅԵՐԿՐԻ ՇԱՐԺՈՒՄՆ ԱՐԵՎԻ ՇՈՒՐՁԸ

Աւխաստնի.— Դասարանը միմայցեք: Վառ մոմը դրեք
սեղանին: Չեզանից մեկը թող վերցնի գլորուսը, առանցքի
շուրջը շարունակ պտտեցնի և միեւնոյն ժամանակ պտույտ
կատարի մոմի շուրջը:

Յերկրագունդն ել պտտվում է արևի շուրջը, ինչպես
գլորուսը մոմի շուրջը: Նա պտտվելով յուր առանցքի

շուրջը 24 ժամում, միաժամանակ առաջ և շարժվում և 365 օրում ու 6 ժամում մի պտույտ կատարում արեի շուրջը:

Յերկիրը արեի շուրջը այնպես և պտտվում, վոր առանցքը մի վորոշ չափով ճանապարհի նկատմամբ թեքված և լինում, այդ պտտմանով հյուսիսային և հարավային

Նկ. 20. Յերկրագնդի շարժումն արեի շուրջը:

կիսագնդերը տարվա ընթացքում համասարապես չեն տաքանում:

Յերբ հյուսիսային կիսագունդը հարավայինից ավելի և տաքանում, այնտեղ ամառ և լինում, իսկ հարավային կիսագնդում այդ միջոցին ձմեռ և լինում: Իսկ յերբ յերկու կիսագնդերն ել համասար են տաքանում, լինում և դարուն կամ աշուն:

Դիտեցեք նկարը: Հունիսի վերջը յերկրագունդն այնպիսի դիրք և ընդունում, վոր հյուսիսային կիսագունդը ավելի շատ և լուսավորվում և տաքանում, քան թե հարավայինը: Հյուսիսային կիսագնդում յերկար ցերեկներ են լինում, իսկ հարավային կիսագնդում՝ յերկար գիշերներ:

Դեկտեմբերի վերջը, այսինքն կես տարի հետո, յերկրագունդն այնպիսի դիրք և ընդունում, վոր հարավային

կիսագնդնդն ավելի յե տաքանում, քան հյուսիսայինը: Հա-
րավային կիսագնդում այդ ժամանակ սկսվում ե ամառը,
իսկ հյուս. կիսագնդում՝ ձմեռը. հարավային կիսագնդում
լինում են յերկար ցերեկներ, իսկ հյուս. կիսագնդում՝
յերկար գիշերներ:

Մարտի վերջը յերկու կիսագնդերն ել հավասարապես
են տաքանում ե գիշերն ու ցերեկը հավասար են լինում:
Հյուս. կիսագնդի համար սկսվում ե գարունը, հարավային
կիսագնդի համար՝ աշունը:

Սեպտեմբերի վերջը յերկու կիսագնդերը դարձյալ
հավասարապես են տաքանում ե գիշերն ու ցերեկը դար-
ձյալ հավասար են լինում, բայց հյուս. կիսագնդի համար
սկսվում ե աշունը, իսկ հար. կիսագնդի համար՝ գարունը:

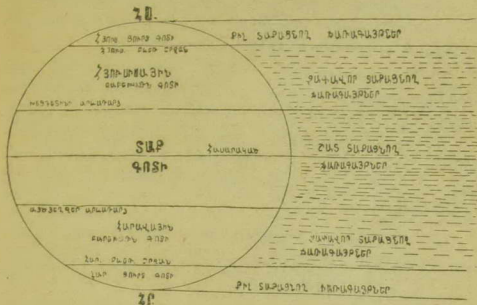
Յեթի յերկրի տառնցքը ճանապարհի նկատմամբ թեք-
ված չլինելը, տարվա յեղանակներ կլինեյին:

Յերկրագնդի շարժումն արևի շուրջը լավ պատկերա-
ցնելու համար դիտեցեք այդ մասին մի նկար, վոր տեղա-
վորված ե ատլասի առաջին թերթի վրա:

Մեզնից ամեն մեկը գիտե, վոր արեւը
Կլիմայական ամառվա ընթացքում ավելի շատ ե տաքաց-
գոտիներ: նում յերկիրը, քան թե ձմեռը: Ամառը ցե-
րեկը յերկար ե լինում, ուրեմն արևն ել
յերկար ժամանակ ե տաքացնում. բացի այդ՝ ամառը կե-
սորին արևն ավելի բարձրից ե տաքացնում, քան ձմեռը:
Վորքան ճառագայթները բարձրից են ընկնում յերկրի վրա,
այնքան մեծ ե նրանց տաքության ուժը: Հենց այդ ե
պատճառը, վոր կեսորին ավելի տաք ե լինում, քան թե
յերեկոյան դեմ կամ առավոտը:

Յերկիրն արևի շուրջն այնպես ե պտտվում, վոր արևի
ճառագայթներն ամբողջ տարին հասարակածի մոտ ուղղա-
հայաց են ընկնում: Նույնիսկ ձմեռն այնտեղ այնքան
տաք ե, վոր գետերն ու լճերը յերբեք չեն սառչում: Հուն-
վարին հասարակածի մոտ այնքան տաք ե, վորքան Յերե-

վանում հուլիս ամսին: Այդ տաք յերկրները հասարակածի յերկու կողմերով լայն գոտու պես պատում են յերկրագունդը և կազմում *սաֆ գոտի*: Տաք գոտին տարածվում է խեցգետնի արեվադարձից (կամ հյուս. լայնության $23\frac{1}{2}^{\circ}$ -ից) մինչև այժեղներ արեվադարձը (հար. լայնության $23\frac{1}{2}^{\circ}$ -ը):

Նկ. 21. Յերկրագունդը արևի ճառագայթներից հա-
վատարապես չի տաքանում:

Յեթե տաք գոտուց ուղեորվենք դեպի հյուսիս, կտեսնենք, Վոր արևն այնքան էլ բարձրից չի տաքացնում և ձմեռը լինում է ցուրտ: Այս յերկրները բարեխառն են: Բարեխառն յերկրները նույնպես գոտու նման պատում են յերկիրը և ձգվում խեցգետնի արեւադարձից մինչև հյուսիսային բևեռային շրջանը կամ հյուսիսային լայնության $23\frac{1}{2}^{\circ}$ -ից մինչև $66\frac{1}{2}^{\circ}$ -ը:

Բարեխառն յերկրներից դեպի հյուսիս շարժվելիս մենք տեսնում ենք, Վոր արևի ճառագայթները կեսորին բավական ցածից են ընկնում և յերկիրը քիչ է տաքա-

նում: Բեկոի շուրջը ամբողջ տարին սոսկալի սառնամանիքներ են լինում: Արևը նույնիսկ ամառվա ընթացքում կեսօրին շատ չի բարձրանում:

Ձմեռային գիշերը շաբաթներ, ամիսներ և տեղում, իսկ բեկոում 6 ամիս արևը չի ծագում (ձմեռը), 6 ամիս ել մայր չի մանում (ամառը): Յերկրի մեծ մասը ձյունով ու սառույցներով և ծածկված: Այդ յերկրները կազմում են ցուրս գոտի, վորը սկսվում և հյուսիսային բեկոային շրջանից և տարածվում մինչև հյուս. բեկոը:

Յեթե հասարակածից դեպի հարավ գնանք, դեռ կմանենք բարեխառն, ապա ցուրտ յերկրները: Ուրեմն հարավային կիսագնդում ել կան բարեխառն և ցուրտ յերկրներ:

Այսպիսով յերկրագնդի վրա կան հետևյալ հինգ գոտիները 1. Հյուսիսային ցուրս գոտի, 2. Հյուս. բարեխառն գոտի, 3. Տաք գոտի, 4. Հարավային բարեխառն գոտի և 5. Հարավ. ցուրս գոտի:

Կիսագնդերի քարտեզի կամ ավելի լավ և գլոբուսի վրա ցույց տվեք խեցգետնի և այծեղջեր արևադարձները, հյուսիսային և հարավային բեկոային շրջանները, հյուսիսային և հարավային բեկոները:

Թվեցեք գոտիները հյուսիսից դեպի հարավ:

Աստիճաններով վորոշեցեք ամեն մի գոտու սահմանները. որինակ՝ ցույց տվեք, թե տաք գոտին վոր աստիճանից մինչև վոր աստիճանն և տարածվում:

Կիսագնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք Յեյլոն, Սուդան, Յավա կղզիները (Ասիայի հարավում), Նոր Յեդիբ, Շալիքերեզեն, Նոր Սիբիր, Գրենլանդիա կղզիները (Հյուս. Սառույց. ովկիանոսում): Այդ կղզիները վոր գոտում են գտնվում: Ինչո՞ւ Յեյլոնում ձմեռ յերբեք չի լինում, իսկ Գրենլանդիան ամբողջ տարին ծածկված և ձյունով ու սառցադաշտով:

Ինչո՞ւ Ասիայի հարավային ափերն ավելի տաք են, քան հյուսիսայինը:

Ինչո՞ւ Հնդկական ովկիանոսը յերբեք չի սառչում, իսկ

Հյուս. Բեկեռային ծովը (այսինքն Հյուս. Սառուցյալ ովկիանորը) համարյա ամբողջ տարին սառուցներով և ծածկված:

Ամերիկան քանի՜ գոտում և գտնվում:

Ալեխասալի.— Կիսագնդերի համը քարտեզի վրա տարբեր գույներով ներկեցեք կլիմայական գոտիները (Աշխարհ. տետր, աշխ. 19):

Կարգացեք «Նանսենի ճանապարհորդությունը գեպի հյուսիսային բևեռը» (Աշխարհի շուրջը, II մաս):

Կ Լ Ի Մ Ա

Յերբ մենք սենյակից դուրս ենք գալիս, անմիջապես ուշադրություն ենք դարձնում յեղանակի վրա, այսինքն՝ արդյոք տաք և զուրսը թե փոշ, պտի՞ր և որը, թե ամպամած, անձրևային և, թե չոր, հանդամրտ և, թե քամի և և այլն: Տաքությունը, քամին, չորությունը և խոնավությունը, ընդհանրապես յեղանակը շարունակ փոփոխվում է: Յերբեմն մեկ որվա մեջ յեղանակը մի քանի անգամ փոխվում է. որինակ՝ առավոտը լինում է պարզ, քիչ հետո, տեսնում ես, յերկինքը ծածկվում է ամպերով, առատ անձրև և գալիս, իսկ կեսօրին ամպերը չքանում են և պայծառ արևն սկսում է տաքացնել յերկիրը: Յեղանակները փոփոխվում են և տարվա ընթացքում. որինակ՝ մեկնում ամառը շոգ յեղանակներ են լինում, իսկ ձմեռը՝ ցուրտ: Բայց յեղանակի փոփոխությունները ամեն տարի կրկնվում են կանոնապես կերպով: Յերեսնում ամեն տարի ամառը սոսկալի շոգեր են լինում, անգիկը ջերմաչափի մեջ հուլիսին բարձրանում է մինչև 40 աստիճան, իսկ ձմեռը սառնամանիքներ են լինում և անգիկը հունվարին իջնում է 0-ից դեպի ցած մինչև—20°, յերբեմն էլ ավել: Գարունը անձրևային է լինում, ամառը՝ չոր: Աշարատյան դաշտի ամենաչոր ամիսը հուլիսն է:

Ուրեմն տարիների ընթացքում դիտելով փոքր և վայրի յեղանակները, կարելի չե ցույց տալ, փոք այդ տեղի յե-

դանակները ամեն տարի կրկնվում են բաժանան կանոնա-
փոր կերպով: Յեղանակի այդ կանոնաւոր փոփոխություն-
ներով մենք զաղափար եմք կազմում Տեղի կլիմայի
մասին:

Ամեն յերկիր յուր կլիման ունի: Յեթե Յերեանից
տեղափոխվենք Սև ծովի ափը, որինակ՝ Բաթում, մենք
կտեսնենք, Վոր այնտեղ անձրևներ ավելի հաճախ են գա-
լիս, ձմեռն այնպիսի ցրտեր, վորպիսին մեզ մոտ են լի-
նում, այնտեղ յերբեք չեն լինում, ամառն եւ այնքան շոգ
չէ, ինչպես մեզինում: Յեթե գնանք Պարսկաստանի խոր-
քերը, այն դեպքում կտեսնենք, Վոր այնտեղ կլիման ավելի
շոգ է, քան մեզինում: Նույն կլիման չունեն նաև Մասիսի
զագագիւրը և Արարատյան դաշտը: Այն ժամանակ, յերբ
Արարատյան դաշտի այգիներում ու բանջարանոցներում
դեղձն ու ծիրանը, դուդամն ու ձմերուկը, խաղողն ու
թուզը ազատորեն աճում են և ցրտից չեն նեղվում, Մա-
սիսի զագագիւրն, ընդհակառակը, մշտական ձյունն ու
սառնամանիքներն են իշխում:

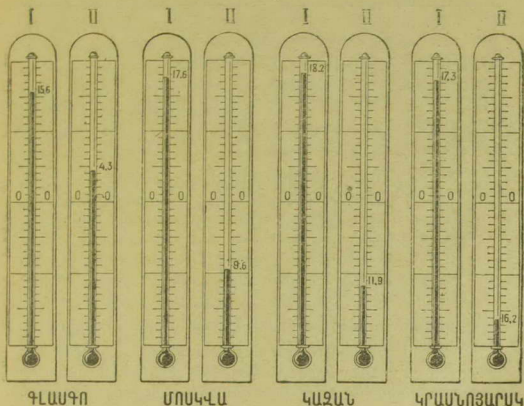
Այժմ տեսնենք, թե ինչն է պատճառը, Վոր տարբեր
յերկրներ տարբեր կլիմաներ ունեն:

Կլիման կախված է Տեղի աշխարհագրական լայնո-
ւթյունից: Մենք տեսանք, Վոր մի յերկիր վորոքան մոտ է
հասարակածին, այնքան ավելի տաք կլիմա ունի նա և,
ընդհակառակը, վորքան հեռու յէ հասարակածից, այնքան
ավելի ցուրտ է նրա կլիման:

Կլիման կախված է ծովի մոտիկութունից: Ձուբը
շուտ չի տաքանում, բայց շուտ եւ չի սառչում, այդ
պատճառով ծովի վրայի ողը ամառը շատ տաք չի լինում,
իսկ ձմեռը՝ շատ ցուրտ, ինչպես վոր այդ նկատվում է
ցամաքի ներսը: Ուրեմն ծովափնյա յերկրների կլիման
ավելի համահավասար կլինի, քան այն յերկրների կլի-
ման, վորոնք ծովից հեռու յեն գտնվում:

Բայի այդ՝ ջրային գոլորշիները մեծ մասամբ ծո-

վերից և ովկիանոսներից են բարձրանում: Պարզ և, վոր ծովափնյա լեռկրների ողը ավելի շատ զոյրըշիններ կու-
նենա յուր մեջ, քան այն լեռկրներինը, վորոնք գտնվում
են աշխարհամասերի կենտրոնում: Այդ պատճառով ծովափ-

(Շոտլանդիայում)

А Հուլիսի միջին բարեխառնությունը

В Հունվարի միջին բարեխառնությունը

Նկ. 22 Ամառվա և ձմեռվա բարեխառնությունների տատանումները տարբեր լեռկրներում:

նյա լեռկրների կլիման չխոնավ և լինում, լեռկրները հաճախ ծածկվում և ամպով և շատ անձրևներ են գալիս, իսկ ծովից հեռու գտնվող լեռկրներում կլիման լինում և չոր, լեռկրները մեծ մասամբ սղարգ և անձրևներ քիչ են գալիս, հուլիսի և հունվարի բարեխառնությունների տարբերությունը մեծ և լինում: Համահավասար և խոնավ կլիման, վոր սովորաբար լինում և ծովափնյա լեռկրներում

և կղզիների վրա, կոչվում է ծովային կլիմա. չոր և մեծ տատանումներ ունեցող կլիման, վոր նկատվում է ծովից հեռու գտնվող յերկրներում, կոչվում է ցամաքային կլիմա, Յերևանի կլիման ցամաքային է, իսկ Բաթումինը՝ ծովային:

	Հուլիս	Հունվար	Բարեխառ- նության տա- րեկան տա- տանումները	Մթնոլորտ. տեղումները	Խոնավիքի կլիմա յև.
Բաթում . .	23,2°	+6,1°	17,1°	2529 միլի- մետր	Ծովային
Յերևան . .	25°	—6,4°	31,4	318 միլի- մետր	Ցամաքային

Աշխատակի: Առանձին նկարով ցույց է տրված ծովափը, ծովը և ցամաքը ներկեցեք տարբեր գույներով և վորտեղ տաք է նշանակեցեք +, իսկ վորտեղ ցուրտ է — նշան (աշխատ. տետր. աշխ. 19):

Աշխատակի: Ջերմաչափների ցուցմունքներով վորոշել թե վոր յերկրներն ունեն ցամաքային և վորը ծովային կլիմա (աշխ. տետր. աշխ. 21, 22):

Կլիման կախված է նայել Տեղի բարձրությունից: Բացի այն հեռավորությունից, վոր յերկիրն ունի հասարակածից և ծովից, կլիմայի վրա մեծ ազդեցություն ունի նաև տեղի բարձրությունը ծովի մակերևույթից: Վորքան մի յերկիր ծովի մակերևույթից բարձր է գտնվում, այնքան նրա կլիման ավելի ցուրտ է լինում:

Յերևանը ծովի մակերևույթից բարձր է 994 մետր, իսկ Արագածը՝ 4095 մետր: Յեթե այդ տեղերի տարեկան միջին բարեխառնությունը համեմատելու լինենք իրար հետ, կստանանք հետևյալ պատկերը. Յերևանի տարեկան միջին բարեխառնությունն է 11,4°, Յելենովկայինը՝ 5°, իսկ Արագածինը 0-ից էլ ցածր է: Հենց այդ պատճառով էլ բարձր սարերը ծածկված են լինում հովերմական ձյունով և սառույցներով:

Կլիմայի կախումը լեռնաշղթաների դասավորու-
թյունից: Վերջապես մեծ նշանակութիւն ունին աեւ այն հան-
գամանքը, թե լեռներն ինչպէս են դասավորված: Յեթե
լեռնաշղթաները գտնվում են ծովին մոտ, այն դեպքում
նրանք թույլ չեն տա, վոր ծովից գոլորշիներն անցնեն
յերկրի ներսը. որինակ, այն լեռները, վորոնք գտնվում
են Արարատյան դաշտի արեւմտյան կողմը թույլ չեն տա-
լիս, վոր այդ դաշտը խոնավութիւն ստանա Սե ծովից:
Հիմալայան լեռները մեծ ազդեցութիւն ունեն կենտրո-
նական Ասիայի կլիմայի վրա:

Հնդկաստանը առատորեն վտուգվում է Հնդկական
ովկիանոսից, իսկ կենտրոնական Ասիան, վոր գտնվում է
Հիմալայան լեռներից հյուսիս, ունի չոր, ցամաքային կլի-
մա: Հիմալայան լեռների այն լանջերը, վորոնք դարձած
են դեպի Հնդկական օվկիանոսը, ծածկված են փարթեամ,
ճոխ անտառներով, իսկ հյուսիսային լանջերը մերկ են ու
ազրատ:

Մենք գիտենք, վոր ողը միշտ հան-
Ք ա մ Ի և և ր գիտա չի լինում, յերբեմն նա շարժվում
է: Ողի շարժումը կոչվում է քամի: Քամին առաջ է գալիս
նրանից, վոր յերկրի մակերևութի մի տեղն ավելի շատ
է տաքանում, քան մի ուրիշը:

Յերեկները ցամաքն ավելի շուտ է տաքանում, քան
թե ջուրը. ցամաքի վրայի ողը տաքութիւնից ընդարձակ-
վում է և բարձրանում, իսկ նրա տեղը բռնում է ծովից
յեկող ողը: Գիշերը հակառակն է լինում: Ցամաքն ավելի
շուտ է ցրտում, քան ջուրը: Ցամաքի վրայի ողը ցրտից
խտանում է և սկսում է շարժվել դեպի ծովը: Այսպիսով
ծովափերին ցերեկը քամին ծովից փչում է դեպի ցամաքը,
իսկ գիշերը՝ ցամաքից դեպի ծովը: Այսպիսի քամիները
բրիզներ են կոչվում:

Բրիզները իրենց ուղղութիւնը որվա
Մասուններ:
ընթացքում փոխում են յերկու անգամ,
բայց կան և այնպիսի քամիներ, վորոնք կես տարի փչում

են մի ուղղութեամբ, կես տարի ել՝ հակառակ ուղղութեամբ: Այդպիսի քամիները կոչվում են մուսսոններ:

Մուսսոնները փչում են զլիսափորապես Հնդկական և Խաղաղ օվկիանոսներում Ասիայի հարավ-արեւելյան ափերին (Հնդկաստանում, Հնդկաչխում և այլն):

Չմեռ (սեպտեմբերից մինչև մարտը) Ասիայի միջին մասերն ավելի յեն ցրտում, քան թե Հնդկական և Խա-

Նկ. 23. Չմեռային մուսսոն:

Ամառային մուսսոն:

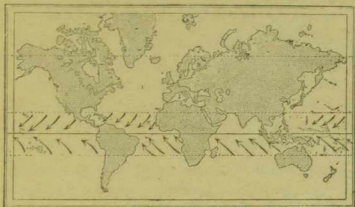
ղաղ օվկիանոսի ջրերը: Այդ պատճառով ցամաքի վրայի ողը, լինելով ավելի ցուրտ և ավելի խիտ, սկսում է շարժվել ցամաքից դեպի օվկիանոսը. դա ամառային մուսսոնն է:

Ամառը (ապրիլից մինչև հոկտեմբեր) կենար. Ասիան սոսկալի տաքանում է. ողը տաքությունից ընդարձակվում է և թեթեւանալով սկսում է բարձրանալ, իսկ նրա տեղը՝ զալիս բռնում է ծովի համեմատաբար ցուրտ խիտ ողը. այժմ քամին փչում է ծովի կողմից և կոչվում է ամառային մուսսոն:

Ամառային մուսսոնը փչելով օվկիանոսի կողմից իր հետ մթնոլորտային տեղումներ և բերում ցամաքին:

Աւելացնիք. — Ամառային և ձմեռային մուսսոններ ցույց են տրված պաշտներով: Ամառային մուսսոնների վրայով քաշեցեք կարմիր, իսկ ձմեռային մուսսոնների վրայով՝ կապույտ գիծ (Աշխարհ. տետր. աշխ. 19):

Ովկիանոսներում, մոտավորապես արևա-
 Պասսատներ: դարձների միջև, ավելի կանոնավոր քամի-
 ներ են փչում, փորոնք պասսատներ են
 կոչվում: Պասսատներն այսպես են առաջանում: Հաս-
 րակածի մոտ արևի կիզող ճառագայթներից ողն սկսում

Նկ. 24. Պասսատներ

և ընդարձակվել և բարձրանալ. այդ վեր բարձրացող ողի
 տեղը բռնում և արևադարձների շրջանի ցուրտ ողը: Ա-
 ռաջ են գալիս հյուսիս-արևելյան և հարավ-արևելյան պաս-
 սատներ:

Առխառանգ. — Հյուս.-արևելյան և հարավ-արևելյան պաս-
 սատների վրայով գունավոր ժառիտով դժեր քաշեցեր: Աշ-
 խարհամասերի այն շրջանները, փորոնք պասսատներից խո-
 նավություն են ստանում, կապույտ գույնով ներկեցեր:

Քարտեզի վրա գտեք պասսատների ուղղությունը:

Յույց տվեք հույսիս-արևելյան և հարավ-արևելյան
 պասսատները: Դեպի ռւր են նրանք փչում:

Քամիներից ծովի յերեսի ջուրը սկսում
 Ծովային և շարժվել, հոսել: Պասսատները ամբողջ
 Հոսանքներ: տարին փչելով միևնույն ուղղությամբ
 շարժում են ովկիանոսի յերեսի ջուրը և
 նրան տեղափոխում մի փոքր ուղղությամբ: Այդպես են

առաջ յեկել այն հասարակածային ծովային հոսանքները՝
 վորոնք հասարակածի յերկարությամբ շարժվում են արե-
 վելքից դեպի արևմուտք։ Այդ հոսանքները ճանապարհին
 հանդիպելով վորեւ աշխարհամասի, ծռւում են իրենց ըն-
 թացքը և հոսում դեպի հյուսիս և հարավ։

Այսպէս որինակ՝ Ատլանտյան ովկիանոսի հասարա-
 կածային հոսանքը՝ դեմ առնելով Ամերիկային՝ բաժանվում
 է յերկու ճյուղի, վորոնցից մեկը հոսում է դեպի հյուսիս
 արեւելք՝ Գոլֆեսթում անունով և տաքացնում Յեվրոպայի
 կլիման։ Վորովհետեւ Գոլֆշտրոմը դեպի հյուսիս հասարա-
 կածից է հոսում, ուստի նրա ջուրն ավելի տաք է, քան
 այն ծովերի ջուրը, ուր հասնում է Գոլֆշտրոմը։ Այդպիսի
 հոսանքները կոչվում են *սալ* հոսանքներ։ Տաք հոսանք-
 ների միջոցով դեպի հյուսիս կամ հարավ տարվող ջրերի
 փոխարեն հյուսիսից և հարավից դեպի հասարակած են
 հոսում սառը ջրեր, վորոնք կազմում են ցուրտ հոսանք-
 ներ։ Այսպէս, որինակ՝ Հյուսիսային Ամերիկայի արեւելյան
 ափերի մոտով հյուսիսից դեպի հարավ է հոսում Լաբրա-
 դորյան ցուրտ հոսանքը։

Քամիների յեւ
 ծովային հոսանք-
 ների ազդեցու-
 րւոյնը կլիմայի
 վրա։

Քամիները և ծովային հոսանքները
 մեծ ազդեցություն ունեն վորեւ յերկրի
 կլիմայի վրա։ Տաք հոսանքները տաքաց-
 նում են այն յերկրների կլիման, վորի
 մոտովը անցնում են նրանք։

Գոլֆշտրոմի պատճառով Յեվրոպայի արեւմտյան մա-
 սերը ավելի տաք են, քան թե արեւելյանը։ Գոլֆշտրոմի մի
 ճյուղը մտնում է նույնիսկ Հյուս. Բևեռային ծովը և տա-
 քացնում Մուրմանի ծովափը։ Մուրմանի ծովափը թեւեւ գտն-
 վում է ցուրտ գոտում, բայց և այնպէս յերբեք չի սառչում։

Մեծ նշանակություն ունեն և քամիները։ Ծովի կող-
 մից փչող քամիները մեղմացնում են յերկրի կլիման և
 նրան դարձնում են ավելի խոնավ։ Արեւմուտքից փչող քա-

միների պատճառով Արեւմտյան Յեզրոպան ունի խոնավ
կլիմա, իսկ Արեւելյան Յեզրոպան, ընդհակառակը, չոր է:

Դրանով և բացատրվում այն հանգամանքը, Վոր Ա-
րեւմտյան Անդրկովկասն ավելի խոնավ է, քան թե արե-
վելյանը: Արեւմտյան Անդրկովկասի կլիման մեղմանում է
արեւմտյան խոնավ քամիների ազդեցությունից:

Կլիման ինչից և կախված: Ի՞նչ և նշանակում ծովա-
յին և ցամաքային կլիմա:

Քամին ինչից և առաջանում: Ամառային մուսսոնը՝
ձմեռայինից ինչով և տարբերվում:

Վճր քամիներն են կոչվում պոսսամոններ:

Ծովային հոսանքներն ի՞նչպես են առաջանում: Նրանք
կլիմայի վրա ի՞նչ ազդեցություն ունեն:

Աւխտսանք.—Ծովային տաք հոսանքների վրայով քա-
շեցեք կարմիր գիծ, իսկ ցուրտ հոսանքների վրայով՝ կա-
պույտ կամ վորեւե ալ գիծ (Աշխարհ. տետր, աշխ. 23):

II. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ- ՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Խնչպեաւ և կոչվում այն պետութիւնը, Վորտեզ մենք
ապրում ենք:

Խնչ և նշանակում ԽՍՀՄ. բացատրեցեք:

Գլխուսը կամ կիսազնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք
ԽՍՀՄ-ի տեղը:

Համաշխարհային քաղաքական քարտեզի վրա գտեք
ԽՍՀՄ-ի բռնած տեղը (Աշխարհ. ատլաս):

Յեկրոպայի քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք
Յեկրոպայի այն մասը, վոր ԽՍՀՄ-ին և պատկանում (Աշ-
խարհ. ատլաս):

Ասիայի քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք
Ասիայի այն մասը, վոր ԽՍՀՄ-ին և պատկանում (Աշխարհ.
ատլաս):

Ուրեմն ԽՍՀՄ-ն վոր աշխարհամասերում և գտնվում:

Խ Ս Հ Մ-ն ամենամեծ պետու-

թաւրդային սոցիա-
լիսական Հանրապե-
տութիւնների Միու-
թիւնը:

թիւններից մեկն և: Ամբողջ Յեկ-
րոպայի կեսը և Ասիայի մեկ յերրորդը
պատկանում և ԽՍՀՄ-ին: Յուր մա-
կերեւոյթի մեծութեամբ ԽՍՀՄ-ն հեռ

և մնում միայն Անգլիայից, վորը յուր գաղութներով
բռնում և ամբողջ ցամաքի $\frac{1}{4}$ -ը: Բայց Անգլիայի կայ-
վածները ցրված են բոլոր աշխարհամասերում, այն ինչ
Խորհրդային Միութիւնը մի ամբողջական յերկիր և, վորը
ոտար պետութիւններով և ովկիանոսներով կտրտված չէ:

ԽՍՀՄ-ի այն մասը, վոր գտնվում և Յեկրոպայում
կոչվում և ԽՍՀՄ-ի Յեկրոպական մաս, իսկ այն մասը,
վոր գտնվում և Ասիայում՝ ԽՍՀՄ-ի Ասիական մաս:
Անդրկովկասը (Հայաստանը, Ադրբեյջանը և Վրաստանը)
Ասիական մասումն և գտնվում:

Խոշոր պետությունների մակերեսվայրի մեծությունը:

Անգլիան զաղութներով	34,644.000	քառ.	կիլոմ.
Անգլիան առանց զաղութների	244.000	»	»
ԽՍՀՄ	21,343.000	»	»
Ֆրանսիան զաղութներով	12,422.000	»	»
Ֆրանսիան առանց զաղութների	551.000	»	»
Միաց. Նահանգները զաղութներով	9,772.000	»	»
Միաց. Նահանգ. առանց զաղութ.	9,369.000	»	»
Բրազիլիան	8,498.000	»	»
Չինաստանը (Հաշված և Տիբետը, առանց Մոնղոլիայի)	8,350.000	»	»
Յապոնիան զաղութներով	684.000	»	»

Ամբողջ ցամաքը 149 միլիոն քառակուսի կիլոմետր է.
Խ. Միությունը նրա վճրեբորդ մասն է բռնում:

ԽՍՀՄ-ն է մեծ, թե ամբողջ Յեվրոպան ու Ավստրա-
լիան միասին վերցրած:

ԽՍՀՄ-ն մատավորապես քանի անգամ է մեծ Ֆրան-
սիայից, Դերմանիայից:

Աւստրալիա. — Գծեցեք խոշոր պետությունների համե-
մատական մեծության դիագրամը (Աշխարհագրական տետր-
աշխատանք 30):

Համաշխարհային համը քարտեզի վրա ներկեցեք
ԽՍՀՄ-ի բռնած տեղը:

Մասշտաբի ողնությամբ գտեք) թե Լենինգրադից մին
չե Վլադիվոստոկ քանի կիլոմետր է:

Յերը Դեմեուս (ԽՍՀՄ-ի ամենաարևելյան կետում)
ցերեկվա ժամը 12-ն է լինում, Լենինգրադում այդ միջո-
ցին լինում է գիշերվա 1 ժ. 20 րոպե: Դա ինչ՞ով կարող էք
բացատրել (նկատի ունեցեք յերկրի գնդաձևությունը):

ԽՍՀՄ-Ի ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի հյուսի-
սային սահմանը. աշտեղ ի՞նչ ծով կա:

ԽՍՀՄ-ի արևելյան կողմը ի՞նչ ծովեր և ովկիանոսներ
կան:

ԽՍՀՄ-ի արեւմտյան սահմանը վճիռ պետութիւններին
հետ է:

Յույց տվեք հարափայլին սահմանը:

ԽՍՀՄ-ի համար քարտեզի սահմանների վրայով կարմիր
պիտ քաշեցեք:

ԽՍՀՄ-ի հյուսիսային ափերը ժողովուրդ է Հյուսիսա-
լիկ Բելուային ծովը (նախկին Հյուս. Սառուցյալ ու-
կիանոսը), վորն սկսվում է Չկոնսուսի թերակղզուց
(Ֆինլանդիայի սահմանում) և տարածվում է մինչև Բե-
րինգյան նեղուցը: Այս ծովում են գտնվում Նոր Յերկիր,
Վայգաչ, Կոլգույել և Նոր Սիբիր կղզիները, վորոնք
պատկանում են Խորհրդ. Միությանը:

Նոր Յերկիրից դեպի արեւմուտք գտնվում են Ալյիսակ
և Բարենցի ծովերը, իսկ դեպի արեւելք՝ Կարայի ծովը:

Հյուս. Բեռուային ծովը տարվա մեծ մասը (մոտ 9—
10 ամիս) ծածկված է լինում ձյունով և սառուցներով:
Ամառը 2—3 ամսով ծովը բացվում է, բայց այդ ժամա-
նակ էլ հսկայական սառցի կտորներ (սառցասարեր) լու-
ղում են ծովում և նավագնացութունը դժվարացնում:
Նավերն ամբողջ տարին ազատորեն յերթեկեկում են միայն
Բարենցի ծովում, ուր ներս է մտնում Գոլֆեսթրմ տաք
հոսանքը: Բարենցի ծովի այն մասը, վոր գտնվում է
Կոլա թերակղզու մոտ, կոչվում է Մուրմանի ծով: Այս ծո-
վի ափին գտնվում է ԽՍՀՄ-ի հստուշող նավահանգիստ-
ներից մեկը—Մուրմանսկը, վորի վրայով ամբողջ տարին
Խ. Միությունն առևտուր է անում ոտար յերկրների հետ:
Մուրմանսկը յերկաթուղով միացած է Լենինգրադի հետ:
Նոր քաղաք է, բայց յուր աշխարհագրական հարմար դիր-
քի պատճառով շատ մեծ ապագա ունի:

Ալյիսակ ծովը նույնպես տարվա մեծ մասը ծածկը-
վում է սառուցներով: Նավագնացութունը հնարավոր է
միայն ամառային յերեք ամիսների ընթացքում, յերբ նա
բոլորովին ազատվում է լողացող սառուցներից: Նրա ա-

փին և՜ գտնվում՝ Արխանգելսկ նավահանգիստը, վորի վրայով ԽՍՀՄ-ից արտահանվում և յուզ, փայտ և այլն: Արխանգելսկը յերկաթուղով միացած և Մոսկվայի հետ (ցույց տվեք):

Դտեք Խաղաղ ովկիանոսը. ցույց տվեք Բերինգյան, Ոխոտի և Յապոնական ծովերը:

Հյուս. Բևեռային ծովից կարելի՞ չե անցնել Խաղաղ ովկիանոս: Հյուս. Բևեռային ծովը Խաղաղ ովկիանոսի հետ ինչ նեղուցով և միանում:

Յապոնական ծովի ափին գտնվում և Խ. Միության կարևոր նավահանգիստներից մեկը. ցույց տվեք:

Վաղիվոստոկից նավով մոտակա ինչ յերկրներ կարելի չե անցնել:

ԽՍՀՄ-ի արևելյան սահմանն և Խաղաղ ովկիանոսը, վորի մասերն են Բերինգյան, Ոխոտի և Յապոնական ծովերը: Բերինգյան և Ոխոտի ծովերը նավագնացության համար հարմար չեն, վորովհետև յերկար ժամանակ նրանք սառչում են, իսկ ամառներն ել ազատ չեն լողացող սառույցներից և մառախուղներից: Սրանց գլխավոր հարստությունը կազմում են փոկերը, ծովացուլերը, կետերը և ձկները, վորոնց մեծ քանակությամբ վորսում են:

Յապոնական ծովը համեմատաբար տաք և և մեր ափերի մոտ սառչում և միայն մի քանի շաբաթով: Նրա ափին և գտնվում ԽՍՀՄ-ի կարևոր նավահանգիստներից մեկը—Վլադիվոստկը, վորտեղից սկսվում են ծովային ճանապարհներ դեպի Յապոնիա, Չինաստան, Ամերիկա և այլն:

Ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի ամբողջ հարավային սահմանը, սկսած Պոսյետի ծոցից մինչև Ռումանիայի սահմանը:

Դտեք Սև ծովը, Թյուրքիան, Պարսկաստանը, Կասպից ծովը, Չինաստանը, Մոնղոլիան:

Սև ծովին ինչ պետություններ են ափրում:

Սև ծովի ափին Խ. Միության վճի քաղաքներն են գտնվում (ցույց տալ խոշորները):

Վյադիվոստոկից փոքր ինչ հարավ գտնվում է Պոս-
յեաի ծոցը, Վորանդից սկսվում է ԽՍՀՄ-ի հարավային
սահմանը: Այս սահմանով Խ. Միությունը բաժանվում է
Յապոնիայի կալվածից—Կուրեայից, ապա Չինաստանի կալ-
վածից՝ Մանջուրիայից: Այնուհետև ղեպի արևմուտք սահ-
մանն անցնում է Մոնղոլիայի հետ, վորը յերկար ժամա-
նակ գտնվում էր Չինաստանի տիրապետության տակ,
իսկ այժմ անկախ է: Տյան-Շան և Պամիր լեռներում
ԽՍՀՄ-ն կրկին շփվում է Չինաստանի հետ, վորից
հետո դալիս են Աֆղանստանը, Պարսկաստանը և Թյուր-
քիան:

Պարսկաստանի սահմանն անցնում է Կասպից ծովով.
Թալիշի լեռներով և Արաքս գետով, իսկ Թյուրքիայինը՝
Արաքսի միջին հոսանքով (Հայաստանում), Ախուրյանով,
ապա կտրում է լեռները և հասնում մինչև Սել ծովը
(Բաթումից հարավ):

Սև ծովը տաք ծով է և ամբողջ տարին ազատ է
սառուցներից. բացառություն է կազմում նրա հյուսիս-
ային մասը, վորտեղ նավահանգիստները մի քանի շա-
բաթով սառչում են: Սև ծովից նավերը կարող են անց-
նել Միջերկրական ծով, այնտեղից ել Ատլանտյան ով-
կիանոս: Այդ պատճառով Սև ծովը առևտրի համար շատ
հարմար է: Նրա յեղերքին գտնվում են բազմաթիվ խոշոր
քաղաքներ, վորոնց վրայով ԽՍՀՄ-ն առևտուր է անում
Թյուրքիայի, Իտալիայի և այլ յերկրների հետ: Սև ծովը
միանում է Ադուլի ծովի հետ: Կասպից ծովը ովկիանոսի
հետ կապ չունի. նա լիճ է: Նրա վրայով Խ. Միությունն
առևտուր է անում Պարսկաստանի հետ:

Յուրջ ավեր ԽՍՀՄ-ի արևմտյան սահմանը:

Գտեք Ֆիննական ծոցը, վորտեղ գտնվում է Լենին-
գրադը:

Լենինգրադից կարելի՞ յե Ատլանտյան ովկիանոս դուրս
գալ:

ԽՍՀՄ-ի արևմտյան սահմանն սկսվում է Սև ծովից և հասնում է մինչև Հյուս. Բևեռային ծովը։ Այստեղ ԽՍՀՄ-ին սահմանակից են՝ Ռումինիան, Լեհաստանը, Լատվիան, Եստոնիան և Ֆինլանդիան։ Արևմտյան սահմանը կարևոր նշանակություն ունի, վերսկսվելով Նիդերլանդներից դեպի արևմուտք գտնվում են տնտեսապես զարգացած յերկրներ— Անգլիան, Գերմանիան, Ֆրանսիան և այլն, վերոնք ԽՍՀՄ-ից ստանում են հաց, յուղ, ձու, վուշ և այլն, իսկ ԽՍՀՄ-ն այդ յերկրներից ներմուծում է մեքենաներ։ Ֆիննական ծոցի ափին գտնվում է ԽՍՀՄ-ի առաջնակարգ նավահանգիստը՝ Լենինգրադը։ Այդ նավահանգիստն այնքան խոր է, վոր ծովային խոշոր շոգենավերը կարողանում են այցելել նրան՝ բերելով իրենց հետ զանազան ապրանքներ։

ԱՇխատանք.— ԽՍՀՄ-ի համը քարտեզի վրա բոլոր ծովերը և լճերը ներկեցեք կապույտ գույնով և ապա նշանակեցեք հետևյալ անունները.

1. Հյուսիսային սահմանում— Հյուս. Բևեռային ծով, Բարենցի ծով, Սպիտակ ծով, Կարայի ծով։ Մուրմանսկ, Արխանգելսկ, Նոր Յերկիր, Կոլգուև, Վայգաչ, Նոր Սիբիր։

2. Արևելյան սահմանում— Բերինգյան նեղուց, Բերինգյան ծով, Յապոնական ծով, Սախալին, Վլադիվոստոկ, Յապոնիա։

3. Հարավային սահմանում— Կորեա, Մանջուրիա, Մոնղոլիա, Չինաստան, Աֆղանստան, Պարսկաստան, Կասպից ծով, Թյուրքիա, Արաքս, Բաթում, Սև ծով, Ադովի ծով, Ռդեսա։

4. Արևմտյան սահմանում— Ռումանիա, Լեհաստան, Լատվիա, Եստոնիա, Ֆիննական ծոց, Լենինգրադ, Ֆինլանդիա. (Աշխարհ. տեսք, աշխ. 31)։

Ցույց տվեք Վլադիվոստոկ — Բաթում, Լենինգրադ — Լոնդոն (Անգլիայում), Մուրմանսկ — Լոնդոն ծովային ճանապարհները։

Խնչպես տապիրներ, ԽՍՀՄ-ն բաղկացած է Յեվրոպական և Ասիական մասերից:

Յեվրոպական մասը Ասիականից բաժանվում է Ուրալյան լեռներով, Ուրալ գետով, Կասպից ծովով և Կուսմա-Մանիչյան ցածրություններ:

Կուսմա-Մանիչյան ցածրությունը սկսվում է Կուսմայի գետաբերանից (Կասպից ծովի արևմտյան յեզերքից) և Մանիչի վրայով հասնում է մինչև Ազովի ծովը: Այս ցածրության տեղը մի ժամանակ նեղուց է յեզել, վերով Սև և Ազովի ծովերը միանում էին Կասպից ծովի հետ:

ԽՍՀՄ-ի Ասիական մասը յուր հերթին բաժանվում է յերեք մասի—Սիբիր, Կովկաս և Թուրքեստան:

Սիբիրը բնում է Ասիայի հյուսիսային մասը և տարածվում է Ուրալյան լեռներից մինչև Պաղատի ովկիանոսը, Հյուս. Բեռնային ծովից մինչև Զինաստանը և Մոնղոլիան:

Թուրքեստանը գտնվում է Կասպից ծովի արևելյան կողմը, Արալյան ծովի շուրջը:

Կովկասի սահմանները կազմում են՝ հյուսիսից Կուսմա-Մանիչի ցածրությունը, արևելքից՝ Կասպից ծովը, արևմուտքից՝ Սև ծովը, իսկ հարավից՝ Թյուրքիան և Պարսկաստանը: Կովկասի այն մասը, վոր գտնվում է Կովկասյան լեռների հյուսիսային կողմը՝ կոչվում է Հյուսիսային Կովկաս, իսկ այն մասը, վոր գտնվում է այդ լեռներից հարավ, կոչվում է Անդրկովկաս:

Յույց տվեք Անդրկովկասի սահմանները (Աշխարհագրական ատլաս—ԽՍՀՄ և Անդրկովկաս քարտեզները):

Անդրկովկասի հյուսիսային կողմն ի՞նչ լեռներ են գտնվում:

Անդրկովկասի ափերն ի՞նչ ծովեր են վորոգում:

Յույց տվեք Յեվրոպական մասի, Սիբիրի և Կովկասի սահմանները:

Դուք ԽՍՀՄ-ի վոր մասումն եք ապրում:

Անդրկովկասից ինչ հանապարհով կարող եք անցնել Քուրքեստան, Սիրիք, Յեվրոպական մասը:

Աւստսնի.—*ԽՍՀՄ-ի համը քարտեզի վրա կարմիր գծով անցկացրեք ԽՍՀՄ-ի բնական մասերի սահմանները: Անդրկովկասի տեղը վորեւ գոյնով ներկեցեք և նշանակեցեք Յերևան, Թիֆլիս, Բագու, Բաթում քաղաքների առանները. (աշխարհ. տետր, աշխ. 32):*

ԽՍՀՄ-ի մակերեկույթի կազմությունը

Գունատիպ քարտեզների վրա դաշտավայրը, բարձրավանդակը և լեռները սովորաբար ինչ գոյներով են նշանակում:

Յեվրոպայի ֆիզիկական քարտեզի վրա ցույց տվեք Միջին Ռուսական բարձրությունը, Մերձվոլգյան բարձրությունը, Ուրալյան լեռները:

ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական քարտեզի վրա գտեք Ղրիմի, Կովկասի, Ուրալի, Ալտայան, Սայանյան, Յարլոնովյան, Սաանովոյ և Սիխոտա-Ալին լեռները:

Դիտելով ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական քարտեզը, ինչ յեղրակացություն կարող եք հանել—բարձրություններն են մեծ տեղ բռնում, թե՛ դաշտավայրերը:

Միության Յեվրոպական մասը ներկայացնում է մի քնդարձակ հարթություն, վորը կոչվում է Ռուսական հարթություն: Այդ լայնածավալ հարթությունը փոփում է Հյուս. Բևեռային ծովից մինչև Սև ծովը և Յիննական ծոցից մինչև Ուրալյան լեռները: Բարձրությունները շատ քիչ տեղ են բռնում: Դրանցից նշանավոր են Միջին Ռուսական բարձրությունը, վորից սկիզբն են առնում Վոլգան, Դնեպրը, Դոնը և այլն: Վոլգայի աջ ափով ձգվում է Մերձվոլգյան բարձրությունը, վորի ամենազեղեցիկ մասը կազմում են Փիգուլյան լեռները: Թե՛ Միջին Ռուսական և թե՛ Մերձվոլգյան բարձրությունը ծովի մակերեկույթից անբան ել բարձր չեն. նրանց ամենաբարձր գագաթը հազիվ 500 մետր բարձրություն ունի:

Նկ. 25. ԽՍՀՄ-ի սելեկթոր

Իսկական լեռներ Ռուսական հարթության վրա չկան։ Լեռները գտնվում են գլխավորապես հարթության յեզերքներին։ Որինակ՝ արևելյան յեզերքով Կարայի ծովից դեպի Կասպից ծովն ուղղվում են Ուրալյան լեռերը, փորոնց գագաթներից մի քանիսը—Տելպուսիսը, Յաման-Տաուն մոտ $1\frac{1}{2}$ կիլոմետր բարձրություն ունեն։ Հարավում բարձրանում են Ղրիմի լեռները, փորոնց ամենաբարձր գագաթը նույնպես մոտ $1\frac{1}{2}$ կիլոմետր բարձրություն ունի։

Յենիսեյ գետով Սիբիրը բաժանվում է յերկու մասի—արևմտյան Սիբիր և արևելյան Սիբիր։ Արևմտյան Սիբիրը մի ընդարձակ դաշտավայր է, փորը ձգվում է Յենիսեյից մինչև Ուրալյան լեռները և Հյուս. Բեվեռային ծովից մինչև Թուրքեստանը։ Դա կոչվում է Սիբիրական

դաւթսալայր: Սիրիրական դաշտավայրի միջով հոսում է Ուր գետը յուր վտակներով: Արեւելյան Սիրիրը, ընդհակառակը, լեռնոտ է: Լեռնաշղթաները, բարձրավանդակները և խոր-խոր հովիտները հաջորդում են իրար և ծածկում ընդարձակ տարածություններ: Հրաբխային ուժերից այդ լեռներն ու բարձրավանդակները շատ տեղեր քարուքանդ են յեղել, գոյացել են խոր խոր ճեղքեր, շատ տեղեր ել գետինը նստել է և առաջացած խոր փոսերը հետագայում լցվել են ջրով և լճեր կազմել, որինսկ' Բայկալ լիճը, վորը յերկրագնդի ամենախոր լիճն է համարվում (1552 մետր խորություն ունի):

Սիրիրի հարավային մասում բարձրանում են մի շարք լեռներ, փորոնցից շատերի գագաթները ծածկված են հափերժական ձյունով: Այստեղ իրենց բարձրությամբ աչքի յեն ընկնում Ալսալան, Սալանյան, Բայկալյան լեռները: Սիրիրի արեւելյան յեզերքին բարձրանում են Յարլոնովյան և Սսւնովոյ լեռները:

Թուրքեստանի մակերեւոյթը հարթ է: Այստեղ նշանաւոր է Թուրանի դաւթսալայր, վորը տարածվում է Կասպից ծովից մինչև Տյան-Շան լեռները և Ուրալի հարավային ծայրերից մինչև Պարսկաստանի և Աֆղանըստանի սահմանը: Լեռները գտնվում են դաշտավայրի հարավային և հարավ-արեւելյան յեզերքներին (գտեք այդ լեռները): ԽՍՀՄ-ի բոլոր մասերից ամենալեռնոտը Կովկասն է, վորի միջով Սև ծովից մինչև Կասպից ծովը ձգվում է Կովկասյան լեռնաշղթան:

Հյուսիսային Կովկասն ընդհանուր առմամբ հարթ է և միանում է Ռուսական հարթության հետ: Անդրկովկասն, ընդհակառակը, չափազանց լեռնոտ է: Այստեղ հովիտները, կիրճերը, բարձրավանդակներն ու շղթաները ամեն բայլափոխում հաջորդում են իրար և յերկրին տալիս լեռնային լանդշաֆտի բնույթ:

Անդրկովկասի մակերեւոյթի, ինչպես և գետերի ու լճերի մասին կխոսենք առանձին:

Հիշեցեք ԽՍՀՄ-ի նշանավոր լեռներն ու դաշտավայրերը և ապա ցույց տվեք քարտեզի վրա:

Աւելացանք.— Ասիայի համը քարտեզի վրա կանաչ գույնով ներկեցեք ԽՍՀՄ-ի ասիական մասի դաշտավայրերը, դեղին գույնով՝ բարձրավանդակները և դարչինագույն՝ լեռները: Գրեցեք ձեզ հայտնի լեռների և դաշտավայրերի անունները:

Յեվրոպայի համը քարտեզի վրա ԽՍՀՄ-ի բարձրությունները ներկեցեք դարչինագույն, դաշտավայրերը՝ կանաչ գույնով: Գրեցեք ձեզ հայտնի լեռները, բարձրությունների անունները. (աշխ. տետր):

ԽՍՀՄ-ի բնկեֆ քարտեզի վրա դաշտավայրերը ներկեցեք կանաչ գույնով, իսկ բարձրավանդակները՝ դարչինագույն. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 33):

ԽՍՀՄ-ի կլիման

Գտեք ԽՍՀՄ-ի ամենահարավային, ամենահյուսիսային, ամենարևելյան և ամենարևմտյան կետերը:

Ցույց տվեք Միության այն մասերը, վերոնք գտնվում են Բևեռային շրջանից դեպի հյուսիս: ԽՍՀՄ-ն զբլխավորապես վճր գոտում և գտնվում:

Դիտեցեք մթնոլորտային տեղումների քարտեզը և սացեք.— Միության վճր մասերում են շատ մթնոլորտային տեղումներ թափվում և վճր մասերում՝ քիչ. (աշխ. տալաս):

Արևմտյան Յեվրոպայում ամառները շատ շոգ չի լինում, ձմեռները՝ շատ ցուրտ, իսկ արևելյան Յեվրոպայում, այսինքն ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում ամառը՝ շատ շոգ և լինում, իսկ ձմեռը շատ ցուր. ինչո՞ւ:

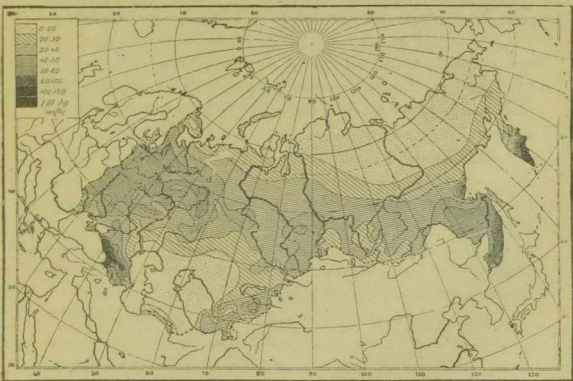
Ինչո՞վ բացատրել այն հանգամանքը, վոր ԽՍՀՄ-ի արևմտյան մասերում և արևելյան ծովափերին ալիւի շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափվում, քան թե միջին մասերում:

Վորեք յերկրի կլիման ինչի՞ց և կախված:

ԽՍՀՄ-ն շատ մեծ յերկիր և. նա բավական յերկար ձգվում և հյուսիսից դեպի հարավ և արեւելքից դեպի արեւմուտք: Այդ պատճառով նրա կլիման բազմազան և:

Յեթե մենք Սև ծովի ափից շարժվենք դեպի Հյուս. Բևեռային ծովը, այն դեպքում կտեսնենք, վոր կլիման դեպի հյուսիս հետզհետե ցրտում է: Այն ժամանակ, յերբ Սև ծովի յեզերքին աճում են մշտադալար, փարթամ սազարթ ունեցող ծառեր, Հյուս. Բևեռ. ծովի յեզերքներին և կղզիների վրա այնչափ ցուրտ է, վոր դեռինք 1—2 մետր խորության մեջ մշտապես ստուած է լինում, շատ տեղեր ծածկված են սառույցներով և ձյունով և բուսականությունը սոսկալի աղքատ է:

Ուրեմն ԽՍՀՄ-ի հյուս. և հարավային մասերը միևնույն կլիման չունեն:

Ն.ն. 26. ԽՍՀՄ-ի մթնոլորտային տեղումները (թվերը ցույց են տալիս սանտիմետրեր):

Մյուս կողմից՝ կլիման փոխվում է նաև արեմուտքից դեպի արևելք: Դա բացատրվում է նրանով, վոր

Յեվրոպայի արևմտյան կողմը գտնվում է Ատլանտյան օվկիանոսը, վերակել հասում է Գոլֆշտրոմը: Արևմուտքից փչող խոնավ քամիները վտուգում են վաշ միայն ամբողջ արևմտյան Յեվրոպան, այլ և իՍՆՄ-ի արևմտյան մասերը: Միության արևմտյան մասերում կլիման խոնավ է. ամառը շատ շոգ չի լինում, իսկ ձմեռը՝ շատ ցուրտ: Վորքան գեպի արևելք ենք գնում, կլիման այնքան ավելի ցամաքային է դառնում, այսինքն՝ ամառը շոգ է լինում, ձմեռը՝ ցուրտ և միջնադարային տեղումներ ելքիչ են թափվում: Մանավանդ չոր կլիմա ունի Թուրանի դաշտավայրը: Ամառը բարեխառնությունն այստեղ բարձրանում է մինչև 40° և ավելի, իսկ ձմեռը՝ սառնամանիքները հասնում են մինչև -20° -ի: Անձրևները հազվագյուտ են. Թուրանի դաշտավայրը ընկած է ցամաքի ներսը, օվկիանոսներից հեռու. այստեղ փչում են հյուսիս-արևելյան քամիները, վորոնք Ասիայի ներսից չորություն են բերում:

Ցամաքային կլիմա ունի և Սիրիերը: Նրա արևելյան մասում, Վերխոյանսկի մոտ գտնվում է ամբողջ յերկրագնդի ամենացուրտ տեղը: Չմեռն այստեղ այն աստիճան ցուրտ է, վոր սառնամանիքները հասնում են մինչև -60° , իսկ Վերխոյանսկ քաղաքում պատահում են նաև -69° , -70° ցրտություն: Վերխոյանսկում ամառվա միջին բարեխառնությունը կազմում է $+15^{\circ}$:

Ստանոլոյ լեռներից գեպի արևելք կլիման սուր կերպով փոխվում է: Խաղաղ օվկիանոսից փչում են մուսսոններ, վորոնք բավարար չափով վտուգում են ծովեզերքը (ցույց տվեք):

Յեթև չհաշվենք Բևեռային շրջանից հյուսիս ընկած ցուրտ յերկրները, ինչպես և Ղրիմի ու Կովկասի Սև ծովյան յեզերքները, Թուրանի դաշտավայրը, այն գեպքում իՍՆՄ-ի կլիման կարելի յե անվանել չափավոր-ցա-

մաքային: Տարվա յեղանակները կանոնավոր կերպով հա-
ջորդում են իրար: Ամենացուրտ ամիսը հունվարն է, իսկ
ամենատաքը՝ հուլիսը: Մթնոլորտային տեղումները թափ-
վում են գլխավորապես հուլիսին, բայց այնքան ել ա-
ռատ չեն:

ԽՍՀՄ-ի կլիման ինչից է կախված:

Ինչո՞ւ գեպի հյուսիս կլիման հետզհետե ցրտում է:

Ինչո՞ւ գեպի արևելք կլիման չորանում է:

ԽՍՀՄ-ի հյուսիսային ափերը վոդոլվում են ծովերով,
բայց մթնոլորտային տեղումներ քիչ են թափվում. ինչո՞ւ:

Ինչո՞ւ Ստանոլոյ լեռներից գեպի արևելք խոնավ է,
իսկ գեպի արևմուտք՝ չոր:

Թուրանի դաշտավայրի կլիման ինչից է կախված:

ԽՍՀՄ-ն բնդհանրապես ի՞նչ կլիմա ունի:

Աեխաստի.— ԽՍՀՄ-ի կլիմայական քարտեզը ներկե-
ցեք տարբեր գույներով, չոր տեղերը ներկեցեք մի գույ-
նով, խոնավ տեղերը՝ ուրիշ գույնով և այլն. (աշխարհ.
տետր, աշխ. 34):

Գետերը յեղ լճեր՝

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում ի՞նչ գետեր կան: Նրանք
գեպի ո՞ւր են հոսում:

Ինչո՞ւ Յեվրոպական մասի գետերն ավելի դանդաղ են
հոսում, քան մեր գետերը:

Ի՞նչն է պատճառը, վոր Սիբիրի գետերը գեպի հյու-
սիս են հոսում:

Գետերն ի՞նչ նշանակություն ունեն:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի գետերը յերկրի հարթ
լինելու պատճառով բավական դանդաղ են հոսում և նրան-
ցից շատերը հարմար են նավագնացության համար: Բայց
նավագնացությունը, դժբախտաբար, կարճ ժամանակով է
կատարվում, վորովհետև գետերը յերկար ժամանակ
ձածկվում են սառույցներով:

Յեմբրոպական մասի գետերը հոսում են գեպի Հյուս-
 Բեեռային ծովը, Ֆիննական ծոցը, Սև ծովը, Բալտիկ
 ծովը և Կասպից ծովը:

Դեպի Հյուս. Բեեռային ծովը հոսում են Պեչորան
 լիվ Հյուս. Դվինան: Պեչորան այնքան ել մեծ նշանակու-
 թյուն չունի, վորովհետև հոսում է սակավ բնակչություն
 ունեցող տեղերով և թափվում է ծովի այն մասը, վորը
 միայն շատ կարճ ժամանակով է ազատվում սառուցնե-
 րից. բացի այդ՝ ինքը, Պեչորան, տարվա մեծ մասը սա-
 ռած է լինում: Ավելի մեծ է Հյուս. Դվինայի նշանակու-
 թյունը: Նա յուր ամբողջ յերկարությամբ նավագնաց է:
 Նրա վրայով գեպի Արխանգելսկ արտահանության համար
 փոխադրում են մեծ քանակությամբ փայտ: Բայց Հյուս.
 Դվինան նույնպես յերկար ժամանակով սառչում է:

ԽՄՀՄ-ի Յեմբրոպական մասի հյուսիս-արևմտյան ան-
 կյունը հարուստ է լճերով, վորոնց մեջ իրենց մեծու-
 թյամբ աչքի յեն ընկնում Ունգան լիվ Լանդգան: Ավիբ
 գետը սկսվում է Ունգա լճից և թափվում է Լադոգայի մեջ:
 Լադոգայի մեջ թափվում է մի ուրիշ գետ ևս, վորի վրա կառու-
 ցված է խոշոր ելեկտրական կայարան: Լադոգայից սկսվում
 է Նեվա գետը և թափվում է Ֆիննական ծոցը: Նեվան
 նավագնաց է. նրա վրա է կառուցված Լենինգրադը:

Դեպի Սև ծովը հոսում են Դնեպրը, Բուգը լիվ
 Դնեստրը: Դնեպրը սկիզբն է առնում Միջին Ռուսական
 բարձրությունից: Դնեպրոպետրովսկ բաղաբի մոտ նա
 ճեղքում է զրանիաի ժայռերը և գոյացնում սահանքներ,
 վորոնց պատճառով գետի այս մասը նավագնաց չէ: Սա-
 հանքների ջրի ուժը ողտազործելու համար Խորհրդային
 իշխանությունը այժմ կառուցում է մի հսկայական ելեկ-
 տրակայարան—Դնեպրոստոյ, վորը ամենամեծ կայարան-
 ներից մեկն է լինելու ամբողջ աշխարհում: Միջին Ռու-
 սական բարձրությունից սկիզբն է առնում նաև Դոնը
 Դոնեց վտակով և թափվում է Ազովի ծովի մեջ:

Միութեան Յեվրոպական մասի ամենամեծ գետը Վոլգան 1: Նա սկսվում է Միջին Ռուս. բարձրությունից և հոսում է դեպի Կասպից ծովը: Նրա յերկարությունն է մոտ 3160 կիլոմետր, իսկ լայնությունը տեղ-տեղ հասնում է մինչև 4 կիլոմետրի: Ճանապարհին նա աջ ու ձախ կողմից ընդունում է բազմաթիվ վտակներ, վորոնցից նշանավոր է Կաման լեվ Ոկան:

Վոլգան նավագնաց է: Նրա վրայով լողում են բազմաթիվ շոգենավեր, վորոնք դեպի հյուսիս տեղափոխում են հաց և նավթ, իսկ դեպի ցած գործարանային ապրանքներ: Նրա ափերին առաջ են յեկել վաճառաշահ քաղաքներ—Ռիբինսկ, Նիժնի-Նովգորոդ, Սարատով լեվ Աստրախան: Վոլգայի նշանակությունն այնքան մեծ է որու ժողովրդի համար, վոր վերջինս նրան «Մայր Վոլգա» անունն է տվել:

Նկ. 27. Նիժնի Նովգորոդ:

Վոլգայից քիչ հեռու նույն ծովն է թափվում Ուրալ գետը, վորը բավական յերկար է, բայց այնքան էլ ջրառատ չէ:

Մերձկասպյան դաշտավայրի գետերից շատերը չորութեան պատճառով, ծովը չհասած ցամաքում են։ Հենց այդ չորութեամբ և բացատրվում այն, Վոր ախտից պատահում են աղի լճեր։ Գարնանն այդ լճերի մեջ մեծ քանակութեամբ ջուր և հալաքվում, իսկ ամառվա շոգերին այդ ջուրը գոլորշիանում և և լճի տակ գոյացնում աղի հաստ շերտ։ Այդպիսի լճերից նշանավոր են Ալսուն և Բասկունչակը, վորոնցից ամեն տարի ահագին քանակութեամբ աղ և ստացվում։

Միբլրի գետերը հոսում են դեպի Հյուս. Բևեռային ծովը։ Նշանավոր են Ուր, Յենիսեյը և Լենան։ Նրանք նավագնաց են, բայց կլիմայի ցրտութեան պատճառով տարվա մեծ մասը սառած են լինում. բացի այդ՝ նրանք հոսում են սակավ բնակչութեան ունեցող յերկրով և թափվում են ցուրտ ծով։

Նկ. 28 Յենիսեյի կամուրջը։

Հեռավոր Արևելքում հոսում է Ամուրը, վորը նավագնաց և և թափվում է Սաղաղ օվկիանոսը։

Թուրքեստանի գետերից նշանավոր են Ամու-Դարիա և Սիր-Դարիա գետերը, վորոնք թափվում են Արալյան ծովը։ Ամու-Դարիան սկսվում է Պամիրի, իսկ Սիր-Դարիան՝ Տյան-Շանի սառցադաշտերից։ Յերկուսն էլ ջրառատ են, մանավանդ ամառը, յերբ սարերի ձյունն սկսվում է արագությամբ հալվել, բայց նավագնացության համար հարմար չեն, վորովհետև վերին հոսանքում արագոս են և սահանքներ ունեն, իսկ ստորին հոսանքում շոգերի պատճառով ջուրը գոլորշիանում է. բայց այդ նրանցից վերջնում են առուներ այգիները և վարելահողերը ջրելու համար։

Կովկասի գետերը մեծ մասամբ կարճ են, վերին հոսանքներում նրանք հոսում են բավական արագ և ճանապարհին առաջացնում են սահանքներ և ջրվեժներ. միայն յերբ դուրս են գալիս կիրճերից և մտնում հարթության մեջ, այն գետքում նրանք շարժվում են ավելի հանդարտ։ Հյուսիսային Կովկասում նշանավոր են Տեբեկը, Կուման լեռ Կուրանը, իսկ Անդրկովկասում՝ Բրինը, Կուրը և Արաքսը։

ԽՍՀՄ-ի գլխավոր գետերի յերկարությունը

Վոլգա	3160	կիլոմետր
Դնեպր	2139	»
Դոն	1800	»
Պեչորա	1647	»
Հյուս. Դվինա	1297	»
Դնեստր	2150	»
Կամա	1800	»
Ոկա	1440	»
Ուր Իրտիշ վտակով	5300	»
Յենիսեյ	5200	»
Լենա	4600	»
Ամուր	4480	»

Նեվան Մարիյինյան ջրային ճանապարհով միանում է Վոլգայի հետ։ Ցույց տվեք։

Կարելի՛ չէ նախով Աստրախանից Լենինգրադ գնալ:
Համբ քարտեղի վրա կարմիր գծով ցույց տվեք նախի անց-
նելիք ճանապարհը:

Կարդացեք «Վոլգա» և Վոլգայի դեղերաբանութեան հոդ-
վածները («Աշխարհի շուրջը» գրքից):

Խ. Միտլիցունը վորոշել և Վոլգան և Դոնը արհեստա-
կան ջրանցքով միացնել իրար հետ: Դիտեցեք քարտեղը և
ստացե՛ք այդ ջրանցքը վճրակող պետք և կառուցվի: Վոլգա-
Դոն ջրանցքի նշանակութիւնը մեծ կլինի:

Աւխաստնի.— ԽՍՀՄ-ի համբ քարտեղի վրա նշանակե-
ցե՛ք գլխավոր գետերի անունները. (աշխարհ, տետր, աշխ.
35 և 60):

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետւոյուննե-
րի Միութիւնը բաղկացած է հետևյալ վեց հանրապետու-
թիւուններից.

1. Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խոր-
հրդային Հանրապետւոյուն (Ռ. Ս. Ֆ. Խ. Հ.):

2. Ռկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հան-
րապետւոյուն (Ռւ. Ս. Խ. Հ.):

3. Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խոր-
հրդային Հանրապետւոյուն (Ա. Ս. Ֆ. Խ. Հ.):

4. Բելոռուսիայի Սոցիալ. Խորհրդային Հանրապե-
տւոյուն (Բ. Ս. Խ. Հ.):

5. Ուզբեկստանի Սոցիալ. Խորհրդային Հանրապե-
տւոյուն (Ուզ. Ս. Խ. Հ.):

6. Թուրքմենստանի Սոցիալ. Խորհրդային Հանրա-
պետւոյուն (Թ. Ս. Խ. Հ.):

ԽՍՀՄ-ի գերագույն մարմինը Խորհրդային համա-
միութենական համագումարն է, Վորը գումարվում է
տարեկան մեկ անգամ: Այդ համագումարը լսում է գե-
կուցում կառավարութեան գործունեյութեան մասին, հաս-
տատում է բյուջեն և ընտրում է Կենտրոնական զործա-
դիր Կոմիտե:

Խորհուրդների Համագումարից մինչև մյուսը վորպես

գերագույն մարմին հանդիսանում է Կենսոնական Գործադիր Կոմիտեին, ժորը նշանակում է Ժողովրդական Կոմիտեները: Բոլոր Ժողովրդական Կոմիտեները միասին կազմում են Ժողովրդական Կոմիտեների Խորհուրդ, ժորը է կառավարում է յերկիրը:

Միության մեջ մանող ամեն մի հանրապետություն էլ ունի յուր Խորհուրդների համագումարը, Կենսոնական Գործադիր Կոմիտեին յեվ Ժողովրդական Կոմիտեների Խորհուրդը:

Ամբողջ ԽՍՀՄիության մայրաքաղաքը Մոսկվան է:

Դուք վեր հանրապետության մեջ եք ապրում: Ձեր հանրապետության կենտրոնը վերն է:

Խորհուրդների ընտրությանն ձվ է մասնակցում: Ընտրելու իրավունքից ձվքեր են զրկված:

Ընտրություններն ինչպես են կայանում գյուղում, քաղաքում, գավառում և այլն,

Միութենական համապետությունների մակարդակի մեծությունը յեվ ազգաբնակչությունը:

	Մակարդակը	Բնակիչները	Մայրաքաղաքը
Ռ Ս Ֆ Խ Հ	19.748.296 քառ. կիլ.	100.858.000	Մոսկվա
Բ Ս Խ Հ	126.793 » »	4.984.000	Մինսկ
ՌԻ Ս Խ Հ	451.730 » »	29.000.000	Խարկով
Ա Ս Ֆ Խ Հ	185.457 » »	5.862.000	Թիֆլիս
Թ Ս Խ Հ	491.216 » »	992.000	(Նախկին Պոլտո- րացի Աշխարհի Սամարղանդ
Ռ.գ Ս Խ Հ	340.346 » »	5.275.000	
Ընդամենը	21.343.837	146.971.000	

Աւստագ. — ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա գտեք այդ հանրապետությունների սահմանները և մայրաքաղաքը:

ԽՍՀՄ-ի համր քարտեզի վրա այդ հանրապետութիւնները տարրեր զույներով ներկեցեք և ապա զրեցեք մայրաքաղաքները. (Աշխարհ: տետր, աշխ. 36):

Բ.

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՍ

Անդրկովկասի քարտեզի վրա գտեք ձեր բնակավայրը. յեթե նա նշանակած է, այն դեպքում ցույց տվեք այն քաղաքը, վորի հետ ձեր բնակավայրը կապ է պահպանում: Գուց ավելք Կովկասյան լեռնաշղթան, Սև և Կասպից ծովերը, Թյուրքիան և Պարսկաստանը:

Գուց ավելք Անդրկովկասի արևելյան և արևմտյան, հարավային և հյուսիսային սահմանները:

Մասշտաբի ոգնութեամբ իմացեք, թե Բաթումից մինչև Բազու և Արագածից մինչև Կազրեկ քանի կիլոմետր է:

Համաշխարհային քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք Անդրկովկասի տեղը:

Գտեք Յերևան, Թիֆլիս, Բազու և Բաթում քաղաքները:

Անդրկովկասը տարածվում է Կովկասյան լեռնաշղթայից մինչև Թյուրքիայի և Պարսկաստանի սահմանները և Սև ծովից մինչև Կասպից ծովը:

Հյուսիսային սահմանն սկսվում է Գագրայի մոտից (Սև ծովի յեզերքին), ապա Կովկասյան լեռնաշղթայի վրայով անցնում է դեպի հարավ-արևելք, բայց Բազմին չհասած, ծովում է դեպի հյուսիս արևելք և Սամուր գետի վրայով հասնում է մինչև Կասպից ծովը:

Անդրկովկասի հարավային սահմանն սկսվում է Սևլ ծովից, Բաթումից փոքր ինչ հարավ (Մարզ գյուղի մոտ) և կտրելով ձորոխ գետը հասնում է մինչև Ախուրյանը, այնուհետև Ախուրյանի և Արաքսի վրայով ուղղվում է դեպի արևելք և Կասպից ծովը չհասած, ծովում է դեպի

հարավ ու թալիւի լեռներով հասնում ե մինչև Կասպից ծովը (Անքորան քաղաքից հարավ, Աստարայի մոտ):

Արեւմտյան սահմանը կաղմում ե Սեւ ծովը (Գաղ-բայի մոտից մինչև Սարպ գյուղը), իսկ արեւելյանը՝ Կասպից ծովը (Սամուրից մինչև Աստարա):

Աւստանի. — Անդրկովկասի համը քարտեզի վրա Անդրկովկասի հյուսիսային ե հարավային սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեր:

Գրեցեր իրենց տեղերում՝ Սե ծով, Կովկասյան լեռնաշղթա, Սամուր, Կասպից ծով, Աստարա, Արաքս, Ախուրյան, Բաթում, Թյուրքիա ե Պարսկաստան անունները: (Աշխարհ, տետր, աշխ. 37):

Յերևանից ինչ ճանապարհով կարող եք գնալ զեպի Սե կամ Կասպից ծովը:

Անդրկովկասը շատ լեռնոտ յերկիր ե:

Անդրկովկասի մակերևութային կազմաւորումը: Այստեղ կարելի յե տեսնել ե՛րարձը ձյունապատ լեռներ, ե՛ խոր հովիտներ ու ձորեր, ե՛ բնդարձակ դաշտավայրեր, ե՛ բարձրավանդակներ:

Անդրկովկասի հյուսիսային մասով Սե ծովից մինչև Կասպից ծովը անցնում ե Կովկասյան լեռնաշղթան, վորի հարավային լանջերը գտնվում են Անդրկովկասում: Նա սկսվում ե Տամանի թերակղզուց աննշան բարձրություններով, հեռզհետե բարձրանում ե ե յուր միջին մասում հասնում ե Ջախպխի բարձրության, վոր բազմաթիւ գագաթներ ծածկված են հովերժական ձյունով: Այդպիսի ձյունապատ գագաթներից նշանավոր են Ելբուսը (5629 մետր բարձրությամբ), Դիլս-սան (5198 մետր), Կոնսան-սան (5145 մետր), Կազբեկը (5043 մետր) ե այլն: Կազբեկից զեպի արեւելք շղթան կրկին ցածրանում ե ե Բազվի մոտ հովասարվում դաշտավայրի հետ: Այն հսկայական քանակությամբ ձյունը, վոր կուտակվում ե սա-

ըրբի վրա, ցերեկները արեւի
ճառագայթներէից հալվում
ե, իսկ գիշերները սառուց
կտրում ե ընդարձակ տա-
րածություններ սառցա-
դաշտերով ծածկում: Այդ
սառցադաշտերը տեղ-տեղ
ցած են իջնում ե հարկելով
գետեր առաջացնում: Ու-
նենալով հակադական բարձ-
րություն, Կովկասյան լեռ-
նաշղթան բաժանւած զր-
գարանցանքի յե. միջին
բարձր մասում գոյություն
ունեն միայն յերեք հար-
մար լեռնանցք, վորոնցով
Անդրկովկասից կարելի յե
Հյուս. Կովկաս անցնել: Այդ
լեռնանցքներից ամենա-
կարեւորը Կրեւսովի լեռ-
նանցքն ե, վոր գտնվում
ե 2379 մետր բարձրու-
թյան վրա: Նրա վրայով
անցնում ե գեղեցիկ ռազ-
մավիթական խնուղին. վո-
րով Թիֆլիսը միանում ե
Վյազիկավկազի հետ: Յերկ-
րորդ տեղը բռնում ե Մա-
միսովի լեռնանցքը (2825

մետր), վորով անցնում ե Ռազմառասխանի ճանապարհը
(Քութաշիս — Վյազիկավկազ): Կլուխորի լեռնանցքով կա-
րելի յե Սուխումից անցնել Բատալաշինսկի:

նկ. 30 Մշտական ձյունից գոյացել են սառցադաշտեր, վորոնք
կամաց-կամաց հոսում են դեպի ցած:

Կովկասյան լեռնաշղթան իրենից արձակում է մի քանի
ճյուղեր թե՛ դեպի հյուսիս և թե՛ դեպի հարավ: Հիշենք
այն ճյուղերը, վորոնք գտնվում են Անդրկովկասի սահման-
ներում:

1. Գաղափի շղթա.— սկսվում է զլխավոր լեռնաշղթայից և
անցնելով Պսոու և Բզիբ գետերի արանքով հասնում է մինչև
Սև ծովը: Գլխավոր գագաթներն ունեն 2500—3000 մետր բարձ-
րություն:

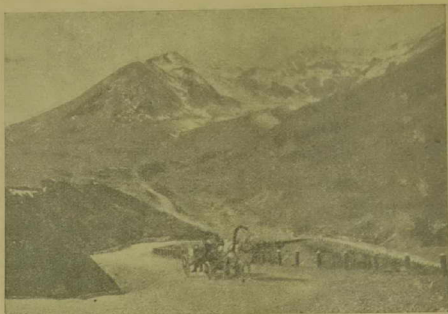
2. Բզիբի շղթա.— կազմում է Բզիբ և Կոդոր գետերի ջրը-
բաժան գիծը: Յերկու լանջերն էլ ծածկված են կուտական խիտ
անտառներով, իսկ բարձունքներում փռվում են Ալպյան մարգա-
ղախեններ:

3. Կոդորի շղթա.— ձգվում է Կոդորի և Ինգուրի միջև: Լան-
ջերն անտառապատ են, իսկ բարձունքներում տարածվում են
Ալպյան մարգագետիններ: Մի քանի գագաթներ ձյունապատ են:

4. Սվանական շղթա.— գտնվում է Կոդորի և Յիսենիս-Մզալի
գետերի միջև:

5. Լեչխումի շղթա.— անցնում է Սվանական լեռներին դու-
րահեռ և կազմում է Ռիոնի և յուր վտակ Յիսենիս-Մզալիի ջրը-
բաժան գիծը:

6. Բանայի շղթա.— գտնվում է Ռիոնի և յուր վտակ Դվիրիլիի
միջև: Աչքի չե ընկնում յուր հանքային հարստություններով
(Տրվիրուլի—քարածուխ, Ճիաթուրի—մանգան):

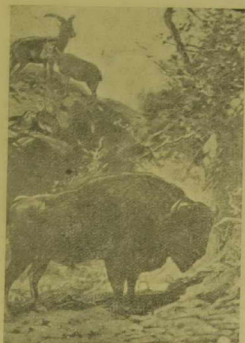

Նկ. 31. Ռազմավիրական հանապարհը Կաղբեկի մոտ:

7. Մեսխիական կամ Սուրամի լեռներ. — ուղղվում են դեպի հարավ և հասնում մինչև Բորժոմի կիրճը: Նրա միջին մասը բազալտյան ցածրանում է և կազմում Սուրամի հայտնի լեռնանցքը, վորի վրայով անցնում է խճուղի: Այստեղ փորված է Սուրամի տունելը, վորի յերկարությունն է մոտ 4 կիլոմետր: Այդ տունելի միջով անցնում է յերկաթուղային դիմ:

8. Վերջապես Կախեթիայի շրջանում Կովկասյան լեռներից (Բորբաղո լեռան մոտ) սկսվում են Կախեթիայի լեռ Քարբալինիայի շղթաները: Դրանցից առաջինն անցնում է Ալազանի և Յորայի միջև, իսկ յերկրորդը՝ փշավական Արագվայի և Յորայի միջև:

Կովկասյան լեռնաշղթայից դեպի հարավ գտնվում են յերկու մեծ հարթություններ, վորոնցից մեկը Կուր գետի միջին և ստորին հոսանքով տարածվում է մինչև Կասպից ծովը և կոչվում է Մեռնկասպյան դաշտավայր, իսկ մյուսը Բիոնի յերկարությամբ ձգվում է մինչև Սև ծովը և կոչվում է Սելժուխյան դաշտավայր:

Նկ. 32. Լեռնային գյուղ (առլ) Կով-
կասյան լեռներում:

բուխներ, վորոնք միաժամանակ իրենց զագաթից փիժեկ են հրահեղուկ լալա ու մոխիր և՛ ծածկելով հովիտները՝ բարձրավանդակներ առաջացրել. այդպես են առաջացել, որինակ՝ Սեանա, Լոռու, Դարաբաղի, Շիրակի բարձրավանդակները, վորոնք այժմ ծածկված են սառած լալայի քարային հաստ շերտով:

Այժմ ծանոթանանք փոքր Կովկասի գլխավոր շղթաներին: Փոքր Կովկասը Սուրամի լեռներով միանում է գլխավոր Կովկասյան լեռնաշղթայի հետ: Սուրամի լեռների հարավային ծայրից, վորտեղ գտնվում է Բորժոմի գեղեցիկ կերճը, սկսվում է յերկու լեռնաշղթա. մեկը գնում է դեպի Թիֆլիս և կոչվում է Թրխալեքի լեռներ, իսկ մյուսը՝ ուղղվում է դեպի Սև ծովը և կոչվում է Աջա-րա-Ախալցխայի լեռներ: Այդ շղթաների լանջերը ծածկված

Մերձկասպյան և Սև-ծովյան դաշտավայրերից դեպի հարավ յերկիրը կրկին բարձրանում է և կազմում մի չափազանց լեռնոտ աշխարհ, վորը հայտնի լե Փոքր Կովկաս անունով: Փոքր Կովկասը Հայկական լեռնաշխարհի մի մասն է: Նա բաղկացած է բազմաթիվ շրջ-թաներից, լեռնահովիտ-ներից ու կիրճերից, առանձին-առանձին բարձրավանդակներից, վորոնցից շատերը շրջապատված են լեռներով: Այստեղ-այնտեղ բարձրանում են հանգած հրա-

են փշատերև և սաղարթափոր խիտ անտառներով, փորտեղից Կուր գետի վրայով ամեն տարի ահադին բանակությամբ գերաններ են փոխադրում գետի թիֆլիս:

Թրխալեթի լեռներից հարավ ձգվում են Խոնավ լեռներ, փորոնք ծածկված են հարուստ արոտատեղերով: Դրանից փոքր ինչ արևելք ընկած են Վլամսուրյ լեռներ, փորոնց ամենաբարձր գագաթն է Լալվարը (մոտ 2500 մետր բարձրությամբ): Վրահայոց լեռնաշղթայի վրայով և անցնում Հայաստանի և Վրաստանի սահմանը: Վրահայոց լեռներից գետի հարավ գտնվում է Բզովղալի լեռնաշղթան, փորի արևելյան մասը անտառոտ է: Այդ շղթայի գլխավոր գագաթն է Աղլալանը, փորի բարձրությունը հասնում է մինչև 2900 մետրի: Փամբակ գետը կտրում է Բզովղալը և նրան բաժանում յերկու մասի՝ արևելյան և արևմտյան:

Զաջուռի լեռնանցքից, Բզովղալին զուգահեռ, տարածվում են Փամբակի լեռներ, փորոնց ամենամեծ գագաթն՝ Մայսխը, մոտ 3000 մետր բարձրություն ունի: Սևանա լճի հյուսիսային անկյունում Փամբակի լեռները վերջանում են Սեմեոնովկայի լեռնանցքով և սկսվում է Շանղալ լեռնաշղթան, փորը շրջապատում է Սևանա լիճը արևելյան կողմից: Նույն լճի արևմտյան ափերով ձգվում է Անմանգանի կամ Գեղամա լեռները: Սևանից հարավ համարյա իրար զուգահեռ մինչև Արաքս ձգվում են Վարաթալի (կամ Արցախի) և Զանգեզուրի (կամ Սյունյաց) լեռները: Սյունյաց լեռներից գետի արևմուտք ուղղվում են Դարալագյազի (կամ Գարվս) լեռները:

Հիշյալ բոլոր լեռները հարուստ են ալպյան արոտատեղերով, փորոնք կարևոր նշանակություն ունեն մեր յերկրի անասնապահության համար: Բայց ավելի են այն դաշտերն ու հովիտները, փորոնք տարածվում են լեռների արանքում և ծածկված են վարելահողերով ու այգիներով:

Անդրկովկասի սարահարթերը: Ամբողջ Փոքր Կովկասը ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրավանդակ, վորը՝ այս ու այն կողմը գնացող շղթաներով՝ բաժանվում է առանձին սարահարթերի և հովիտների:

Թրիալեթի լեռներից զեպի արեմուտք գտնվում է Ախալքալաֆի սարահարթը, վորի միջին բարձրությունն է 1700 մետր: Խոնավ լեռների արևելյան կողմն ընկած է Ծալկան, վորը վռնագվում է Խրամի վերին հոսանքով:

Վրահայոց, Խոնավ և Բզովզալ լեռների միջև տարածվում է Լոսին, վորի միջով հոսում է Ջորաղետը: Բզովզալից հարավ գտնվում է Փամբակի նովիսը, վորտեղ գտնվում են Ղարաբախիսան, Համաձլուն և այլն: Փամբակի հովտից Ջաջուռի լեռնանցքով կարելի չե գուրս գալ Շիրակ, վորը Ախուրյանի և Արազածի արանքով տարածվում է զեպի հարավ:

Նկ. 33. Արազած:

Ախուրյանից մինչև Գեղամա լեռների ստորոտները և Արազածից մինչև Արաքսը տարածվում է Արարատյան

Նկ. 34. Արարատյան դաշտը (հեռվում յերևում է ձյունապատ Մասիսը):

դաշտը, վորը ծածկված է խաղողի այգիներով, բաժբակի
և բրնձի ցանքներով և կազմում է Խորհրդային Հայաս-
տանի սիրտը: Այս դաշտում է գտնվում Հայաստանի մայ-
րաքաղաքը՝ Յերևանը:

Սեանա լճի ափերին տարածվում է Սեվանա բարձ-
րավանդակը, վորը շրջապատված է Հարավային Սեանի,
Ահմանգանի և Շահ-դաղ լեռներով:

Սարահարթեր կան և Ղարաբաղում ու Ջանգեղու-
րում, բայց դրանք կտրտված են խոր ձորերով կամ հո-
վիտներով, իսկ այստեղ-այնտեղ բարձրանում են բազմա-
թիվ հանգած հրաբուխներ:

Աշխատնի. — Կովկասի քարեզի վրա նշանակեցեք
լեռների անունները և ներկեցեք. (Աշխարհ. տետր. աշխ. 38):

Դուք Անդրկովկասի վրա մասունքն եք ապրում: Ձեր
բնակատեղը (գյուղը կամ քաղաքը) ի՞նչպիսի տեղ է գտնու-
վում. արդյոք հարթության վրա է գտնվում, թե լեռնա-
նովտում:

Ձեր շրջանում ինչ լեռներ ու հարթութիւններ կան. նրանք ինչպէս են կոչվում:

Կատարեցեք 39-րդ աշխատանքը:

Աւխտասանք. — Թաց կավից պատրաստեցեք Անդրկովկասի ուկրէնները և այնպէս արեք, Վոր ձեր սովորած լեռները, լեռնագագաթներն ու հարթութիւնները պարզ յերևան:

Անդրկովկասն զարծրեք այն հանգամանքի վրա, Վոր բարձրավանդակներն իսկապէս բարձր յերևան, իսկ դաշտավայրերը՝ ցածր: Գործը հեշտացնելու համար, դեռ տախտակի վրա զծագրեցեք Անդրկովկասի քարտեզը, ներկեցեք Սև և Կասպից ծովերը, ապա այդ զծագրի վրա պատրաստեցեք ուկրէնները:

Անդրկովկասի կլիման

Անդրկովկասը Վոր կլիմական գոտում և գտնվում ինչպէս կարելի չե վորոշել:

Անդրկովկասը մոտավորապէս Վոր զուգահեռականների մեջ և գտնվում:

Ասիայի քարտեզի վրա գտեք Յերևանը. նա Վոր լայնութիւն վրա չե գտնվում: Յույց տվեք այն քաղաքները, Վորոնք մոտավորապէս Յերևանի զուգահեռականի վրա չեն գտնվում:

Ընդհանրապէս կլիման ինչից և կախված:

Արարատյան դաշտը և Սևծովյան դաշտավայրը նույն կլիման կունենան. ինչո՞ւ:

Ինչո՞ւ Արագածի ստորոտն ու գագաթը նույն կլիման չունեն:

Ինչո՞ւ Անդրկովկասի կլիման պետք և բազմազան լինի:

Անդրկովկասի կլիման շատ բազմազան է: Այստեղ պատահում են մշտադալար անտառներով ծածկված խոնավ շրջաններ, տափաստաններ, հավերժական ձյունով ծածկված գագաթներ և այլն: Կլիմայի այդ բազմազանութիւնը բացատրվում է նրանով, Վոր Անդրկովկասի հարավային և արևելյան կողմը գտնվում են ընդարձակ, չոր յերկրներ, Վորտեղից նա խոնավութիւն չի ստանում: Արևմտյան կողմը փռվում է Սև ծովը, Վորը միացած է Ատլանտյան

ովկիանոսի հետ: Այս կողմից փշուժ էն խոնավ քամիներ, վորոնք վռուղում են Անդրկովկասի արևմտյան ափերը: Մյուս կողմից՝ Անդրկովկասում ձգվում են բազմաթիվ լեռնաշղթաներ, վորոնք շրջապատում են սարահարթերը և թույլ չեն տալիս, վոր խոնավությունն անցնի այդ սարահարթերի ներսը: Յերկրի բարձր ու ցածր տեղերը նույնպես տարբեր կլիմա ունեն:

Այդ բազմազան կլիման լավ պատկերացնելու համար, մենք ամբողջ Անդրկովկասը կբաժանենք յերեք մասի— Արևմտյան Անդրկովկաս, Արևելյան Անդրկովկաս յեվ Հարավային Անդրկովկաս:

Արևմտյան Անդրկովկասը տարծվում է Սուրամի լեռներից մինչև Սև ծովը: Նրա մեջ գտնվում են Սեծովյան դաշտավայրը, Աջարխտանը և Աբխազիան: Արևելյան Անդրկովկասն սկսվում է Սուրամի լեռներից և նուր գետի յերկարությամբ հասնում է մինչև Սև ծովը: Հարավային Անդրկովկասն ստեղծվում է հասկանում ենք Անդրկովկասի այն բարձրագիւր մասը, վորը տարածվում է Ախալցխայի և Թրիալեթի լեռներից դեպի հարավարևելք և Ղարաբաղի, Չանդեղուրի վրայով հասնում է մինչև Արաքսի ափերը:

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվեք Արևելյան, Արևմտյան և Հար. Անդրկովկասը:

Արևմտյան Անդրկովկասն ունի խոնավ կլիմա: Մթնոլորտային տեղումները առատ են և տեղ-տեղ հասնում են մոտ 2500 միլլիմետրի (կամ $2\frac{1}{2}$ մետրի): Դա ցույց է տալիս, վոր յեթե անձրևներից առաջացած ջրերը վոչ ծծվեն գետնի մեջ և վոչ ել գոլորշանան, այն դեպքում մի տարվա մեջ կծածկվի $2\frac{1}{2}$ մետր խորություն ունեցող ջրի շերտով: Ծովափից դեպի Սուրամի լեռները մթնոլորտային տեղումները հեղձենալ պակասում են. այսպես. Փոթի քաղաքում նրանք կազմում են 1626 միլլիմետր, Ախալ-Սենակի քաղաքում՝ 1511, Բուխարսում՝

1374, ձիաթուրում՝ 1002 և Սուրամում՝ 621 միլլիմետր տարվա ընթացքում: Այդ առատ խոնավության պատճառն այն է, վոր Արևմտյան Անդրկովկասը յերեք կողմից շրջապատված է լեռներով, իսկ Սև ծովի կողմից բաց է: Արևմուտքից փչող խոնավ քամիներն անարգել մանում են Սև ծովյան դաշտավայրը և առատորեն փռողում նրան:

Արևմտյան Անդրկովկասի կլիման աչքի յե ընկնում նաև յուր տաքությամբ: Չմեռը բավական մեղմ է. ամենացուրտ ամսվա միջին բարեխառնությունը լինում է $+3^0$ -ից մինչև $+6^0$ -ը: Ամառներն ել շատ շոգ չեն լինում. ամենատաք ամսվա միջին բարեխառնությունը լինում է 23^0 մինչև 25^0 :

Տաք և խոնավ կլիմայի պատճառով Սև ծովի յեզերքը ծածկված է մշտադալար բուսականությամբ: Նարինջը, կիտրոնը, թեյը, բամբուկը Կովկասյան արմավենին, մաղնորիան և այլն աճում են բավական հաջող կերպով և ազգաբնակչությանը մեծ արդյունք տալիս:

Ավերացները և այն, վոր Արևմտյան Անդրկովկասը արհեստական փռողման սուր կարիք չունի. (ինչպէս):

Այժմ անցնենք Արեւիկայան Անդրկովկասին: Արեւելյան Անդրկովկասն ունի չոր-ցամաքային կլիմա, վորովհետև Սուրամի, Ախալցխայի լեռների պատճառով արեւմրտյան խոնավ քամիները չեն կարողանում շատ գոլորշիներ հոսցնել նրան, իսկ Կասպից ծովն այնքան փոքր է և Ասիայի ներքից փչող արեւելյան քամիներն այնքան չոր են, վոր Արեւել. Անդրկովկասը Կասպից ծովից շատ քիչ խոնավություն է ստանում: Բացառություն կազմում է Արեւելյան Անդրկովկասի այն փոքր անկյունը, վորը գտնվում է Թալիշի լեռների և Կասպից ծովի միջև: Այստեղ միջնորոտային տեղումներն առատ են և բուսականությունը ճոխ, ինչպես Արևմտյան Անդրկովկասում: Յեթն Սուրամի լեռներից Կուր գետի հովտով գնանք դեպի Կասպից ծովը, այն դեպքում մենք կտեսնենք, վոր մրթ-

նոյորտային տեղումները հետզհետե պակասում են, ինչպէս ալ այդ ցույց և տալիս աղյուսակը:

Սուրամ	621 միլլիմետր
Թիֆլիս	496 »
Ղարայաղ	431 »
Գանձակ	255 »
Բաղու	228 »

Միջին հաշվով կարելի չե ընդունել, վոր Արեւելյան Անգրեկովկասի դաշտավայրերում տարվա ընթացքում թափվում են 180—300 միլլիմետր տեղումներ, իսկ Արեւելյան Անգրեկովկասի այն բարձրավանդակներում, վորոնք փրվում են Կովկասյան լեռնաշղթայի և փոքր Կովկասի ստորոտներում, այդ տեղումները հասնում են մինչև 400—500 միլլիմետրի:

Արեւելյան Անգրեկովկասում ամառը սաստիկ շոգ և լինում. դաշտավայրում ամենատաք ամսվա միջին բարեխառնությունը 25⁰-ից անցնում է: Ձմեռը համեմատաբար մեղմ է. ամենացուրտ ամսվա միջին բարեխառնությունը լինում է 0⁰—2⁰, յերբեմն ել պակաս: Ձյունը գալիս և կարճ ժամանակով և խոր շերտով չի նստում, այդ պատճառով մեծ քանակությամբ անասուններ արածում են այդ ընդարձակ տափաստաններում: Գարնան սկզբներին այդ տափաստանները կանաչում են, բազմաթիվ թռչուններ իրենց յերգով կենդանություն են տալիս նրանց և անասունների բազմաթիվ հոտերը առատ սնունդ են ճարում: Բայց ահա գալիս է ամառը, սկսվում են յերկարատե յերաշտներ, վորից դաշտերի խոտը խանձվում է: Փոշվորը յուր անասունները շտապում է զեպի հով սարերը քշել, թռչուններից շատերը քաշվում են զետափերը, վորտեղ նրանք յեղեգնուտի մեջ պաշտպանվում են արևի կիզող ճառագայթներից: Պարզ է, վոր այսպիսի չոր յերկրում յերկրագործությունն առանց արհեստական

վոռոգման արդյունք չի տա: Այդ և պատճառը, վոր բնակիչները զլխամորսպես գետափերին են ապրում և արհեստական ջրանցքների միջոցով վոռոգում են իրենց գաշտերն ու այգիները:

Հարավային Անդրկովկասի կլիման ցամաքային է: Սուր ցամաքային կլիմա ունեն մանավանդ այն սարահարթերը, վորոնք տարածվում են Ախալցխայի լեռներից մինչև Արագածը: Ամառը համեմատաբար տաք է. հուլիսի միջին բարեխառնությունը կազմում է $16-19^{\circ}$, բայց ձմեռը խիստ է. հունվարի միջին բարեխառնությունն է $-10-17^{\circ}$, Գեկտեմբերից մինչև մարտ յերբեմն այնպիսի սառնամանիքներ են լինում, վոր բարեխառնությունն իջնում է -30° -ից ել ցած: Այսպիսով բարեխառնության տատանումները տարվա ընթացքում բավական մեծ են: Գետինը ծածկվում է ձյունի հաստ շերտով, վորը հալվում է միայն գարնանը: Մթնոլորտային տեղումները հասնում են $300-700$ միլլիմետրի, բայց Ախալցխայի լեռներից գեպի Արագած նրանք հետզհետե քչանում են, այնպես վոր Ախալքալաքի, Ծալկայի և Լոռու սարահարթերում այդ տեղումները կազմում են մոտ $500-700$ միլլիմետր, իսկ Շիրակում $300-500$: Այդ և պատճառը, վոր Շիրակը արհեստական վոռոգման կարիք է զգում:

Հարավային Անդրկովկասի ամենաչոր մասը Արարատյան դաճն է: Չմեծիա ընթացքում շրջապատող բարձր սարահարթերից ստափկ ցուրտ ոգն իջնում է գեպի Արարատյան դաշտը և իջեցնում նրա բարեխառնությունը: Այդ պատճառով նա ունի շատ դաժան ձմեռ: Հունվարի միջին բարեխառնությունը մոտ -6° է: Ամառը շատ շոգ է լինում. հուլիսի միջին բարեխառնությունը 25° -ից անցնում է: Յերեանում պատահել է հուլիսին $36,7^{\circ}$, իսկ հունվարին $-26,7^{\circ}$: Բարեխառնության տարեկան այս մեծ տատանումների պատճառը ոգի չորությունն է: Շրջապատված լինելով բարձր լեռներով և սարահարթերով,

Արարատյան դաշտը չի կարողանում քիչ թե շատ խոնավություն ստանալ մոչ Սև և մոչ ել Կասպից ծովից։ Այդ պատճառով մթնոլորտային տեղումներն այստեղ շատ քիչ են (150—300 միլլիմետր տարվա ընթացքում)։

Ոգի չորությունը, յերկարատև յերաշտները, խիստ ձմեռները, բարեխառնության որական մեծ տատանումները և ազուտ հողերը բուսականության աճման համար շատ աննպաստ են, և յեթե չլինեյին գետերն ու բազմաթիվ արհեստական առուները, Արարատյան դաշտը կատարյալ անապատ կլիներ։ Դաշտում ցրված բազմաթիվ գյուղերը շրջապատված են այգիներով, վարելահողերով և բանջարանոցներով, մորոնց ջրելու համար Արաքսից և նրա վտակներից բազմաթիվ ջրանցքներ են անցնում։ Մեծ հաջողությամբ մշակում են ցորեն, խաղող, բամբակ, բրինձ, ծխախոտ և այլն։

Արհեստական վտուգումը Արարատյան դաշտին կյանք է տալիս, այդ պատճառով իմ իշխանությունը աշխատում է հին ջրանցքները նորոգել, կարգի գցել, և բացի այդ՝ վարելահողերը շատացնելու համար նա անց է կացնում նորերը։

Զանգեզուրի, Սևանի և Ղարաբաղի բարձրավանդակներն աչքի յեն ընկնում իրենց համեմատաբար ցուրտ աճառներով և մեզմ ձմեռներով։ Մթնոլորտային տեղումների քանակը հասնում է 500—600 միլլիմետրի։ Այն ժամանակ, յերբ Արարատյան դաշտում ամառվա շոգերից խոտը խանձվում է և անասունները դժվարությամբ են սնունդ ձգում, սարահարթերում փովում են գեղեցիկ արոտատեղեր, մորոնք հուլիսին անգամ կանաչ են լինում և կերակրում քոչվորների բազմաթիվ անասուններին։

Անդրկովկասը քանի մասի յենք բաժանում։ Այդ մասերից մերի կլիման ավելի խոնավ է. ինչպես։

Նկարագրեցեք Հարավային Անդրկովկասի կլիման։ Ինչպե՞ս Արարատյան դաշտի կլիման չոր է։

Վորոշեցեք ձեր տեղի հունգար և հուլիս ամիսներին միջին բարեխառնությունը:

Միջնուրրտային տեղումները վոբբան են: Յերաշտներ լինում են: Ձեզնում արհեստական վոտոզում կան, թե վոշ: Զրանցքները վորտեղից են անցկացրված:

Ձյունը քանի ամսով է նստում: Ձմեռային արտատեղեր կան ձեր շրջանում:

Մատախուզներ և ամպամած որեր հաճախ են լինում:

Ձեր տեղի կլիման ցամաքային է, թե ծովային:

Կատարեցեք աշխարհ. տետրի 39-րդ աշխատանքը:

Անդրկովկասի գետերը չիվ լճեր

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվեք ամբողջ Արաքսը, սկսած ակունքից մինչև գետաբերանը: Նա վորտեղից է սկսվում և ուր է թափվում:

Գետի վոբ ամին է համարվում աջ և վորը՝ ձախ: Ախուրյանը և Զանգին Արաքսի վոբ վտակներն են—աջակողմյան, թե ձախակողմյան:

Գտեք Ռիոնը և Կուրը: Յույց տվեք նրանց ակունքն ու գետաբերանը:

Գետերն սզգարնակության համար ինչ նշանակություն ունեն:

Ձեր շրջանում գետ կան: Անունն ինչ է: Նա վորտեղից է սկսվում և ուր է թափվում:

Այդ գետից ինչ սզուաներ էք ստանում:

Անդրկովկասի գետերի մի մասը թափվում է Սև ծովը, իսկ մյուս մասը՝ Կասպից ծովը: Սև ծովյան գետերն ընդհանրապես կարճ են և մեծ մասամբ սկսվում են Կովկասյան լեռնաշղթայի հավերժական ձյունից ու սառցադաշտերից: Ահագին բարձրությունից զահավիժվելով գեպի ցած, նրանք մեծ ուժով քանդում են իրենց հունը և գոյացնում բազմաթիվ ջրվեժներ: Իրենց վերին և միջին հոսանքներում նրանք հոսում են անառատապատ, նեղ կիրճերի միջով, սառլին հոսանքում դանդաղում են

և բերած ավազն ու խճաքարը նստում և հատակին ու ծանծաղուաներ գոյացնում: Գարնանը, յերբ սարերի ձյունն սկսում և արագորեն հալվել, այդ գետերը վարարում են և կատաղորեն ցած հոսելով, գլորում են հակայական քարեր, ծառեր արմատախիլ անում և շատ անգամ ավերում ճանապարհներն ու կամուրջները:

Սև ծովյան գետերն առանձին նշանակություն չունեն, քանի վոր նրանք (բացի Բիոնի ստորին հոսանքից) մեծ մասամբ լեռնային են և հոսում են աշնայիսի յերկրում, վորը փոռգման կարիք չունի: Նրանցից մի քանիսի վրայով փոխադրվում են գերաններ, իսկ Բիոնի ստորին հոսանքը նավազնաց և:

Դեպի Սև ծովը հոսում են Բզիբը, Կոդուրը, Ինգուրը, Բիոնը և ձորոխը:

Դրանցից ամենամեծը Բիոնն է (297 կիլոմետր), վորը սկսվում է Կովկասյան լեռների Փառլիս-մթա գագաթի սառցադաշտերից: Յուր վերին հոսանքում նա արագընթաց է, կատաղորեն ձեղքում և կիրճեր ու հովիտներ, իսկ Քութայիսից հետո նա մանում է Սև ծովյան դաշտավայրը և սկսում է դանդաղորեն, առանց շտապելու հոսել գետի Սև ծովը: Մաշկլով յուր հունը, Բիոնը տանում է գետի ծով մեծ քանակությամբ տիզմ, վորը նրստում է գետաբերանում և գոյացնում ցամաք: Բիոնի գետան ամեն տարի ծովի մեջ առաջ և գնում 6—10 մետր: Այժմ Բիոնի վրա կառուցվում է խոշոր Ելեկսուկայաբան:

Բիոնի վտակներից նշանավոր են աջ կողմից Յիսենիս-ծղալիև, իսկ ձախ կողմից՝ Կվիլիլը:

Կովկասյան լեռների հավերժական ձյունից ու սառցադաշտերից են սկսվում նաև Բզիբը, Կոդուրը յեւ Ինգուրը: Յերեքն էլ հոսում են անտառապատ կիրճերով, արագահոս են և միայն ծովեզերքին նրանք փոքր տարածություն անցնում են դաշտավայրի միջով: Դրանցից ա-

մենամեծը Խոզուրն և (198 կիլոմետր), իսկ ամենակատաղին — Կոլորը:

Ճորոխն սկսվում և թյուրքիայում և Բաթումի մոտ թափվում և Սև ծովը: Բայց նրա ամբողջ բնթացքի մի փոքր մասն և սրտականում Անդրկովկասին: Նրա վտակներից նշանավոր և Աջարխո-ձղալին, վորը յուր ամբողջ բնթացքով գտնվում և Անդրկովկասում: Աջարխո-ձղալիի վրա կառուցվում և Ելեկտրակայարան, վորը ծառայելու և Աջարխայի պետքերի համար:

Կասպից ծովը թափվող գետերից նշանավոր են Կուրը և Արաքսը: Յերկուսն ևլ հոսում են բարձրալանդակների և գաշտավայրերի վրայով և այնպես արագահոս չեն, ինչպես լեռնային գետերը: Սկսվելով բարձր սարահարթերում՝ նրանք մի սարահարթից իջնում են մյուսը և վերջապես՝ ազատվելով գոնապան կիրճերից ու քարքարոտ հունից՝ մտնում են հարթավայրը, վորտեղ նրանց արագութունը նվազում և և բերած ավազն ու տիղմը նստում են գետի հատակին:

Կուրը և Արաքսը կարեոր նշանակություն ունեն ազգաբնակչության համար: Նրանց վրա կառուցված են խոշոր ևլեկտրական կայարաններ (Զաղեսը — Թիֆլիսում, Յերևանի կայարանը՝ Զանգվի վրա), վորոնք վոչ միայն լույս են տալիս, այլ և աշխատեցնում են գործարանների մեքենաները, շարժում են Ելեկտր. վազոններ և այլն: Նրանցից բնակիչներն անց են կացրել բազմաթիվ ջրանցքներ, վորոնցով ջրում են իրենց այգիներն ու վարելահողերը: Մասնավորապես Կուր գետի վրայով Ախալցխայից և Բորժոմից փոխադրում են Թիֆլիս մեծ քանակությամբ գերաններ:

Կուրն Անդրկովկասի ամենամեծ գետն և, նրա յերկարությունը հավասար և մոտ 1113 կիլոմետրի: Նա սկսվում և Զարիշատի լեռների ստորոտներից (Թյուրքիայում, Կարսի մոտ) և բարձրալանդակների վրայով հոսում և գետի հյուսիս: Ախալցխա-

յից հետո նա ծովում ե գետի հյուսիս արևելք ե մտնում Բոր-
ժոմի կիրճը, վորի մի կողմը բարձրանում են Թրիալեթի, իսկ
մյուս կողմը՝ Ախալցխայի լեռները:

Բորժոմի կիրճից հետո նա թեքվում ե գետի հարավ-արե-
վելք ե անցնելով Գորու ե Մուխրանի հարթութունները, Թիֆ-
լիսի մոտ մտնում ե հարթութունների շրջանը: Թիֆլիսից մին-
չև Կասպից ծովը նա հոսում ե զաշտավայրերի միջով, այդ պատ-
ճառով նրա հոսանքն աշատեղ զանդաղում ե: Չհասած ծովին, Կուրը բաժանվում ե յերկու ճյուղի, վորոնցից մեկը կոչվում ե Ակուռա, իսկ մյուսը՝ Գլխավոր: Ակուռան թափվում ե Ղզըլ-Աղա-
ջի ծովը: Կուրի գետան ծածկված ե ընդարձակ ճահիճներով ե
ամեն տարի յերկարում ե 60 մետր:

Աջ ու ձախ կողմից Կուրն ընդունում ե բազմաթիվ վտակ-
ներ, վորոնք սկսվում են Կովկասյան լեռներից կամ փոքր Կով-
կասից: Ջախակողմյան վտակներից նշանավոր են՝ Լյախվան (վո-
ռոգում ե Գորու հարթութունը), Քասնը, (վոռոգում ե Մուխ-
րանի հարթութունը), Ալագանը Յուրա վտակով (Կախեթիայում):
Աջակողմյան վտակներից աչքի յեն ընկնում Ալգեքը, Խրամը,
(Բորչալու կամ Դեբեղ վտակով), Ագսեկը, Չեգամը, Շամխուրը,
Թարբադը, Խաչենը ե այլն:

Սրամն սկսվում ե Թրիալեթի լեռներում, Յիրա-Ծղարո
լեռնանցքի մոտ: Ծղակայի հարթութունն անցնելուց հետո նա
մտնում ե մի յերկար կիրճ, վորը հասնում ե մինչև Առըխու
գյուղը: Առըխլի մոտ նա ազատվում ե կիրճից ե հոսում ե Բոր-
չալվի հարթության վրայով, ապա աջ կողմից ընդունելով Բոր-
չալու գետը՝ թափվում ե Կուրի մեջ: Բորչալուն իր ամբողջ յեր-
կարությամը մի քանի անուն ունի: Ջաջուրի լեռնանցքից մինչև
Ղարաքիլիսա կոչվում ե Փամբակի գետ, Ղարաքիլիսից մինչև
Բորչալվի հարթութունը՝ Դեբեղ, իսկ Բորչալվի հարթության
մեջ նա ստանում ե Բորչալու անունը: Ջորագետի վրա կառույ-
վում ե խոշոր ելեկտրական կայարան, վորը Սոր. Հայաստանի
համար կարևոր նշանակութուն ե ունենալու: Նա կուռավորի
Ջորագետի շրջանը, եներգիա կտա Ալլահվերդու պղնձահանքերին
ու գործարաններին, յերկաթուղուն: Նրա ոգնությամը կպատ-
րաստվեն պարարտանյութեր վարելահողերի համար ե այլն:

Անդրկովկասի յերկրորդ մեծ գետը Արաքսն ե: Նա
սկսվում ե Թյուրքիայում, Բյուրակնյան լեռներից: Կա-

ղրդվանի կիրճով անցնելուց հետո նա ձախ կողմից ընդունում է Ախուրյանը և մանում է Արարատյան դաշտը: Այստեղ նրա մեջ թափվում են Քասախը և Զանգին, փոքնից ջրերը փոռոգում են բազմաթիվ ալգիններ ու վարելահողեր: Զանգվի վրա կառուցված է Յերևանի ելեկտրական կայարանը: Զանգվից յետո մինչև Նախիջևանը Արաքսը հոսում է լայն հովտով և ձախ կողմից ընդունում է Գառնի, Վեդի և Արեվիկյան Արփաչայ վտակները, փոքնիցից անց են կացրված բազմաթիվ ջրանցքներ:

Զուլֆայից հետո Արաքսի հովիտը բավական նեղանում է: Այստեղ նրա մեջ թափվում են Զավրնիդուր Բարգուեաս յել ձակլյուր (Հագարու) գետերը: Վերջին յերկուսը միանալով իրար հետ խառնվում են Արաքսին: Բարգուշատի վերին հոսանքը կոչվում է Բալար-չայ կամ Վոռնն: Քիչ հետո Արաքսը մանում է Մերձկասպյան դաշտավայրը և հոսելով Մուղանի դաշտով թափվում է Կասպից ծովը: Մինչև 1894 թվականը Արաքսը թափվում էր Կուրի մեջ, բայց այդ թվականին, զարնան հեղեղումների ժամանակ, նա քանդեց յուր աջ ափը և ջրերի մի մասը ուղղեց նոր հունով դեպի հարավ Դզըլ Աղաջի ծոցը: Արաքսի յերկարությունը մոտ 914 կիլոմետր է, փորի մեծ մասը գտնվում է Անդրկովկասի սահմաններում:

Ինչ՞ու Կասպից ծովը թափվող գետերը զարնանը վարարում են:

Անդրկովկասի վճր մասերի համար գետերը կարևոր նշանակություն ունեն:

Բացի վոռոգումից Անդրկովկասի բնակիչների համար այդ գետերն ել ի՞նչ նշանակություն ունեն:

Առխասնից.—Անդրկովկասի համը քարտեզի վրա նշանակեցեք գլխավոր գետերը և իրենց վտակները. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 40):

Անդրկովկասի լճերից ամենամեծը և ամենազեղեցիկը Սևանա լիճն է, փորը ծովի մակերևույթից 1925 մետր

բարձր եւ նրա յերկարությունը համասար եւ մօտ 72 կիլոմետրի, լայնությունը՝ 37 կիլոմետրի, իսկ խորությունը՝ 103 մետրի, լճի ամբողջ մակարդակը հաշվում են 1370 քառ. կիլոմետր:

Սեանա լիճը Խոր. Հայաստանի համար կարեւոր նշանակութիւն ունիւ Նա հարուստ եւ զանազան ձկներով, վորոնց մեջ իւլասնն ու գեղարփուն իրենց համով հրաշակված են ամբողջ Անդրկովկասում: Այժմ այդ ձկների թվին ավելացած է սիլը, վորը բերված է Լադոգա եւ Չուդ լճերից: 1924 թ. գարնանը Սեանա լիճն եւ անվաճ մեկ միլիոն հարյուր հազար հատ սիլ, 1925 թ.—5 միլիոն: Սիլը Սեանա լճի մեջ բաժանան հաջող կերպով բազմանում է:

Սեանա լճի ջուրը անուշ եւ, վորովհետեւ նրանից սկիզբն է առնում Զանգին: Վորքան աղ գետակները թափում են Սեանի մեջ, այնքան էլ Զանգին հեռացնում է:

Անուշ ջրեր ունեն նաեւ Ախալքալաքի լճերը, որինակ Փարվանա լիճը, Խանչալի լիճը եւ այլն: Թե Սեանա լիճը եւ թե Ախալքալաքի լճերի մեծ մասը լավային պատվարներից են առաջացել: Մոտակա լեռներից վիժած լավան կտրել է հովիտը եւ, պատվարի պես բռնելով ջրի առաջը, գոյացրել է լիճ:

Անդրկովկասում կան եւ աղի լճեր: Այդպիսի լճերից վոշ մի գետակ սկիզբ չի առնում: Գետերը՝ թափվելով լճի մեջ՝ իրենց հետ բերում են զանազան աղեր, բայց յերբ լճի ջուրը գոլորշիանում է, այն գեպքում աղը մնում է լճի մեջ եւ զբանից նա հետզհետեւ դառնում է աղի: Այդպիսի աղի լճեր կան Թիֆլիսի շրջակայքում, Արեւելյան Անդրկովկասի դաշտավայրում եւ այլն:

Ձեր շրջանում լիճ կա: Նրա ջուրը աղի՞ չե, թե անուշ: Այդ լճի ջուրը վճռեղից եւ հավաքվում: Նրա մակերևույթը տարվա յեղանակների համեմատ փոխվում է: Ի՞նչ կենդանիներ ու բույսեր կան նրա մեջ:

Անդրկովկասի
բուսականու-
թյունը: Ինչպես տեսնել, Անդրկովկասի կլի-
ման փոխվում է վոչ միայն արևմուտքից
դեպի արևելք, այլ և այն դեպքում, յերբ
ցածրագիր հովիտներից ու դաշտավայրերից սկսում ենք
բարձրանալ սարերի գագաթները: Պարզ և, վոր Սև ծովի
խոնավ և տաք յեղերքները, Արևելյան Անդրկովկասի
չոր հարթությունները և Հայկական լեռնաշխարհի բարձ-
րագիր լեռնալանջերը նույն բուսականությունը չեն
ունենա:

Արևմտյան Անդրկովկասը ճոխ բուսականություն ունի:
Ինչպարձակ տարածություններ ծածկված են փարթամ ան-
տառներով, վորոնց մեջ պատահում են թե սաղարթավոր
և թե մշտադալար ծառեր: Մշտադալար բույսերից հայտնի
յեն Կովկասյան արմավենին կամ ալաբլսը, մրսենին, գափ-
նին և այլն, իսկ սաղարթավոր բույսերից — կաղնին,
հաճարին, հացին, լորենին, շաղանակենին և այլն:
Առանձնապես աչքի յեն ընկնում իրենց ճոխությամբ Սև
ծովի յեղերային անտառները: Տաք և խոնավ կլիմայի
պատճառով ծառերն այստեղ հսկայական մեծության են
հասնում: Հազարավոր պատաստուկներ փաթաթվում են
ծառերին և անցնելով մի ծառից մյուսը, զարձնում են
այդ անտառները զգալի անցանելի: Դրանց ավելանում է
և խաղողի վորթը, վորի բարձրությունը յերբեմն հասնում
է 10—12 մետրի: Սրա ճյուղերը խճճվում են բարձր
ծառերի ճյուղերի հետ և կազմում խիտ ցանց: Բազմա-
դան են և այգիների ծառերը: Բացի խնձորենուց, տան-
ձենուց, ծիրանից, սերկիլից, նշենուց և խաղողից, այս-
տեղ աճում են նաև զեղձ և ձիթենի: Բալական հաջող
աճում են և ոտար յերկրներից բերած հետեյալ բույսերը՝
քեյր, նաբիկնը, կիսրոնը, ծխախոտը, բանանը, բամբուկը,
մազկոլիան և այլն:

Ծովափից վորք ինչ բարձր անտառները քչանում են

իրենց տեսականերով. այլևս չեն պատահում պատատուկներ և խաղողի փորթ: Բայց հաճարին, փորը սիրում և խոնավ և բարձր տեղեր, հսկայական շափերի յե հասնում և համարյա դուրս և մղում ծառերի մյուս տեսակները. ընդարձակ տարածություններ ծածկված են հաճարի անտառներով: Ավելի բարձր կորչում են սաղարթավոր ծառերը և սկսվում են տարածվել փշատերև անտառներ, փորոնց վերին յեղերքներին պատահում են ցածլիկ կեչիներ, կաղամախի, հաճարի և այլն: Այստեղից դեպի վեր փոփում են ալպյան մարգագետինները:

Արեւիկյան Անդրկովկասը բուսականությամբ ազդասու է: Կլիմայի չորության պատճառով անտառներն այստեղ ընդարձակ տարածություններ չեն բոնում. յեղածնեքն եւ կենտրոնացած են գլխավորապես Կովկասյան լեռնաշղթայի և Հայկական լեռնաշխարհի այն լանջերում, փորոնք զարձած են դեպի Կուր և Արաքս գետերի զաշտավայրը: Այսպիսով այդ անտառները կիսառզակի պես յերեք կողմից շրջապատում են Արեւիկյան Անդրկովկասի տափաստանները:

Սուրամի լեռներից դեպի արեւելք հեռանալիս, մենք տեսնում ենք, փոր հետզհետե անհետանում են մի շարք խոնավություն սիրող ծառեր ու թփեր, իսկ զբանց փոխարեն յերեան են գալիս այնպիսիները, փորոնք կարողանում են չոր կլիման տանել: Այսպես, սրինակ, Սուրամի լեռներից դեպի արեւելք կորչում են մշտադալար թփերը և պատատուկները, սամշիտը, շաղանակենին, ձելկվան և այլն, իսկ զբանց փոխարեն մեծ չափով տարածվում են արեւելյան կաղնին, գիհին և թխկին: Բացի այդ ծառերից Արեւիկյան Անդրկովկասում պատահում են ընկուզենի, նոենի, թզենի, ալանի, ցաքի, մամլի, ոգնի, զկուի, բոխի, լորենի, հացի և այլն:

Անտառային գոտուց ցած, Թիֆլիսից մինչև Կասպից

ծովը Կուր գետի յերկարությամբ փռւում են ընդարձակ
 օտաւասանքներ, փորոնց մեծ մասը անջուր եւ անմար-
 դարեակ: Միայն Կուրի եւ Արաքսի ու նրանց մի քանի
 վտակների յերկարությամբ ձգւում են մի շարք գյուղեր,
 փորոնք շրջապատւած են թթենու եւ խաղողի այգիներով,
 ցորենի եւ բամբակի ցանքներով եւ այլն: Գետերի յերկա-
 րությամբ ձգւում են յեղեգնութեան եւ անտառի նեղ շեր-
 տեր, փորոնք բազկացած են թեղի, ուռենի, թթենի եւ
 բարդի ծառերից: Գետերից հեռու բուսականությունն աղ-
 քատանում եւ տեղ-տեղ պատահում են ուղտի խոտ, իշա-
 վարունգ, փշեր եւ այլ չորասեր բույսեր: Ամառային յե-
 րաշտներից կյանքը մեռնում եւ տափաստաններում, խոտը
 խանձւում եւ քոչվորն իր անասուններով բարձրանում եւ
 զով սարերը: Գարնան եւ աշնան անձրևներից տափաստանը
 ծածկւում եւ թարմ կանաչով, փորը այնքան ավելի փար-
 թամ եւ լինում, փորքան ավելի մոտ եւ լեռներին: Աշնանը
 քոչվորներն իջնում են սարերից եւ ամբողջ ձմեռն անց-
 կացնում այդ տափաստաններում: Այսպիսով Արևելյան
 Անդրկովկասի չոր տափաստանները բավական հարմար
 ձևեր անցնել են անասունների համար:

Հարավային Անդրկովկասը անտառներով աղքատ եւ
 Անտառները այստեղ պատահում են տեղ-տեղ միայն եւ
 ընդարձակ տարածություններ չեն ծածկում: Դրանց փո-
 խարեն մեծ չափերի յեն հասնում տափաստանները, փո-
 րոնցից ամենաշուրջ Արարատյան դաշտն եւ Սա յուր բու-
 սականությամբ հիշեցնում եւ Իրանի եւ Անդրկասպյան
 յերկրի չոր տափաստանները: Այստեղ աճում են ուղտի
 խոտ, խրփուկ, յովշան եւ այլ չորասեր բույսեր: Ամառը
 գետերից ու վտակներից տեղերից հեռու դաշտի խոտը
 խանձւում եւ, բայց աշնան անձրևներից կրկին կանաչում
 եւ ձմեռելու համար մեծ քանակությամբ անասուններ
 գրավում:

Ավելի հարուստ բուսականութիւն ունեն ալպյան մարգագետինները, Վորոնք գտնվում են ծովի մակերևութից 2000-ից մինչև 2700 մետր բարձրութեան վրա և ընդարձակ տարածութիւններ են բռնում: Նրանք սկսվում են անտառների վերին սահմանից և տարածվում մինչև հավերժական ձյան սահմանը: Ստորին մասում այդ մարգագետինների խոտը խիտ և և բարձր, բնակիչները հարում են այդ խոտը և ձմեռը, յերբ գաշտերը ծածկվում են ձյունով, նրանով կերակրում իրենց անասուններին: Վորքան ավելի ենք բարձրանում ծովի մակերևութից, այնքան ավելի կարճանում և մարգագետինների խոտը և նոսրանում: Դաշտային բնակիչների մի մասը յուր անասունները ամբողջ ամառվա ընթացքում պահում և ալպյան արոտատեղերում և միայն աշնանը, յերբ սարերում սկսում և ձյունը գալ և ձմեռանոցների խոտն ել կանաչում և, սարվորներն իջնում են ցած:

Արև ելյան Անդրկովկասը և Արարատյան դաշտը հարուստ են զանազան պտղատու ծառերով: Կախնի, Գանձակի և Յերևանի խաղողը, Ախալցխայի և Գորու խնձորն ու տանձը, Յերևանի դեղձն ու դուդման, հռչակված են ամբողջ Անդրկովկասում: Բացի դրանից այստեղ մշակվում և ալիսիսի թանգարժեք բույս, ինչպիսին բամբակն և:

Բացի պտղատու ծառերից ամբողջ Անդրկովկասում տարածված են նաև զանազան հացահատիկներ — ցորեն, գարի, բրինձ, յեղիպտացորեն, կորեկ և այլն: Յեղիպտացորենը մշակվում և գլխավորապես արևմտյան Անդրկովկասում, իսկ ցորենը և գարին՝ Արևելյան և Հար. Անդրկովկասում:

Բուսականութեամբ Անդրկովկասի վեր մասերն են հարուստ և վեր մասերը աղքատ: Բացատրեցեք պատճառները: Ինչո՞ւ Արևմտյան Անդրկովկասում մշտադալար բույսեր ու պատատուկներ պատահում են, իսկ Հայկական լեռնաշխարհում՝ վոչ:

Անտառները Արեւելյան Անդրկովկասի վեր մասերում են տարածված:

Ինչո՞ւ Արարատյան դաշտը և Մերձկասպյան դաշտավայրը անտառազուրկ են:

Յեթե Կուր գետի դաշտավայրից բարձրանալու լինեք Արագածի գագաթը, այն դեպքում ի՞նչ բուսական գոտիների կ'անդիպեք:

Հիշեցեք Անդրկովկասի մշակովի բույսերը:

Ձեր շրջանում անտառ կ'ա՞ն. ի՞նչ ծառերից և նա բաղկացած:

Ձեր շրջաններում արոտատեղեր կ'ա՞ն. ի՞նչ խոտաբույսեր են աճում այնտեղ:

Ամառն այդ արոտատեղերը չորանձում են: Ձմեռը անասունները ինչո՞վ են կերակրում:

Ի՞նչ բույսեր են մշակում ձեզնում. դրանցից վերն և կարեւոր բնակիչների համար:

Ձեր շրջանի բույսերից կազմեցեք հավաքածու (հերբարիում), այդ մասին ցուցմունքներ ստացեք ձեր ուսուցչից:

Անդրկովկասի Անդրկովկասի ազգաբնակչությունը ազգաբնակչու- շատ բազմազան է: Այստեղ ապրում րյունը: են մոտ 20 ազգություն, վրոնք խոսում են տարբեր լեզուներով: Դրանց մեջ իրենց թվով առաջին տեղը բռնում են վրացիները, հայերը և Ադրեջանի թուրքերը: Հենց այդ յերեք ազգություններն էլ կազմել են անկախ հանրապետություններ: Մնացած ազգություններից աչքի յեն ընկնում ուսները, ոսերը, պարսիկները, արխազները, քյուրդերը, թաթերը և այլն:

Անդրկովկասի ազգաբնակչության ցեղային կազմը:

Վրացիներ	1.799.000
Հայեր	1.340.000
Թուրքեր	1.685.000
Ռուսներ	336.000

Ոսեր	114.000
Դազատանցիներ (լեզգիներ, ավար- ներ և այլն)	79 000
Թալիշցիներ	78.000
Մնացած ազգութիւններ (հույներ, բուրղեր, արխաղներ, հրեա- ներ, թաթեր, պարսիկներ և այլն)	431.000
	մոտ 5.862.000

Անդրկովկասի ազգաբնակչութեան մեջ յուր թիւով առաջին տեղը վճիռ ազգն է բռնում:

Հայերը վճիռերորդ տեղն են բռնում:

Աւստաստի.— Գծեցեք մի աշխարհի դիագրամ, վոր ցույց տա Անդրկովկասի ազգութիւնների համեմատական մեծութիւնը. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 41):

Անդրկովկասի ամբողջ ազգաբնակչութիւնը 5.861.529 շնչից է բաղկացած: Բայց նրանք համասարապես չեն տարածված: Սեծովյան դաշտավայրը յուր խոնավ կլիմայի և արգավանդ հողի պատճառով բավական խիտ է բնակված, իսկ Մերձկասպյան շոր տափաստանները, ընդհակառակը, բավական քիչ ազգաբնակչութիւն ունեն: Ազգաբնակչութեան խտութեան մասին դադափար կազմելու համար, սովորաբար ամբողջ ազգաբնակչութեան թիւը բաժանում են յերկրի մակարդակի վրա և վորոշում, թե յուրաքանչյուր քառակուսի կիլոմետրի վրա միջին հաշվով քանի մարդ է ապրում: Անդրկովկասի մակարդակը 185.457 քառակուսի կիլոմետր է, իսկ ազգաբնակչութիւնն, ինչպես ասացինք, 5.861.529 մարդուց է բաղկացած: Յեթե 5.861.529-ը բաժանենք 185.457 քառ. կիլոմետրով, կըտանանք մոտ 32: Ուրեմն Անդրկովկասում ամեն մի քառ. կիլոմետր տարածութեան ընկնում է 32 մարդ:

Անդրկովկասի բնակիչներն ապրում են գյուղերում և քաղաքներում: Գյուղերում նրանք պարապում են յերկ-

բազործությամբ, անտանապահությամբ, աշխատանքությամբ
և այլն, իսկ քաղաքներում՝ առևտրով, արհեստներով, ար-
դյունագործությամբ և այլն: 5.861.529 հոգուց մօտ
4.482.000-ը կամ $76,5\%$ -ն ապրում և գյուղում, իսկ
1.380.000-ը կամ $23,5\%$ -ը քաղաքներում: Պա ցույց է
տալիս, Վոր գյուղատնտեսությունը մեր յերկրի ազգա-
բնակչության համար շատ մեծ նշանակություն ունի: Այդ
պատճառով Անդրկովկասը համարվում է գյուղատնտեսական
յերկիր: Ամբողջ Խորհրդ. Միությունը նույնպես գյուղա-
տնտեսական յերկիր է: Կան և այնպիսի յերկրներ, Վոր-
տեղ ազգաբնակչության մեծ մասն ապրում և քաղաքնե-
րում և պարապում է արդյունագործությամբ և առևտրով,
իսկ փոքր մասը՝ գյուղերում: այնպիսի յերկիրը կոչվում
է արդյունագործական յերկիր, որինակ՝ Անգլիան, Բել-
գիան և այլն:

Անդրկովկասի
վարչական բա-
ժանումը:

Անդրկովկասը բաղկացած է հետևյալ
հանրապետություններից.

1. Հայաստանի Սոցիալիստական
Խորհրդային Հանրապետություն.

2. Վրաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հան-
րապետություն.

3. Ադրբեջանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հան-
րապետություն.

Այս յերեք հանրապետությունները միանալով իրար
հետ կազմել են Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդե-
րատիվ Խորհրդային Հանրապետությունը, Վորը յուր հեր-
թին մասնում է ԽՍՀ Միության մեջ:

Վրաստանի Սոց. Խորհրդ. Հանրապետության մեջ, բա-
ցի բուն Վրաստանից, մասնում են նաև Աբխազիայի,
Աջարստանի հանրապետությունները և Հարավային Ոսե-

քիայի ինֆնավար Երչանը իսկ Ագրեկցանի Ս. Խ. Հանրապետության մեջ՝ Վարաքաղի ինֆնավար Երչանը յեվ Նախիջեվանի Ս. Խ. Հանրապետությունը:

Ամբողջ Անգրեկովկասի Ս. Ֆ. Խ. Հանրապետության մայրաքաղաքը Թիֆլիսն է, Վարը միևնույն ժամանակ Խորհրդ. Վրաստանի կենտրոնն է:

Անգրեկովկասի Ս. Ֆ. Խ. Հանրապետության մեջ մեծագույն համրապետությունների մակերևույթի մեծությունը յեվ բնակիչների քիվը:

	Մակարդակի մեծությունը քառակուսի կիլոմետրով	Բնակիչներ թիվը	Վարչական կենտրոնը (մայրաքաղաքը)
I Վրաստանի Ս. Խ. Հ. գրա մեջ	69525	2666000	Թիֆլիս
ա. Աբխազիայի Ս. Խ. Հ.	8254	199000	Սուխում
բ. Աջարասանի ինքն. Ս. Խ. Հ.	2912	129000	Բաթում
գ. Հար. Ոսեթիայի ինքն. շրջան	3911	87000	Ցխինվալ
II. Հայաստանի Ս. Խ. Հ.	29964	886000	Յերևան
III. Ագրեկցանի Ս. Խ. Հ. գրա մեջ	85968	2315000	Բաղու
ա. Ինքնավար Վարաքաղ	4161	130000	Ստեփանակերտ
բ. Նախիջևանի Ս. Խ. Հ.	5988	104000	Նախիջևան
Ընդամենը	185457	5862000	

Աշխատանք.— Անգրեկովկասի համը քառակուսի վրա հանրապետությունները ներկեցեք տարբեր գույներով: Նշանակեցեք գլխավոր կենտրոնները, (Աշխարհ, տետր, աշխ. 42):
Կատարեցեք աշխարհագրակ. տետրի 44, 45, 46 աշխատանքները:

Յնակիչների
սպասարկումը:

Անդրկովկասի բնակիչներին մեծ մասն,
ինչպես ստացինք, ապրում է գյուղերում
և պարագում է գյուղատնտեսությամբ:
Մեր յերկրում բոլոր տեսակի պարագումունքներից ամենա-
մեծ արդյունքն ստացվում է գյուղատնտեսությունից,
որինակ. 1923 թ. Հայաստանի ազգաբնակչությունն ունե-
ցել է 21 միլիոն բուրլու յեկամուտ, վորից 17 միլիոնը
գյուղատնտեսությունն է տվել: Վրաստանում 70 միլիոնից
49 միլիոնը, Ադրբեջանում 75 միլիոնից 40 միլիոնը
գյուղատնտեսությունից է ստացվել:

Նկ. 35. Բրինձ

Թեյ

Բամբակ

Բայց գյուղատնտեսությունն Անդրկովկասում ամեն
տեղ համասարապես զարգացած չէ: Կլիմայի և յերկրի
մակերևույթի բազմազանության պատճառով մի տեղ հար-
մար է հացահատիկների, մի ուրիշ տեղ՝ բամբակի մշա-
կության համար. մի տեղ թեյն և լավ բերք տալիս, մի
ուրիշ տեղ ծխախոտը. լեռնային և դաշտային արտատե-
ղերը հարմար են անասնապահության համար և այլն:
Ամբողջ Անդրկովկասը 16.974.200 գեոյատին և, վորից
13.746.100 գեոյատինը կամ $81\frac{1}{10}\%$ -ը պետքական հողեր
են, իսկ 3.228.100 գեոյատինը կամ $19\frac{1}{10}\%$ -ը՝ անպետք:
Պետքական հողերի մեջ մտնում են այգիները, վարելա-
հողերը, անատեղերը, արտատեղերը և անտառները, իսկ

անպետք հոգերի մեջ՝ ձորերը, լեռների զազախները, ավազուսները, աղուսները, ճահիճները, լճերի և գետերի բռնած տեղը, ճանապարհները և այլն:

Անդրկովկասի հողային տեսքեր:

Տնտեսողեր	132.200	գետյառն
Այգիներ	118.900	»
Վարելահողեր	3.363.700	»
Խոտահարք	326.700	»
Անտառ	3.733.300	»
Զմեռային և ամառային արո- տատեղեր	2.949.700	»
Գյուղական արոտներ	3.121.600	»
Անպետք հոգեր	3.228.100	»
Ընդամենը	16.974.200	

Անդրկովկասում վճրքան վարելահող կա: Վարելահողերը Անդրկովկասի ամբողջ մակարդակի վճրերորդ մասն են բռնում:

Ինչո՞վ բացատրել այն հանգամանքը, զոր անպետք հոգերը բավական մեծ տեղ են բռնում:

Կատարեցեք աշխարհ. տետրի 47-րդ աշխատանքը:

Գյուղատնտեսական ճյուղերից առաջին տեղը բռնում է հացահատիկների մեակուրյունը. այնուհետև աչքի յենք ենինում անասնապահությունը, այգեգործությունը, բամբակի յեւ ծխախոտի մեակուրյունը և այլն:

Անդրկովկասի բնակիչների համար բացի գյուղատնտեսությունից կարեւոր նշանակություն ունեն նաեւ հանքային արդյունաբերությունը: Հանքային հարստություններից նավթը, մանգանը, պղինձը, քարածուխը, աղը և այլն մշակվում են և մեծ արդյունք տալիս մեր յերկրին: Գործարաններում գյուղատնտեսական զանազան արտադրանքներ վերամշակության յենթարկելով ստանում են զանազան ապրանքներ, որինակ՝ խաղողից ստանում են

սպիրտ, զինի. բամբակից մանվածքներ ու գործվածքներ.
բամբակի կորիզից՝ ձեթ և այլն:

Ձեր շրջանում բնակիչները գլխավորապես ինչո՞վ են
պարապում:

Գյուղատնտեսական վոր հյուզը կարեոր նշանակու-
թյուն ունի:

Ձեզնում արդյունագործական հիմնարկներ կան. ի՞նչ
նյութեր են մշակում:

Անդրկովկասի բնակիչներն ընդհանրապես ինչո՞վ են
պարապում:

Հացահատիկների մեակությունը

Ի՞նչ հացահատիկներ գիտեք: Դրանցից վորո՞նք են
ձեր շրջանում տարածված:

Ի՞նչ է նշանակում աշնանացան և գարնանացան:

Նկարագրեցեք ձեր շրջանի վարն ու ցանը, հունձը,
կալ կասելը և այն գործիքները, վոր այդ ժամանակ գյու-
ղացին գործ է ածում:

Հացը մեր ժողովրդի գլխավոր սնունդն է, այդ պատ-
ճառով հացահատիկների մշակույթը բավական տարածված է:

Հացահատիկներից մեր յեկելում արածված են ցո-
րենը, գարին և յեգիպտացորենը: Դրանցից ցորենն ու
գարին մեծ չափով տարածված են Հայաստանում
և Ազրբեջանում, իսկ յեգիպտացորենը՝ Վրաստանում:
Բացի այդ յերեք գլխավոր հացահատիկներից՝ Անդրկով-
կասում մշակում են նաև հաճար, վարսակ, կորեկ, բրինձ
և այլն: 1926 թ. տեղեկությունների համաձայն Անդր-
կովկասի ամբողջ ցանքսերի 49,9⁰/₀-ը բնաված էր ցորե-
նով, 18,6⁰/₀-ը յեգիպտացորենով, 16,7⁰/₀-ը գարով, իսկ
մնացած մասը՝ վարսակով, հաճարով, կորեկով, բրնձով և
այլն: Հետևյալ աղյուսակը ցույց է տալիս, թե գլխավոր
հացահատիկների ցանքսերը վորքան տեղ են բռնում (հաշ-
վված է գեսյատիններով):

	Յ ո Ր Է Ն		Գ ա Ր Ի		Յնդրկութեան ցորեն	Հ ա ճ ա Ր	
	Աշնա- նացան	Գար- նանա- ցան	Աշնա- նացան	Գար- նանա- ցան		Աշնա- նացան	Գար- նանա- ցան
Անդրկովկաս	853333	119686	197284	127620	362762	13337	2243
Ադրբեյջան	566542	8654	183097	13384	12807	6382	960
Հայաստան	70047	84314	2467	69347	126	5403	—
Վրաստան	216744	26718	11720	44889	349829	1752	1283

Զորենի, զարու և յեղիպտացորենի ցանքսերն ընդամենն քանի ղեւայտին են կաղմում ամբողջ Անդրկովկասում և առանձին հանրապետութիւնների մեջ:

Վեր հանրապետութիւններում աշնանացանն ավելի մեծ տեղ և բռնում, քան զարնանացանը:

Խնչու Հայաստանում զարնանացան ցորենն ու զարին ավելի մեծ մակարդակ են բռնում, քան աշնանացանը:

Ընդունելով, զոր մեջին հաշիվով մեկ ղեւայտինից ստացվում է 52,1 փութ աշնանացան ցորեն, 42,7 փութ՝ զարնանացան ցորեն, 57,4 փութ՝ աշնանացան զարի, 60,2 փութ՝ զարնանացան զարի, 77,6 փութ յեղիպտացորեն — փորշեցեք, թե Անդրկովկասում ընդամենը փորքան ցորեն, զարի և յեղիպտացորեն և վերցնվում ամեն տարի:

Անդրկովկասի յուրաքանչյուր բնակչին քանի փութ ցորեն, զարի և յեղիպտացորեն և ընկնում:

Աւխասանի. — Հաշիւեցեք, թե Անդրկովկասում տարեկան փորքան ցորեն, զարի, յեղիպտացորեն և հաճար և ստացվում (աշնանացանը և զարնանացանը միասին: Նկարեցեք չորս պարի, փորոնք ցույց տան այդ հացահատիկների համեմատական մեծութիւնը. (Աշխ. տետր, աշխ. 48):

Զնայելով, զոր հացահատիկների մշակութիւնը Անդրկովկասի բնակիչների առաջնակարգ պարագմունքներից մեկն է, այնուամենայնիվ սեփական հացը չի բավականանում: Այդ պատճառով ամեն տարի Հյուս. Կով-

Յերկրագործարքան ներքական խնդիրները

Յեթե մենք կարողանանք մեր յերկրում յերկրագործությունը լավ հիմքերի վրա դնել և հողը մշակել այնպես, ինչպես մշակում են գերմանացիները, հոլլանդացիները կամ բելգիացիները, այն դեպքում մեր հացը վաղ միայն կբավականանա ազգաբնակչությանը, այլև կարտահանվի, իսկ արտահանված հացի գնով մենք արտասահմանից կգնենք այն մեքենաները, ժորանք մեզ պետք են: Վորպեսզի հացի բերքը մեծանա, անհրաժեշտ է.

1. Ցանկանալի մակարդակը մեծացնել.
2. Վարելանոցներ պարսպացնել հանքերով կամ անասունների աղբով:
3. Գործածել քիմիք սերմացու.
4. Յերկրագործական աշխատանքները կատարել ցուրտ մեքենաներով.
5. Վառոցել չոր ասիասահմանները, անցկացնելով նոր ջրանցքներ. չորացնել ձախճները և այլն.
6. Թողնել յերկրագործական սխեսմի լավ անցնել լուսնադարձական սխեսմի:

Բամբակի մշակությունը. Բամբակը կարևոր բույս է Այծմամբուլի յերկրագնդի վրա գործվածքների խոշոր մասը բամբակից են պատրաստում: Բայց բամբակը պահանջկոտ բույս է. նա սիրում է ջրովի և տաք տեղեր: Անդրկովկասում բամբակի մշակության ամենահարմար վայրերն են՝ Արարատյան դաշտը (Յերեանի և Եջմիածնի գավառները), Մեծ-Կասպյան դաշտավայրը (Մուղանի գաղար, Գանձակի գավառը և այլն), Խրամի ստորին հոսանքը, Ղարաբաղը և այլն:

Բամբակը Անդրկովկաս մուտք է գործել Պարսկաստանից XIX-րդ դարի սկզբներում, յերբ Արարատյան գաղար պատկանում էր Պարսկաստանին: Առաջին փորձերը

կատարվեցին Արարատյան դաշտում, բայց մինչև 1860 թվականը բամբակի ցանքան ամբողջ Անգրեկովկասում 3500 զեսյատինից չանցավ: 1886—89 թվականներին բամբակի ցանքան արագորեն մեծանում է, չիմնվում են բամբակը մաքրելու համար մի շարք գործարաններ. սրահակահան բամբակի փոխարեն սկսում են մշակել ամերիկական և յեզիսլատական տեսակներ: Պատերազմից առաջ (1914 թ.) բամբակի ամբողջ ցանքսը կազմում էր 135.500 զեսյատին: Իմպերիալիստական սրտերագմբ բայքայեց բամբակի մշակության գործը և միայն 1922 թվականից մենք տեսնում ենք, վոր ցանքսերի մակարդակն սկսվում է արագորեն մեծանալ. այսպես, որինակ՝

1923 թ.	բամբակի ցանքսը	կազմում էր	173000	զեսյատին
1924 թ.	»	»	102000	»
1925 թ.	»	»	124800	»
1926 թ.	»	»	117700	»

Ստացված հում բամբակը կամ, ինչպես ասում են, ճնկալվոր բամբակը բամբակագործ գործարաններում բաժանում են կորիզից և ստանում զսած բամբակ, վորից Բադվում, Թիֆլիսում, Լենինականում և Գանձակում ստորաստում են մանվածքներ ու գործվածքներ: 1925 թ. Անգրեկովկասում ստացվել և մոտ 1.328.000 փուլի գտած բամբակ, վորից.

Ագրեկանը	ավել է	1.094.000	փուլի
Հայաստանը	»	257.000	»
Վրաստանը	»	47.000	»

Բամբակը գտելուց հետո մնում է կորիզ, վորը սրտերագմից առաջ համարյա ամբողջապես արտատահման էր ուղարկվում. իսկ այժմ Խորհրդ. իշխանության ջանքերով Գանձակում և Յերևանում չիմնվել են խոշոր ձիթահան գործարաններ, վորտեղ, ինչպես և Թիֆլիսում գոյություն

ունեցող գործարաններում, բամբակի կորիզը վերամշակ-
վում է: Հատուկ մեքենաների միջոցով բամբակի կորիզը
աղում են և միջուկը թեփից բաժանում, ապա այդ մի-
ջուկը ճնշում են և ձեթը քամում: Այդ ձեթից պատրաս-
տում են սապոն, իսկ քամելուց հետո մնացած պինդ
նյութը (բուսակ, կոպտանը) գործ են ածում, վորպես կեր-
անատուներին համար. բուսակի մի մասն էլ արտահանում
են: Այսպիսով բամբակը բավական ոգտակար բույսերից է.
նրանից ստացվում են թել և գործվածք, բուսակ (անա-
տուներին կեր), ձեթ և սապոն: Այդ պատճառով բամբակը
համարվում է թանգարժեք բույս:

Կարևոր և ուշադրութիւյուն դարձնել և այն հանգա-
մանքի վրա, վոր բամբակի արդյունագործութիւյունը դար-
գանում է հենց այն շրջանում, վորտեղ տարածված է այդ
բույսի մշակութիւյունը. որինակ՝ բամբակադաիչ, ձիթահան
և սապնի նոր գործարանները գտնվում են Յերևանում և
Գանձակում, այսինքն Հայաստանի և Ադրբեջանի բամբա-
կի մշակութիւյան կենտրոնում: Թիֆլիսի ձիթահան և սապ-
նի գործարանները հին են և հում նյութն ստանում են
Յերևանից ու Գանձակից:

Ձիթն ինչ բույսից են պատրաստում: Ձեր կոտակերա-
տիվում խնայեք, թե չթեղենք ՍՍՀՄ-ի վրձի քաղաքներից
և ստացվում:

Վրքան բամբակի գործվածքներ են պետք Ս. Միու-
թյան ամբողջ ազգայնակութիւյան համար, յիթե մեկ հոգին
տարեկան միջին հաշվով գործածելու լինի 10 մետր:

Կշուեցեք 5 մետր չիթ և այդ հիման վրա հաշվեցեք,
թե մեր յերկրին վրքան բամբակ և պետք (ընդունելով,
վոր մեկ հոգին գործ է ածում 10 մետր բամբակե գոր-
ծվածք):

Աւստագի.— Գծեցեք Ադրբեջանի, Վրաստանի և Հա-
յաստանի բամբակի բերքի համեմատական դիագրամ. (աշխ
տետր, աշխ. 49):

Բամբակագործության ներքախան խնդիրները

1926 թ. ամբողջ Ս. Միության մեջ ստացվել է մոտ 8,5 միլիոն փութ զտած բամբակ, մի այդքան էլ ստացվել է արտասահմանից։ Ուրեմն ներկայումս սեփական բամբակը չի բավականանում։ մյուս կողմից՝ արտասահմանից ներմուծելն էլ ձեռնտու չէ։ Այդ պատճառով մենք պետք է աշխատենք շատ բամբակ ստանալ։ Մեր յերկիրը բամբակի մշակության համար հարմար տեղեր չառ ունի. հարկավոր է միայն նոր ջրանցքներ անցկացնել և վոռոգել այդ նոդերը. այդ ժամանակ բամբակի ցանքսերը կընդարձակվեն և բերքն էլ կմեծանա։ Բացի այդ՝ պետք է ոգնել բամբակագործներին, ցույց տալ նրանց բամբակի մշակության նորագույն ձևերը և զործնականում այնպիսի միջոցներ կիրառել, վերոնք կբարձրացնեն փոշիայն բերքը, այլ և բամբակի վառակը։ Բամբակի բժշկությունը, բամբակի արտի պարարտացնելը պետք է լայն չափով զործադրվի։

Ծխախոտի մշակությունը

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվեք՝ 1. Աբխազիան, Աջարիան, Ողուրդեթ և Զուգդիդի քաղաքները, Կախեթիան — Վրաստանում։

2. Զաքաթալա քաղաքը յուր շրջակայքով — Ազրբեջանում։

3. Արարատյան դաշտը — Հայաստանում։

Ծխախոտի մշակությունը մեր յերկրում տարածել են գլխավորապես այն հայերն ու հույները, վերոնք մեզինց 50 տարի առաջ ռուս-տաճկական պատերազմի ժամանակ թողին իրենց հայրենիքը և բնակություն հաստատեցին Սև ծովի յեզերքին (Աբխազիայում)։ Լինելով հմուտ ծխախոտագործներ, նրանք իրենց հետ բերին տաճկական «Սամսոն» և «Տրապիզոն» կոչված բնափր ծխախոտի սերմեր և կարճ ժամանակում այդ բույսի մշակությունը հակայական

չափերի հասցրին: Այժմ Անդրկովկասի ծխախոտագործության գլխավոր շրջանը կազմում է Արխագլխան, վորի ծխախոտը հռչակված է ամբողջ Խորհրդ. Միության մեջ:

Վրաստանում ծխախոտի մշակությունը տարածված է Սև ծովի յեզերքներին (Արխագլխանում, Աջարիայում) Զուգդիդիի և Քութայիսի գավառներում, Կախեթում: Աղբրեջանի ծխախոտագործության գլխավոր կենտրոնը կազմում է Զաքաթալայի շրջանը, իսկ Հայաստանում Արարատյան դաշտը (գլխավորապես Յերևանի գավառը):

Պատերազմից առաջ ծխախոտի պլանտացիաները ամբողջ Անդրկովկասում բռնում էին 16.639 գեոյատին տարածություն, վորից 15883 գեոյատինը գտնվում էր Վրաստանում, 587-ը՝ Աղբրեջանում, իսկ 169-ը՝ Հայաստանում: Այստեղից յերևում է, վոր ծխախոտի մշակությամբ առաջին տեղը բռնում է Վրաստանը (մանավանդ Արխագլխան, վորտեղ գտնվում էր 13107 գեոյատին): 1926 թ. ծխախոտի մշակությունն ամբողջ Անդրկովկասում հետևյալ պատկերն ուներ:

Խխախոտի պլանտացիաների մակարդակը 1926 թ.

Վրաստան	12890	գեոյատին, վորից 10762-ը գտնվում է Արխագլ-
Աղբրեջան	593	»
Հայաստան	280	»
Ամբողջ Անդրկովկասում	14040	»

Արխագլայի բնակիչների ապրուստի ամենակարևոր աղբյուրը ծխախոտագործությունն է: Յեզիպտացորենի մշակութիւթ, մրգատու այգիները, գինեգործությունը, բնդարձակ անտառները և արևադարձային կլիմային հատուկ բույսերը միասին վերցրած այնքան արդյունք չեն տալիս, ինչ վոր ծխախոտը:

Ծխախոտի մշակությունը Հայաստանի ազգաբնակչության համար դեռևս կարևոր դեր չի կատարում: Բայց նկատի ունենալով ծխախոտի պլանտացիաների արագորեն ընդարձակվելը, կարելի չէ հաստատապես ասել, վեր այդ թանգարժեք կուլտուրան խոշոր նշանակություն է ունենալու մեր ժողովրդի անտեսության համար: Հայաստանում հողային և կլիմայական պայմանների բազմազանությունը չնորհիվ կարող են աճել ծխախոտի համարյա բոլոր տեսակները: Կան վայրեր, վարոնք հիշեցնում են Տրապիզոնի շրջանը, կան վայրեր, վարոնք հարմար են «Սամսոն» կամ «Դյուբեկ» տեսակի համար և այլն:

Ծխախոտի պլանտացիաների մակարդակը Հայաստանում

1923 թ.	144	դեկտառին
1924 թ.	150	»
1925 թ.	280	»
1926 թ.	488	»

Այդուսակը ցույց է տալիս, թե վորքան արագ քայլերով է զարգանում ծխախոտի մշակությունը Հայաստանում:

Ծխախոտի բերքը վերջին տարիների ընթացքում հետևյալ պատկերն է ցույց տալիս.

	1924 թ.	1925 թ.	1926 թ.
Անդրկովկաս	324.400 փութ	575.100 փութ	7681000 փութ
Ադրբեջան	13.800 »	38.500 »	40.000 »
Հայաստան	6.800 »	13.000 »	23.400 »
Վրաստան	303.700 »	523.600 »	704.700 »

Ծխախոտը Անդրկովկասի վրձր մասերում են մշակում:

Ծխախոտի մշակությունը Անդրկովկասի վրձր մասի համար կարևոր նշանակություն ունի:

1926 թ. ամբողջ Անդրկովկասում վրձրքան ծխախոտ է ստացվել:

Գծեցեք մի զիազրամ, վոր ցույց տա յերեք հանրապետությունների ծխախոտի բերքի համեմատական մեծությունը:

Ալեխասանի. — Անդրկովկասի համար քարտեզի վրա Սոխումի մոտ նկարեցեք ծխախոտի տերև և կողքին գրեցեք «ծխախոտ»:

Նկարեցեք յերեք ծխախոտի տերև, վորոնք իրար նուրբամամբ ալյուրան անգամ մեծ լինեն, վորքան անգամ մեծ են Աղբրեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի ծխախոտի քանակություններն իրարից. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 50 և 51):

Թեյի մշակությունը:

Թեյն աճում է խոնավ և տաք տեղերում: Այդ պատճառով ամբողջ ԽՍՀՄ-ի մեջ Թեյի մշակության համար ամենահարմար տեղը Սև ծովի յեզերքն է, սկսած Թյուրքական սահմանից մինչև Կոդոր գետը: Ներկայումս Թեյի տնկարանները կազմում են մոտ 1225 գեոյատին, վորի խոշոր մասը գտնվում է Աջարիայում և Ոգուրգեթի գավառում: Նշանավոր Չալվան, վորը հայտնի չէ յուր Թեյի արտադրությամբ, գտնվում է Աջարիայում, Բաթումից վորը ինչ հյուսիս:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, վոր Սև ծովի յեզերքին Թեյի մշակության համար պիտանի հողերը կազմում են մոտ 120.000 գեոյատին: Յեթե ընդունելու լինենք, վոր մեկ գեոյատին Թեյի տնկարանից ստացվում է 800 ֆունտ Թեյ, այն դեպքում 120.000 գեոյատինը կտա մոտ 96 միլիոն ֆունտ, վորը հավասար է Ռուսաստանի ներմուծած սև Թեյին պատերազմից առաջ: Այստեղ պարզ է, վոր Թեյի մշակության տարածումը Համադանց կարևոր նշանակություն ունի վորչ միտյն Անդրկովկասի, այլև ամբողջ ԽՍՀՄ-ի համար: Այդ է պատճառը, վոր Խորհրդ. իշխանությունը առանձնապես ուշադրություն է դարձնում այդ բույսի մշակության վրա:

Թեյի բերքը Վրաստանում

1913 թ. 1.355.000 ֆունտ

1925 թ. 1.952.222 »

1926 թ. 2.071.361 »

Ինչո՞ւ Արարատյան դաշտում թեյը չի աճում:

Անդրկովկասի վեր մասերում կարելի չէ թեյի մշակությամբ պարապել:

Պատերազմից առաջ Ռուսաստանը վերքան սև թեյ էր ներմուծում:

Աեծովի յեղերքը կարող է այգբան սև թեյ ներմուծել:

Պետք է բնդարձակել թեյի անկարանները, վերապահի արտասահմանից քիչ կախումն ունենանք:

Ալխասան. — Անդրկովկասի համար քարտեզի վրա Բաթումից փոքր ինչ հյուսիս նկարեցեք թեյի տերև և կողքին գրեցեք «թեյ» (Աշխ. տետր, աշխ. 52):

Այգեգործություն
չեմ բանջարաբու-
ծություն:

Անդրկովկասի բնակիչները շատ հին ժամանակներից սկսած պարապում են այգեգործությամբ և բանջարաբուծությամբ: Բազմազան բնական պայմանների շնորհիվ այստեղ հնարավոր է մշակել թեյ չուա և թեյ ուշ համնոց մրգեր ու բանջարեղեններ, փորոնցից շատերը իրենց համով հոշակված են վոչ միայն Անդրկովկասում, այլ և ամբողջ ԽՍՀՄ-ում: Բայց և այնպես այգեգործությունն ու բանջարաբուծությունը (բացի խաղողի մշակությունից) մեր յերկրի բնակիչների համար այնքա՞ն էլ մեծ նշանակություն չունին: Դրա պատճառներից ամենագլխավորն այն է, Վոր այգիներն ու բանջարանոցները ջրելու համար չկան բավարար չափով արհեստական ջրանցքներ: Յերկրորդ՝ այգեգործական շատ շրջաններ գտնվում են զլխավորապես շուկաներից և յերկաթուգու գծից հեռու:

Պագարուծությունը Հայաստանում քիչ է զարգացած և կարևոր նշանակություն ունի միայն Յերևանի, Եջմիած-

նի և Մեղրու գավառների համար, վորտեղ գտնվում են պահածոներ պատրաստելու համար դեղձի, ծիրանի, սալորի և կեռասի ընտիր տեսակներ: Պատերազմից առաջ մրդի պահածոների արդյունաբերությունը բավական հաջող կերպով զարգանում էր: Յերևանի և Եջմիածնի գավառներում դեղձից ու ծիրանից պատրաստում էին մեծ քանակությամբ պահածոներ, վորոնք բավական լավ ընդունելություն էին գտնում ԽՍՀՄ-ի շուկաներում: Այդ պահածոների տարեկան արտադրությունը հասնում էր մինչև 120.000 փթի: Այժմ Յերևանում աշխատում է միայն մեկ գործարան, վորը պատկանում է Հոլժոդկոմատին: Այդ գործարանն արտադրել է.

1923 թ. գանազան պահածոներ 10.000 փթի

1924 թ. » » 20.000 »

1925 թ. » » 23.766 »

Կառավարությունը ծրագրել է պահածոների տարեկան արտադրությունը հասցնել 50.000 փթի:

Յերևանի և Եջմիածնի գավառներում տարածված են նաև ձմերուկի, սեխի, վարունգի, սոխի, պամիդորի և այլ բույսերի մշակությունը: Լուռում և Փամբակում մեծ չափով մշակում են կաղամբ, կարտոֆել և այլն:

Պտղաբուծությամբ ու բանջարաբուծությամբ պարասում են Վրաստանի համարյա բոլոր շրջաններում, բայց առանձնապես աչքի յեն ընկնում 1. Լազոպեխի շրջանը, վորը գտնվում է Սդնաղի գավառի հյուսիս-արևելյան մասում, Ալազանի ափերին: Մշակում են տանձ, խնձոր, ձմերուկ և սեխ:

2. Թիվլիսի շրջանը քաղաքին մատակարարում է շուտ հասնող կանաչեղեն ու բանջարեղեն -- վարունգ, կաղամբ, կանաչի, պամիդոր և այլն:

3. Բուխարու-Ղարալաղի շրջան, տարածվում է Կուրի, Խրամի և Ալգեթի ափերին: Արտադրում է ձմերուկ, սեխ,

վարունդ, սոխ, փորոնք վաճառվում են զլխափորապես Թիֆլիսի շուկայում:

4. Գորի-Մուխրանի շրջանը յուր քաղցրահամ մրգերով հռչակված և ամբողջ Անդրկովկասում: Մշակում են թե շուա և թե ուշ հասնող մրգեր, փորոնք վաճառվում են փոշ միայն Թիֆլիսի, ալլ և Բագվի, Մոսկովայի, Նույնիսկ Կոստանդնուպոլսի շուկաներում: Անդրկովկասի յերկաթուղու տեղեկությունների համաձայն այս շրջանից ամեն տարի դեպի զանազան շուկաներ փոխադրվում էր մոտ 300 հազար փութ միրգ և 400 հազար փութ ել բանջարեղեն:

5. Ախալցխայի-Բորժումի շրջան.— հռչակված և յուր խնձորով ու տանձով: Մշակում են նաև մեծ բանակությամբ կարտոֆել:

6. Փուրայիսի շրջան.— Մրգերից տարածված են դեղձը, ընկույզը, կեռասը և այլն, իսկ բանջարեղենից՝ հեռեկալ շուա հասնող տեսակները՝ կաղամբ, վարունգ, կարտոֆել և այլն: Ամեն տարի մոտ 100 հազար փութ զանազան բանջարեղեն և ուղարկվում Թիֆլիս, Բագու, Բաթում և Հյուս. Կովկաս:

7. Աջարական շրջանը հայանի յե յուր մերձարևադարձային մշակութիւններով: Բաժական հաջող կերպով մշակում են կիտրոն, նարինջ, մանդարին և այլն:

Ազրբեջանի բանջարանոցներն ու այգիները տարածված են Ղուբայի, Բագվի, Գանձակի, Շամախու զավառներում, ինչպես և Ղարաբաղում, Նախիջևանի հանրապետության մեջ: Մշակում են տանձ, խնձոր, ընկույզ, թուզ, նուռ, թութ, ձմերուկ, սեխ, պամիդոր, վարունգ և այլն:

Այգեգործության յեվ բանջարաբուծության հերթական խնդիրները

1. Ընդարձակել այգիների մակարդակը:

2. Գյուղացիներին ցույց տալ թե ինչպես պետք է խնամել ծառերը և բանջարեղենը:

3. Մրցից պատրաստել պահածոներ և կոտլերատիվներ ժիջոցով վաճառքի հանել:

4. Գյուղացիներին մատակարարել ընտիր պտղատուտունկեր:

Խաղողի աշգիները չեվ գինեգործությունը

Ձեր շրջանում խաղողի աշգիներ կան: Խաղողից գինի պատրաստում են:

Գինին իրենք են գործածում, թե վաճառում են: Կան այնպիսի ընտանիքներ, վորոնց գլխավոր պարագմունքը խաղողի մշակությունն ու գինեգործությունն է:

Աշգիները բավական չափով փոռոզվում են:

Խաղողի մշակությունը և գինեգործությունը մեր յերկրի վորոշ շրջանների համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունեն:

Խաղողի աշգիների ընդհանուր մակարդակով և արտադրած գինով Անդրկովկասը բռնում է առաջին տեղը ամբողջ Միության մեջ: Պատերազմից առաջ խաղողի աշգիները բռնում էին մոտ 78 հազար գեոյատին, իսկ ստացված գինին կազմում էր մոտ 11 միլիոն վեդրո: Ներկայումս

Վրաստանում գտնվում է մոտ	43.000	գեոյատին
Ադրբեջանում	»	19.000 »
Հայաստանում	»	7.500 »
Անդրկովկասում ընդամենը	69.500	

Գինու արտադրությունը հասնում է մոտ 8,5 միլիոն վեդրոյի, վորից

Վրաստանում ստացվում է	5.000.000	վեդրո
Ադրբեջանում	»	2.000.000 »
Հայաստանում	»	1.500.000 »

Հայաստանի խաղողի աշգիները կենտրոնացած են գլխավորապես Յերևանի և Եջմիածնի գավառներում, վորոնք հարուստ են խաղողի զանազան տեսակներով:

Ստացված խաղողի $33\frac{1}{6}$ -ը ծախսվում է սպիրտ և ողի պատրաստելու համար, $28\frac{3}{6}$ -ը՝ գինու համար, $14\frac{0}{6}$ -ն ուտվում է, իսկ մնացած $15\frac{0}{6}$ -ից պատրաստում են դոշար և համիչ։ Յերևանի խաղողը, գինին և կոնյակը հայտնի յեն ամբողջ Անդրկովկասում։

Վրաստանի խաղողի այգիները տարածված են Կախեթիայում, Գորու և Դուշեթի գավառներում, Բորչալում, Թիֆլիսի մոտակա գյուղերում, Վուրայիսի և Շորապանի գավառներում, Աբխազիայում և այլն։ Այդ շրջաններից առաջին տեղը բռնում են Կախեթիան և Իմերեթիան (Քութայիսի և Շորապանի գավառները)։ Կախեթի գինին հռչակված և ամբողջ Միության մեջ։

Ադրբեջանում խաղողի այգիներով և գինեգործությամբ առաջին տեղը բռնում են Գանձակի և Շամսորի շրջանները։ Հանրապետության մեջ ստացվող ամբողջ գինու $\frac{2}{3}$ -ը ստացվում է այս շրջաններից։ Գանձակի խաղողը հռչակված և ամբողջ Միության մեջ։ Յերկրորդ տեղը բռնում է Շամսաի—Գեոկչայի շրջանը։ Քաղողի այգիներ կան նաև Ղարաբաղի ցածրատիր մասում, Ապշերոնյան թերակղզում և այլն։

Անդրկովկասի համը քարտեզի վրա նկարեցեք մեկական գինու շիշ Յերևանի, Գանձակի, Քութայիսի և Թեկավի մոտ և մոտը գրեցեք «գինի»։

Նկարեցեք յերեք գինու շիշ 10, 4 և 3 սանտիմետր բարձրությամբ։

Մեծ շիշ տակ գրեցեք Վրաստան, միջնակի տակ՝ Ադրբեջան, իսկ փոքրի տակ Հայաստան. (Աշխարհ. տեղը, աշխ. 53)։

Անասնապահություն

Ջեր շրջանում ինչ անասուններ կան. թվեցեք դրանց տեսակները։

Այդ անասուններն ինչպես են խնամվում ամառը և ձմեռը։

Անասնապահությունից ինչ արդյունք է ստացվում:
Տեղական անասունները ազնվացնելու փորձեր կատարվում են: Ազնվացել անասուններ տեսել էր: Նրանք ինչպիսիք են տարբերվում ձեր տեղական անասուններից:

Անասնապահությունը Անդրկովկասի գյուղատնտեսություն կարևոր ճյուղերից մեկն է: Բնական պայմանները, աշխինքն կլիման ու արտատեղերը բավական նպաստավոր են այդ ճյուղի զարգացման համար: Գեո աշտր էլ Անդրկովկասում գտնվում են աշնալիսի ժողովուրդներ, փորնց համար անասնապահությունը ապրուստի միակ աղբյուրն է: Չմեղը նրանք իրենց անասունները պահում են ձմեռային արտատեղերում, իսկ ամառը քոչում են սարերը և մինչև աշնան ցրտերի գալը անասուններին արածացնում ալպյան հարուստ մարգագետիններում:

Չմեռային արտատեղերը գտնվում են համարյա բացառապես Արևելյան Անդրկովկասում: Արևմտյան Անդրկովկասում նրանք բոլորովին չկան (ինչպես): Չմեռային արտատեղերն սկսվում են ամենացածր զիրք ունեցող տեղերից և հասնում մինչև 600—650 մետր բարձրություն ծովի մակերևույթից: Այդ արտատեղերը ձմեռը յերկարատև ձյունով չեն ծածկվում, և անասնապահները կարողանում են իրենց անասուններին ամբողջ ձմեռվա ընթացքում արածացնել առանց խոտի պաշար ունենալու:

Ամառային արտատեղերը գտնվում են կովկասյան լեռնաշղթայի հարավային լանջերին և Հարավ. Անդրկովկասում: Իրանը սկսվում են աշնալիսի տեղերից, փորնց բարձրությունը ծովի մակերևույթից կազմում է մոտ 1800 մետր և հասնում են մինչև 3000—3700 մետր բարձրություն: Այս բարձրությունից վեր տարածվում են մերկ ժայռեր, հավերժական ձյուն և սառցադաշտեր: Հետևյալ աշխուսակը ցույց է տալիս, թե Անդրկովկասում վերքան արտատեղ կա:

Առևտրական մակարդակը Անգլիականում

Աղբրեջան	334.700	դեպոսիտներ	988.400	դեպոսիտներ
Հաշվառումներ	587.400	»	154.400	»
Վրաստան	656.400	»	228.400	»
Ամբողջ Անգլիական	1.578.500	»	1.371.200	»

Մեր յերկրի գլխավոր անասուններն են կովն ու յեղը, գոմեշը, վոշխարը, ձին, խոզը և ալյն: Բայց զժրտխաւար ալդ անասունները տեղական մանր ցեղից են և աչքի չեն բնկնում իրենց քաշով, կաթնատուությամբ կամ ուժով:

Անգլիական անասունների բանակը

Զի	Խոշոր յեղջուր- բովոր անասուն	Վոշխար	Աւթ	Խոզ	Աւղա	Եւ	Չոյի	Ընդա- մենը
Անգլիական	2850000	3 514 000	5 000 000	7 40000	415000	4 831 88 000	64 000	10 069 000
Աղբրեջան	168000	1 369 000	2 438 000	305000	190000	4 488 43 000	1 600	4 349 000
Հաշվառումներ	28000	276 000	1 123 000	255000	33000	120 28 000	1 000	2 247 000
Վրաստան	93000	1 379 000	1 439 000	180000	363000	223 17 000	800	3 473 000

Թիվով առաջին տեղն Անգլիականում զբաղ անասուններն են բանում:
Հանրապետութիւններէրէր յաբարանչաւրի մեջ վեր անասուններն
են շատ. ինչով կարող եւր ալդ յերկուսիւր բացատրել:

Աղյուսակից յերևում է, Վոր ձիերի թիվը համեմատարար փոքր է: Դրա պատճառն այն է, Վոր մեր լեռնոտ լերկրում վորպես լծկան կենդանի գերազաւում են աշխատեցնել յեզ ու զոմեշ:

Անասնապահութիւնը Հայաստանում: Անասնապահութիւնը Հայաստանի հանրապետութեան համար մեծ նշանակութիւն ունի. նա կարեւոր է մանաւանդ լեռնային զոտու բնակիչների համար, վորոնց տնտեսութեան մեջ այժմ կաթնատնտեսութիւնը խոշոր դեր է կատարում: Այդ բանին մեծապէս նպաստում են Հայաստանի արւելյան մարզադեպարտմենտները, վորոնք հնարավորութիւն են տալիս ստանալ բարձր վորակի մթերքներ: Կաթնատնտեսութիւնը

Նկ. 37. Ամառը սարում:

առանձնապէս զարգանում է Լոռի-Փամբակի, Նոր-Բայազետի, Լենինականի գավառներում: Դեռեւ պատերազմից շատ առաջ Շվեյցարիայից գաղթած կաթնատնտեսները բնակութիւն են հաստատում Լոռում և սկսում պատրաստել շվեյցարական պանիր, ճնշած կարագ և այլն:

Մյուս կողմից նրանք բերելով իրենց հետ ընտիր ցեղի կովեր, աշխատում են ագնվացնել տեղական կաթնատու կովերի ցեղը: Վերջին մի քանի տարվա ընթացքում կառավարության ջանքերի շնորհիվ կաթնատնտեսությունը ստանում է արդյունաբերական բնույթ. հիմնվում են պանրագործարաններ, կազմակերպվում են կաթնատնտեսական արտելներ, գյուղական բնակերություններ և այլն: Հատուկ անասնաբուծարաններում աշխատում են ագնվացնել տեղական կարմիր տեսակի տավարը, փորովհետև պարզվում է, փոր Յեփրոպայից բերած կովերը մեր կլիմայական պայմաններում չեն բազմանում:

1926 թ. Հայաստանում գոյություն ունեյին 81 կաթնատնտեսական արտել, փորոնք նույն թվականի ապրիլի 5-ին միանալով կազմեցին «Պանիր-Յուզ Կենտրոն»: Այդ միության մեջ մտնում էին 6389 տնտեսություն, 18759 կովով:

Հայաստանի կաթնատնտեսական արտելները պատրաստում են զլխավորապես շվեյցարական պանիր, նրկաժ կարագ և քուշի պանիր, փորոնք մեծ ընդունելություն են գտնում փոշ միայն Անդրկովկասի, այլ և ամբողջ ԽՍՀՄ-ի շուկաներում:

Տեղական կովերի և յեզների մեջ աչքի յեն ընկնում Շամշազնի և Աղբաբաջի ցեղերը: Զիարուծությունը մեծ չափերի չի հասնում, փորովհետև բնակիչները, փրպես լծկաններ, աշխատացնում են յեզն ու գոմեշը: Զին գործ և ածվում հեծնելու և բարձելու համար: Նշանավոր են Ղարաբաղի, Ղազախի, թյուրքական ցեղի ձիերը: Վոշխարներից տարածված են մազըխ, բուլախ և զոնմա ցեղերը:

Վրաստան: Անասնապահությունը Վրաստանի լեռնային ազգաբնակչության կարեւոր պարապմունքներից մեկն է. փորոշ տեղերում նույնիսկ ժողովրդի ապրուստի միակ աղբյուրն է: Բայց յեզած ձմեռային և ամառային արոտա-

տեղերը անասնապահության կարիքներին չեն բավարարում:

Տեղական անասունների ցեղերից աչքի յեն ընկնում խեփուր-փշավական և ոսական կովերը, փորոնք հայտնի յեն իրենց կաթնատուությամբ. այդ պատճառով այդ տեղի կովերը պահվում են թիֆլիսում: Կաթից խեփուրներն ու փշավները յուղ են պատրաստում, փորը հալած վիճարում շուկա յեն հանում: Պանրագործությամբ պարապում են փշավները: Բացի այս ցեղերից բավական տարածված են նաև դադախի և թարաքամա կովերը: Վոչ տեղական անասուններից նշանավոր են «դուխարորական» և «մալականի» կովերը, փորոնք տարածված են Ախալքալաքի և Բորչալվի գավառներում:

Վոչխարներից հայտնի յեն քուշի վոչխարները, փորոնց բուրդն ու միսը հոշակված են ամբողջ Անդրկովկասում:

Զիւրի թիւր մեծ չէ. այստեղ պատճառը նույննէ, ինչ փոր Հայաստանում: Կաթնամստեսությունը Ախալքալաքի գավառում, Ծարկայում, ինչպես և Բաշկիչեաի շրջանում արդուշնարերական բնույթ ունի: Պատրաստվում ե շվեյցարական պանիր, ճնշած կարագ. Կովկասյան լեռների հարավային լանջերում վոչխարապահները գլխավորապես պանիր են պատրաստում. հայտնի յե քուշի պանիրը:

Աղբբեջան: Անասնապահությունը Աղբբեջանի քոչվոր և կիսաքոչվոր ժողովուրդների համար չափազանց կարևոր նշանակություն ունի: Այդ քոչվորների, ինչպես և նստակյացների, անասունները աշնանն ու ձմեռը արածում են հարթավայրերում, իսկ ամառը՝ սարերում: Բայց Աղբբեջանի ամառային արոտավայրերը բավարար չեն: Այդ պատճառով Աղբբեջանի անասնապահների մի մասը յուր անասունները ամառվա ընթացքում քշում ե Հայաստանի լեռները:

Տեղական անասուններից մեծ հոշակ ունի Ղազախի ցեղը, փորից ստացվում են լծկաններ, կաթնեղեն և միս:

Համեմատաբար խոշոր անասուններ ունեն սեկտանտները:

Վոլխարներին հայտնի յե Ղարաբաղի ցեղը: Ստացվող բուրդը կոշտ և և գործ և ածվում գորգերի, պարանների, ջվալների և այլ պետքերի համար:

Աղբրեջանում տարածված են նաև զոմեշներ, ուղտեր և եշեր, վորոնք կարևոր դեր են կատարում գյուղատնտեսություն մեջ. խոզերը քիչ են տարածված:

Կաթնատնտեսությունը ցածր մակարդակի վրա և զանվում և արդյունաբերական նշանակություն չունի: Ներկայումս շվեյցարական պանիր ստանալու փորձեր են կատարվում:

Անասնապահության հերթական խնդիրները:

1. Բարձրացնել անասունների փորակը. տեղական մանր անասունների փոխարեն պահել ազնվացեղ անասուններ: Դրա համար պետք է բանալ ցեղական անասունների բուծարաններ, գյուղերին տալ ազնվացեղ ցեղեր և այն:

2. Անասունները կերով ապահովել, ցանկ խոտաբույսեր և արժատապատուղներ:

3. Առանձին ուշադրություն դարձնել կաթնատնտեսության վրա: Կաղմակերպել պանրա-յուղագործական արտեր և կաթը վերամշակել գիտական յեղանակով և նորագույն գործիքներով:

Մեղվաբուծություն:

Ձեր շրջանում մեղվաբուծությունը պարապում են: Կան աշնայիսի բնատանիքներ, վորոնք բացառապես մեղվաբուծությամբ զբաղվելիս լինեն: Յեթե կան, այն զեպքում ստացված մեղրը վորտեղ են վաճառում:

Փեթակներն ի՞նչ կազմություն ունեն. շրջանակավոր փեթակները շատ են:

Մեղուները յե՞րբ են բերք հավաքում:

Մեղվաբուծությունը Անդրկովկասի գյուղատնտեսություն մեջ ոժանդակ դեր է կատարում: Նա տարածված է համարյա ամենուրեք, բացի չոր տափաստաններից ու

լեռնային բարձր շրջաններից: Կան վայրեր, վորտեղ մեզ-
վաբուծությունը նույնիսկ արդյունաբերական նշանակու-
թյուն ունի:

Լեռնային և նախալեռնային շրջանները հարուստ են
զանազան մեղրատու ծաղիկներով, վորոնք առատ բերք են
տալիս մեղուներին: Մեղուները բերք վերցնում են նաև
ծառերից. լորենու մեղրը հաշակված և ամբողջ Անդրկով-
կասում:

Կովկասյան մեղուն համարվում և լավագույնը. նա
ունի յերկար կնճիթ, վորի շնորհիվ կարողանում և կարմիր
առվույթից բերք վերցնել: Այդ պատճառով Ամերիկայում,
Անգլիայում և Ֆրանսիայում կովկասյան մեղվի մայրերը
բավական բարձր են գնահատվում:

Այսպիսով մեզվաբուծության զարգացման համար
բոլոր ավյալները կան. բայց գժրախտաբար ազդարնակու-
թյունը դեռևս ծանոթ չէ մեզվաբուծության գիտական
ձևերին և համապատասխան խնամք չի թափում: Մեծ մա-
սամբ մեղուն պահվում և կուլտիվացվում, կեղևներում կամ
ծառի կոճղերի մեջ: Միայն վերջին տարիների ընթացքում
շրջանակավոր փեթակները լայն ընդունելություն են գրա-
նում գյուղերում:

Ամբողջ Անդրկովկասի ամենակարևոր մեզվաբուծա-
կան շրջանները գտնվում են Հայաստանում, վորտեղ մեզվա-
բուծությունն արդյունաբերական նշանակություն ունի:
Նշանավոր են Ղարաքիլիսայի, Լոռու և Դարալագյազի
շրջանները: Փեթակների խոշոր մասը շրջանակավոր են
(Դադան-Բլաստի). 1921 թ. տեղեկությունների համաձայն
ամբողջ Հայաստանում գտնվում էր մոտ 50,000 փեթակ:

Լոռու և Ղարաքիլիսայի մեղրը հայտնի յե յուր հա-
մով: Նրա մեծ մասը վաճառվում և թիֆլիսում:

Մեզվաբուծությամբ պարապում են նաև Վրաստա-
նում, Ադրբեջանում:

Մեղվարուծության հերթական խնդիրը:

Վոչնչացնել հին ձևի փեթակները և զործածել շրջանակավորները, կովի փտախախի դեմ և բնոցանրապես տարածել մեղվարուծական ոլորտակար գիտելիքները:

Կազմակերպել, տարածել մեղվարուծության կոոպերատիվ բնկերություններ և բնոցանուր ուժերով բարձրացնել մեղվարուծությունը:

Շերամապահությունը Անդրկովկասում

Շերամապահությունը պարապում են շատ վաղուց: Դրա դարգացմանը մեծապես նպաստում են կլիմայական և հողային պայմանները: Պատերազմից առաջ Անդրկովկասում թիթենու տնկարանները բռնում էին մոտ 60.000 գեռախախի տարածություն, իսկ ստացված թաց բոժոժի քանակը հասնում էր մինչև 360.000 փիթի, փորի մի մասն արտահանվում էր: Պատերազմը քայքայեց շերամապահության զործը, այնպես փոր 1919 թվին հում բոժոժի քանակը կազմում էր բնոցամենը 23.000 փութ: Վերջին մի քանի տարիների բնթացքում՝ չնորհիվ կառավարության աջակցություն, շերամապահությունը կրկին սկսեց զարգանալ, բայց դեռ մինչպատերազմյան դրությամբ չի հասել: 1926 թ. ամբողջ Անդրկովկասում ստացվել է մոտ 270.000 փութ հում բոժոժ, փորից.

Ազրբեջանը տվել է	115.000	փութ
Հայաստանը	»	4.500
Վրաստանը	»	150.000

Այստեղից յերևում է, փոր շերամապահությունը առաջին տեղը բռնում է Վրաստանը:

Վրաստանի շերամապահական գլխավոր շրջանները գտնվում են հանրապետության արևմտյան մասում (Իմերեթիայում, Գուրիայում և Մինգրելիայում), Հայաստանում առաջին տեղը բռնում են Մեղրու և Ղափանի շրջանները, իսկ Ազրբեջանում՝ Նախիջևանի հանրապետու-

թյունը, նուխու, Զաքարթալայի, Գեոկչայի և այլ շրջանները:

Բոժոժներինց ստացված մետաքսի միմասը գործ և ածվում տեղական պետքերի համար, մյուս մասն ուղարկվում և Մոսկվա:

Շերամապահուրյան հերթական խնդիրներ:

Լայնացնել թիֆնու տնկարանները:

Պատրաստել տեղական գրենա և տարածել ժողովրդի մեջ, գրենան արտասահմանից ստանալը ձեռնառու չէ:

Կազմակերպել շերամապահական կոոպերատիվ ընկերություններ:

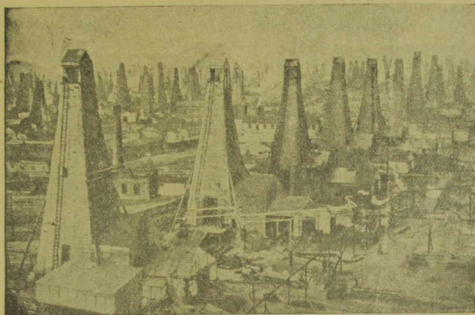
Անդրկովկասը հարուստ և զանազան հանքերով: Դրանից մի քանիսը վաղուց մշակվում են և ժողովրդի տնտեսության համար կարևոր նշանակություն ունեն, իսկ մյուսները գտնվում են խոշոր կենտրոններից հեռու և, չունենալով հարմար ճանապարհներ, առայժմ չեն շահագործվում:

Ներկայումս Անդրկովկասում ստացվում են նավթ, մանգան, ֆաւսժուխ, պղինձ, աղ, յերկաթ և այլն:

Այդ բոլոր հանքերից առաջին տեղը բռնում է նավթը: Նա գտնվում է Ապշերոնյան թերակղզու վրա, Բազվիլ քաղաքի մոտ: Գեանի խորքերից (400—600 մետր և ավելի խորությունից) զանազան յեղանակներով հանում են հում նավթը և ապա փոխադրում գործարան, փորակ նրանից թորման միջոցով ստանում են բենզին, ալիլոլ, նավթ, գազազան յուղեր (մեքենաների համար), մագուր և այլն: Բազվիլ հավթի մի մասը Կասպից ծովով փոխադրում են Աստրախան, այստեղից Վոլգայով դեպի խՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասը և Սիբիր, մյուս մասը Բաթումի վրայով արտահանում են թյուրքիա, Արեւմտյան

Յեկրոպա (Իտալիա, Իսպանիա, Ֆրանսիա և այլն)։
1925—26 թ. ստացվել է 5.513.600 տոնն հում նավթ,
վորից.

Լուսավորության նավթ	924.800	տոնն
Յուղեր մեքենաների համար . . .	200.700	»
Բենզին	129.800	»
Նավթային մնացորդներ (մազութ և այլն)	1.826.300	»
Այլ նյութեր	90.200	»

Նկ. 38. Բազվի նավթահանքերը:

Չեր կոտպերատիվը նավթը վորտեղից և ստանում:
Յույց տվեք այն ճանապարհը, վորով Բազվից նավթը հա-
նում է ձեր շրջանը:

Ընդունելով, վոր լուսավորության համար գործածված
նավթի փութն արժե 1 ր. 50 կոպեկ, գտեք, թե ի՞նչ արժե
միայն Բազվում ստացվող լուսավորության նավթը:

Աշխատե՛ք. — Կովկասի համը քարտեղի վրա Բազվի
մոտ վորեւե նշան դրեք և կողքին գրեցեք «նավթ»:

Մանգան: Անդրկովկասի յերկրորդ կարևոր հանքը մանգանն է, Վորը մեծ քանակությամբ մշակվում է Զիատուրում (Վրաստանի Շորապանի գավառում):

Մանգանը գործ էածվում պողպատի պինդ տեսակներ ստանալու համար, այդ նպատակով նրան խառնում են յերկաթի հետ: Այս հանքի արտադրությամբ Վրաստանը պատերազմից առաջ բնութաւում էր առաջին տեղը: 1925—26 թ. ստացվել է 769500 տոնն մանգան, Վորից 466.200 տոնն արտահանվել է:

Անդրկովկասի քարակղի վրա գտեք Զիատուրին:

Անդրկովկասի համր քարակղի վրա գտեք Զիատուրի տեղը և այնտեղ գրեցեք «մանգան»:

Նկ. 39. Ղաթարի պղնձահանքերը:

Պղինձ: Արդյունաբերական նշանակություն ունեցող պղնձահանքերը գտնվում են Հայաստանում և Ազրբեջանում:

Հայաստանի պղնձահանքի գլխավոր կենտրոններն են Վարարը (Զանգեզուրում) և Ալլանվերդին (Լոռու)։ Թե վորքան մեծ նշանակություն ունի Հայաստանի պղնձի արդյունաբերությունը, այդ յերևում է նրանից, վոր պատերազմից առաջ ամբողջ Ռուսաստանում ստացված պղնձի $\frac{1}{6}$ -ը տվել է Հայաստանը։ Պատերազմը քայքայեց այդ տնտեսությունը, բայց վերջին 4—5 տարվա ընթացքում՝ շնորհիվ ԽՍՀՄ-ի կառավարության աջակցության՝ հնարավոր յեղավ վերականգնել պղնձի արդյունաբերությունը։

1924—25 թ. ստացվել է 87.460 փութ.

1925—26 թ. » 581.800 »

1926—27 թ. » 1.216.053 »

Ստացված հանքը հալվում է պղնձածուլական գործարաններում։

Ցույց տվեք Ալլանվերդու և Վաթարի պղնձահանքերի շրջանները։

Այդ հանքավայրերի վրի աշխարհագրական դիրքն տվելի համար է։ Ինչ նշանակություն կունենա Ալլաթ-Զուլֆայի յերկաթուղին, վորն անցնելու է Արաքսի հովտով, Վաթարի պղնձահանքերից մոտ 40 կիլոմետր հեռավորության վրա։

Աւխաստեֆ.—Անդրկովկասի համը քարտեզի վրա Ալլանվերդու, Վաթարի և Գետաբեկի կողքին գրեցեք «պղնձ».

Ագրբեջանի պղնձահանքերը գտնվում են Գեսարեկում (Գանձակից վոչ հեռու)։

Քարածուխ։ Քարածուխն ստացվում է Վրաստանում, Թբիլիսուում (Քուլթայից 44 կիլոմետր հեռավորություն վրա)։ Այդ քարածուխը գործ է անվում Անդրկովկասի յերկաթուղու պետերի համար։

Պատերազմից առաջ (1913 թ.) ստացվել է մոտ 4.200.000 փութ քարածուխ, իսկ, 1926, թ. 5.217.000 փութ։ Այս թվերը ցույց են տալիս, վոր ալժամ տվելի շատ քարածուխ է ստացվում, քան պատերազմից առաջ։

Նկ. 40. Ղաթարի պղնձի գործարանները:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Տբիլիսուլին:

Աշխատանք.—Կովկասի համր քարտեզի վրա գտեք Տբիլիսուլու տեղը և այնտեղ գրեցեք «քարածուխ» բառը:

Աղստաբուրնի ստացվում և Նախիջևանի հանքապետության մեջ: Անդրկովկասում ամեն տարի գործ և անվում մոտ $3\frac{1}{2}$ միլիոն փութ աղ, փորից 2 միլիոնը Նախիջևանն է տալիս:

Անդրկովկասի յերկրորդական նշանակություն ունեցող հանքերից կարևոր և հիշել կապարը, յերկաթը, արծաթը, և այլն:

Բացի վերը հիշած բազմազան հանքերից, մեր յերկիրը հարուստ և նաև զանազան շինարարական քարերով, փորոնց մեջ համամիութենական նշանակություն և ստացել է նինիականի գավառի (Արարիկ գյուղի) տուֆը: Արտիկը գտնվում է Լենինականից 25 կիլոմետր հեռավո-

բության վրա և յուր շրջանում պարունակում և ահադին քանակությամբ տուֆ: Արտիկի տուֆը աչքի յե ընկնում յուր թեթևությամբ և բավական դժվարությամբ և հալվում: Նա հեշտությամբ սղոցվում և, նրա մեջ կարելի չե մեխ խփել և այլն: Մասնադեաների կարծիքով Արտիկի տուֆից կարելի չե շինել տներ, վառարաններ և այլն: Ներկայումս ծրագրվում և անցկացնել Լենինականից մինչև Արտիկ յերկաթուղու գիծ, վորի շնորհիվ տուֆի արտադրությունը կարելի չե մեծ շափերի հասցնել: Այն հսկայական շինարարական աշխատանքները, վոր սկսված են Խ. Միության մեջ, պահանջում են մեծ քանակությամբ շինարարական նյութ—աղյուս, քար և այլն: Արտիկի տուֆը յուր եժանությամբ և թեթևությամբ կարող և դորձածվել աղյուսի, քարի փոխարեն: Այսպիսով փոքրիկ Արտիկը Միության խոշոր կենտրոններին կմատակարարի շինարարության համար անհրաժեշտ նյութ: Մոսկվայում Արտիկի տուֆից կառուցվելու են խոշոր տներ:

Կարգացեք աշխարհ, տեաքի 54-րդ աշխատանքը:

Հանգային արդյունաբերության հետքական խնդիրներ

1. Ուսումնասիրել մեր յերկրի բնական հարստությունները:
2. Ուժեղացնել նավթի, պղնձի, մանգանի, քարածխի արտադրությունը:
3. Անցկացնել գեպի հանքերը նոր ճանապարհներ, որինակ՝ Ղաթարի հանքերը յերկաթուղով միացնել Ալյաթ-Զուլֆա գծի հետ:
4. Հանքերի արտադրությունն ուժեղացնելու համար կառուցել ելկտրակայարաններ:

Մենք տեսանք, վոր Անդրկովկասի

Անդրկովկասի
արդյունագործու-
թյունը:

բնակիչների գլխավոր պարամպունքը
գյուղատնտեսությունն և: Նրանք ստա-
նում են զանազան հում նյութեր—բուրդ,
բամբակ, ծխախոտ, կաշի, խոզի մազ, մետաքս, աղիքներ,

մորթի և այլն: Բացի այդ՝ լեռներից նրանք ձեռք են բերում պղինձ, քարածուխ, մանգան. Բազմում ստացվում է նալթի և այլն: Բայց դժբախտաբար այդ հում նյութերի մեծ մասը փոխադրվում է Մոսկվա կամ արտասահման, վերսկսեալ մեր յերկրում գործարաններ շատ քիչ կան: Արտահանվող հում նյութի փոխարեն մենք ստանում ենք գործվածքներ (չիթ, բյազ, մահուզ և այլն); շաքար, թեյ, թոկ, ապակեղեն, յերկաթե իրեր (մեխ, մեքենա, թիթեղ) և այլն:

Ուրեմն Անդրկովկասի բամբակն ու բուրդը փոխադրվում են Մոսկվա, այնտեղ պատրաստվում են զա-

Նկ. 41 Գյուղում թիթեղ արագ են քաշում.

նազան գործվածքներ և ապա այդ գործվածքները կրկին բերում Անդրկովկաս և վաճառում տեղական շուկայում: Պարզ է, վոր այդ գործվածքներն ալեւի եժան կլինեյին, յեթե պատրաստվեյին մեր յերկրում. փոխադրական ծախսեր չեյին լինի: Ահա այդ և պատճառը, վոր կառավարու-

թյունն ամեն կերպ աշխատում և տեղական արդյունա-
գործությունը բարձրացնելու հին գործարանները նորոգում
են, զանազան շրջաններում հիմնվում են նորերը, վերականգ-
նողական հումքեր վերամշակության կենթարկվի և այլն:

Ներկայումս Անդրկովկասում կան հետևյալ արդյու-
նագործական ճյուղերը. —

Գինի — կոնյակային արտադրություն, կաշվեգործու-
թյուն, գործվածքների արտադրություն, ծխախոտի ար-
տադրություն, ձեթի արտադրություն, սապոնի արտա-
դրություն, կարբիդի արտադրությունը և այլն: Բացի այդ՝
խոշոր նշանակություն ունեն նավթի, պղնձի, մանգանի,
աղի և քարածխի արդյունաբերությունը:

Բացի գործարանային արդյունաբերությունից Անդր-
կովկասում բավական տարածված են զանազան արհեստներ:

Բուրդը տներում
և մանր արհեստա-
նոցներում մաք-
րում են, մանում և
ապա նրանից պատ-
րաստում գորգեր,
շալեր, պարաններ,
գուլպաներ, թա-
ղիք, յափնջի, գրլ-
խարկ, խուրջին, ջը-
վալ և այլն: Պատ-
րաստվում են նաև
մետաքսե և բամ-
բակի գործվածքներ:

Մետաղագործա-
կան արհեստներից
աչքի յեն ընկնում

արծաթագործությունը և վոսկերչությունը, զենքերի արտադրությունը, պղնձգործությունը և այլն: Կաթագործությունը Անդրկովկասում հայտնի է շատ վաղուց:

Բայց վոշ այդ արհեստները և վոշ ել գործարանները տեղական կարիքները չեն ծածկում: Այդ պատճառով Խորհրդ. իշխանությունը Անդրկովկասի արդյունագործությունը բարձրացնելու համար դիմում է մի շարք միջոցների: Այդ միջոցներից մեկն էլ ելեկտրիֆիկացիան է:

Ելեկտրականությամբ կարելի չե լուսավորել աները, զանազան մեքենաներ պատեցնել, մետաղներ հալել, հողերը պարարտացնելու համար զանազան նյութեր պատրաստել և այլն: Կան այնպիսի մեքենաներ, վոր յեթե նրանց պատենք, այն դեպքում կստանանք ելեկտրական հոսանք: Առաջ այդ մեքենաները պատվում էյին նավթի և քարածխի ուժով, իսկ այժմ պատեցնում են գետերի ուժով: Ինչպես վոր գետի ուժից պատվում են անիվը և ջրաղացաբարը, այնպես էլ կարող է պտտվել ելեկտրական մեքենայի առանցքը: Յերբ այդ մեքենայի առանցքը պտտվում է, այդ դեպքում ստացվում է ելեկտրականություն, վորը տարվում է գործարանները և նրա ոգնությամբ այնտեղ կատարվում են զանազան աշխատանքներ: Այն կայարանները, վորտեղ ելեկտրականությունն ստացվում է ջրի ուժի ոգնությամբ, կոչվում են ջրեկտրակայան կայարաններ: Այդպիսի կայարաններ են Յերևանի, Թիֆլիսի (Չապետի), Արաշի կայարանները: Նոր կառուցվող կայարաններից նշանավոր են Չուրազետ (Լոռու), Բիսկետ (Քուխայի մոտ), Աջարխա-ժղալի կայարանը (Աջարայում) և այլն:

Թե վորքան մեծ նշանակություն ունի ելեկտրական հոսանքը, այդ յերևում է նրանից, վոր այժմ Յերևանի ելեկտրական կայարանը վոշ միայն լուսավորում է ամբողջ քաղաքը, այլ և աշխատեցնում է զանազան մեքենաներ: Բացի այդ՝ Յերևանից ելեկտրական հոսանքը փոխադրում են Այլըր-լիճ և աշխատեցնում ջրհան մեքենա-

ներ: Այդ ջրհան մեքենաներով լճից ջուրը հանում են և մղում վարելահողերը: Չորագետի կայարանը եներգիա կտա յերկաթուղուն, բիմիական գործարաններին, կլուսավորե Լոռու շրջանը և այլն:

Այսպիսով ելեկտրական կայարանները կբարձրացնեն մեր յերկրի տնտեսությունը, կզարգացնեն հաղորդակցության միջոցները և այլն:

Անգրկովկասի յերկաթուղիները:

Անգրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվեք այն յերկաթուղիները, վորով կարելի չե Յերևանից գնալ Թյուրքիա և Պարսկաստան:

Յուլջ ավեք Բաթում—Թիֆլիս—Յերևան, Բազում—Թիֆլիս—Յերևան, Բազում—Թիֆլիս—Բաթում յերկաթուղիները:

Բազուն և Բաթումը ինչ նշանակություն ունեն Անգրկովկասի համար:

Անգրկովկասը լեռնոտ յերկիր և և բոլորովին զուրկ քնական հարմար ճանապարհներից: Գետերը մանր են և արագահոս: Այս ու այն ուղղությամբ անցնում են զանազան լեռներ, վորոնք զժվարացնում են Անգրկովկասի տարրեր մասերի կապը: Այդ պատճառով յերկաթուղիները մեր յերկրի առևտրի և տնտեսության զարգացման համար շատ մեծ նշանակություն ունեն: Նրանց վրայով մեր յերկիրը առևտուր և անում ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի հետ, Բաթումի վրայով՝ յեվրոպական յերկրներին հետ և այլն: Մյուս կողմից այդ յերկաթուղիները կապում են Անգրկովկասի հարուստ շրջանները կենտրոնների հետ՝ ուրինակ՝ Կախեթի գինեգործական շրջանը կապվում է Թիֆլիսի հետ, Զիաթուրի գիծը միացնում է այդ հանքային շրջանը Անգրկովկասի գլխավոր յերկաթուղային գծի հետ և հնարավորություն տալիս ստացված հանքերը փոխադրել Բաթում, այնտեղից ել արտասահման:

Անդրկովկասի յերկաթուղիների ընդհանուր յերկարությունն և 2268 կիլոմետր, վորից.

Ազրբեջանում գտնվում և 997 կիլոմետր	
Վրաստանում » 896 »	
Հայաստանում » 375 »	

Անդրկովկասի յերկաթուղիներից ամենակարևորը այն գիծն և, վորն սկսվում և Բագվից և Թիֆլիսի վրայով հասնում և մինչև Բաթում: Առաջ Բագվի նավթը այդ յերկաթուղով փոխադրվում էր Բաթում, իսկ այնտեղից ել արտասահման, իսկ այժմ նրա ամբողջ յերկարությամբ անցնում և նավթատար խողովակ, վորով նավթը մղում են Բաթում: Բագու-Բաթում գիծն ամբողջ Անդրկովկասի համար մեծ նշանակություն ունի. նա մի կողմից Սև ծովի վրայով կապվում և արտասահմանի հետ, իսկ մյուս կողմից՝ Հյուս. Կովկասի վրայով՝ Մոսկվայի հետ:

Բագու-Բաթում գծից սկսվում են մի շարք ճյուղեր, վորոնցից յուր նշանակությամբ առաջին տեղը բռնում և Թիֆլիս-Լենինական-Յերեվան-Չուփա գիծը: Այս գծի ողնությամբ Հայաստանը կապվում և մի կողմից Պարսկաստանի և Թյուրքիայի հետ, մյուս կողմից՝ Սև ծովի և Բագվի վրայով Մոսկվայի և արտասահմանի հետ:

Մյուս գծերից նշանավոր են

1. Կախեթի յերկաթուղին.— Թիֆլիսը միացնում և գինեգործությամբ հարուստ Կախեթի հետ:

2. Բոժմոմ-Բախուրիանի գիծը.— Կուրորդները միացնում և Անդրկովկասի գլխավոր գծի և կենտրոնների հետ:

3. Զիարուրի յերկաթուղին.— մանգանի հանքավայրերը միացնում և գլխավոր յերկաթուղու հետ:

4. Թվիլիբուլի-Քուրայիսի գիծը.— քարածխի հանքավայրերը միացնում և գլխավոր գծի հետ:

5. Սամսրեղի-Փոքի

6. Նոքաների-Ոգուրգեր և այլն:

Կառուցվում է Ալյար-Ջուլֆայի գիծը, վորը սկսվում է Բազվից 84 կիլոմետր հեռավորության վրա, Ալյաթ կայարանից և, կտրելով հարուստ Մուղանի տափաստանը, Ջանգեզուրի պղնձահանքերի մոտով միանում է Ջուլֆայի հետ: Այսպիսով Բազուն կապվում է Հյուս. Պարսկաստանի հետ: Նա մեծ նշանակութուն կունենա մանափանդ Ջանգեզուրի համար. պղնձահանքերի համար ստացվող քարածուխը և արտադրված պղինձը այլևս ուղտերով ու ջորիներով չեն փոխադրվի: Մոտ ապագայում կավարվաի այդ գծի կառուցումը:

Զափազանց կարևոր նշանակութուն ունի նաև Բուզու-Դեբեկնի գիծը, վորը կազմում է Բաթում-Բազու գծի շարունակութունը և Անդրկովկասը միացնում է Հյուս. Կովկասի հետ:

Մասշտաբի ոգնությամբ չափեցեք Բազու—Բաթում, Բաթում—Թիֆլիս—Յերեան գծերի յերկարությունը:

Անդրկովկասը համար քարտեզի վրա յերկաթուղային, գծերի վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք:

Յույց տվեք այն կայարանը, վոր ձեր բնակավայրին ամենամոտն է: Այդ կայարանը ձեր բնակավայրից քանի կիլոմետր է հեռու: Կայարանը ձեր բնակավայրի հետ լինչ, ճանապարհով է միացած: Նա լինչ նշանակութուն ունի ձեր շրջանի համար:

Ինչպես տեսանք, Անդրկովկասի բնակիչների զլխավոր պարտավունքը գյուղատնտեսությունն է, արդյունադործությունը բավական թույլ է և յերկրի կարիքները չի ծածկում: Այդ պատճառով Անդրկովկասից արտահանվում են զլխավորապես գյուղատնտեսական ապրանքներ, իսկ նրանց փոխարեն ներմուծվում են գործարանային պատրաստի իրեր: Բացի գյուղատնտեսական ապրանքներից մեր յերկրից արտահանվում են նաև մեծ քանակությամբ նավթ, պղինձ և մանգան:

Անսանձովոյ ապրանքներ

Նազիթ, պղինձ, բամբակ, ձուկ, սպիւրտ, գինիներ, կաշի, բուրդ, ընկույզ, հանքային ջրեր, թարմ միրգ, մրգի պահածոներ, մետաքս, խոզի մազ, ծխախոտ, թանգարժեք փայտ, գորգեր և այլն:

Ներմուծովոյ ապրանքներ

Հաց, կարտոֆիլ, թեյ, շաքար, յուղեր, գործվածքներ, յերկաթ, մեքենաներ, ցեմենտ, ղեղորայք, կոքս, թուղթ, լուցկի, աղ, ապակեղեն, թոկեր և այլն:

Անդրկովկասի հանրապետութիւններէից յուրաքանչյուրն ինչ ապրանքներ կարտադրի:

Յուլյց ավեր Բաթում—Ողեսաս—Սարկով, Բաթում—Նովորոսիյսկ—Կրասնոդար, Յերեան—Թիֆլիս—Բազու—Ռոստով—Մոսկվա, Թիֆլիս—Բազու—Աստրախան—Վոլգա, Բազու—Ենդելի (այժմ Փեչէկի), Լենինական—Կարս, Յերեան—Ջուլֆա—Թավրիզ ճանապարհները:

Իտալիայի Նեապոլ նախահանգտի և Ֆրանսիայի Մարսել նախահանգտի հետ Անդրկովկասն ինչ ծովերով և կապվում:

Հասկանալի չէ, ի հարկե, փոր մեր զլխավոր առեկտորը կասարվում է ԽՍՀՄ-ի կենտրոնների հետ: Ուկրայնայից ստանում ենք շաքար, Մոսկվայից՝ գործվածքներ և այլ ապրանքներ, Հյուս. Կովկասից՝ հաց, բուսական յուղ, ցեմենտ և այլն. Սիբիրից՝ կովի յուղ: Անդրկովկասի հում նյութի խոշոր մասն ուղարկվում է Մոսկվայի արդյունաբերական շրջանը:

Անդրկովկասն առևտուր և անում նաև մի կողմից յեվրոպական յերկրների (Իտալիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Անգլիայի) և Հյուս. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ, իսկ մյուս կողմից՝ Պարսկաստանի և Թյուրքիայի հետ:

Սե ծովի վրայով Անդրկովկասը ղեպի յեվրոպական յերկրներ փոխադրում է նազիթ, մանգան, յեգիպտացորեն

բուսպ, բուրդ, ծխախոտ, մետաքս, չոր միրգ և այլն, իսկ դրանց փոխարեն ստանում ե՛ր գեղորայք, մեքենաներ, շեմենտ, թեյ և այլն:

Անդրկովկասը Զուլֆայի և Բագվի վրայով մեծ առևտուր ունի նաև Պարսկաստանի հետ. բայց այս դեպքում Անդրկովկասն ավելի շուտ միջնորդի դեր է կատարում: ԽՍՀՄ-ից Անդրկովկասի վրայով Պարսկաստան են արտահանվում՝ շաքար, գործվածքներ, ապակեղեն, լուծկի, յերկաթեղեն և այլն, իսկ Պարսկաստանից ներմուծվում են՝ բրինձ, բամբակ, չոր միրգ, կաշի, գորգեր, հում մետաքս և այլն, փորոնց խոշոր մասն ուղարկվում է ԽՍՀՄ-ի Ֆելրոպական մասը:

Անդրկովկասի կենտրոնն է Թիֆլիսը,

Անդրկովկասի վոր միենուլն ժամանակ կենտրոն է Վրաստանի հանրապետության համար: Ունի

բարձրագույն դպրոցներ, սապնի, ձեթի, ծխախոտի, մանվածքների, սպիրտի գործարաններ: Առևտրական խոշոր նշանակություն ունի:

Վրաստանի մյուս քաղաքներից նշանավոր են՝

Բաքումը—գտնվում է Սև ծովի ափին. նավահանգիստ է: Աջարստանի վարչական կենտրոնն է.

Սուխումը—Աբխազիայի կենտրոնն է: Ծխախոտ:

Փոքին—նավահանգիստ է Սև ծովի ափին: Դուրբալիսը—Վրաստանի յերկրորդ մեծ քաղաքն է. Գորին—այգեգործական շրջանի կենտրոն: Բորժումը և Աբասպուսանը—հայանի բուժարաններ են: Ախալցխա, Սամսրեդի, Թեթլավ, Սղնախ, Յիսինլավ, Լյուխենբուրգ, Շանումյան և այլն:

Հայաստանի վարչական կենտրոնը Յերեվանն է, փորը ունի բարձրագույն դպրոցներ, սպիրտի, կաշվի, բամբակի, ձեթի, կարբիդի գործարաններ և այլն:

Լենինական—Հայաստանի յերկրորդ մեծ քաղաքն է. հայտնի յե յուր բամբակի գործվածքների գործարանով:

առևտուր Թյուրքիայի հետ: Ղարափիլիսա—մեղր, ամառանոց: Աեսարակ—գինի: Վաղարշապատ: Դիլիջան—ամառանոց, բուժարան: Նոր-Բայազետ: Սեփանավան—պանրագործարաններ: Փորիս—Զանգեզուրի կենտրոնն է: Քեփեֆեկ: Մեդրի: Ղարա:

Ազրբեջանի գլխավոր կենտրոնը Բագուն է, վոր հայտնի է յուր նավթային հարստություններով. նավահանգիստ է, ունի բիմիական գործարաններ, բարձրագույն դպրոցներ և այլն: Փանձակ—գինեգործության և բամբակի մշակության կենտրոն:

Նախիջևան—համանուն հանրապետության կենտրոնն է. աղահանքեր: Սեփանակետ—ինքնավար Ղարաբաղի կենտրոնն է: Նախի, Շամախի, Սալյան (ձկնորսարաններ): Լեմբուրան, Ղուբա, Անդամ և այլն:

Անդրկովկասի քարտեզի վրա գտեք այդ քաղաքները: Քարտեզի ողնությամբ գտեք այն ճանապարհները, վորոնցով կարող եք ձեր շրջանից գնալ Անդրկովկասի զանազան քաղաքները:

Անդրկովկասի համր քարտեզի վրա նշանակեցեք զբլխավոր քաղաքները:

Ձեր բնակավայրի ամենամոտ քաղաքը վճրն է: Դուք վոր գավառում եք ապրում, ձեր գավառի կենտրոնն ի՞նչպես և կոչվում:

Կատարեցեք աշխարհ. տետրի 55, 56 աշխատանքները:

Գ.

ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ

Հյուսիսային Կովկասի ափերը ի՞նչ ծովեր են վողողում: Գտեք նրա սահմանները:

Հյուս. Կովկասն ի՞նչպիսի մակերևութ ունի. լեռները նրա վճր կողմումն են բարձրանում:

Գտեք գլխավոր գետերը. նրանք վճրտեղից են սկսվում և գետի մեր են հոսում:

Հյուս. Կովկասի արևմտյան մասերն են շատ վողողվում, թե արևելյանը:

Ի՞նչ հանքեր կան: Յույց տվեք հանքային աղբյուրների խումբը (Պլատիգորսկ, Կիսլովոդսկ, Փեկեդնովոսկ, Էսսենտուկի): Այդ հանքային աղբյուրներն ի՞նչ նշանակություն ունեն:

Յույց տվեք Ռազմավիթական ճանապարհը, Նա Անդլրկովկասի վրձր քաղաքում և սկսում և գեպի վրձր քաղաքն և գնում:

Յույց տվեք գլխավոր յերկաթուղային գծերը: Գտեք Յերևան—Բագու—Մախաչկալա — Վլադիկավկազ — Ռոստով յերկաթուղային գիծը:

Սև և Կասպից ծովերի ափին ի՞նչ նավահանգիստներ կան (Հյուս. Կովկասի սահմաններում):

Անդրկովկասից կարող ենք Հյուսիսային Կովկաս գնալ հետևյալ յերեք ճանապարհներով 1. Յերևան—Թիֆլիս—Բագու—Մախաչ-Կալա—Վլադիկավկազ (ցույց տվեք), 2. Յերևան—Թիֆլիս—Բաթում—Նովորոսսիյսկ — Կրասնոդար (ցույց տվեք) և 3. Յերևան—Թիֆլիս—Վլադիկավկազ (ռազմավիթական ճանապարհով):

Հյուսիսային Կովկասի մակերևույթի մեծ մասը հարթություն և, փոքր սկավում և Կովկասյան լեռների ստորոտներից և տարածվում և մինչև Կուլմա-Մանիչի ցածրությունը: Այդ հարթություն մեջտեղը բարձրանում և Մտավրոպոլի բարձրավանդակը, փորով Հյուս. Կովկասը բաժանվում և յերկու մասի—Արեվիկյան և արեվմսյան:

Արևմտյան տափաստանները ժողովում են Սև ծովից փչող քամիներով, ծածկված են արգավանդ սևահողով և յերկրագործություն համար շատ հարմար են. արևելյան տափաստաններն, ընդհանրապես, չոր են և հողը բազկացած և կալից, ափազից և աղուտներից:

Գետերն սկսվում են Կովկասյան լեռնաշղթայից և հոսում են գեպի հյուսիս, բայց Մտավրոպոլի բարձրավանդակի պատճառով փոխում են իրենց ընթացքը և ծրվում գեպի Սև և Կասպից ծովերը: Մերձկասպյան տափաստանների գետերը մեծ մասամբ սակավաջուր են և

շատերը ծովը չհասած կորչում են ափագնների մեջ: Դեպի Կասպից ծովը հոսող գետերից ամենամեծը Տեբեկն է, վորն սկսվում է Կովկասյան լեռնաշղթայի սառցադաշտերից և Դարչալի կիրճով, Վլադիկավկազի միջով հոսում է դեպի Կասպից ծովը: Կուլման նույնպես լեռնաշղթայից է սկսվում. Կասպից ծովին չհասած, նա կորչում է ափագների մեջ և գոյացնում ճահիճներ. միայն զարնան վարարումների ժամանակ նա կարողանում է թափվել Կասպից ծովը: Կուրանը սկսվում է Ելբրուսի սառցադաշտերից. հոսում է նախ դեպի հյուսիս, ապա դեպի արևմուտք և մի ճյուղով թափվում է Ազովի, մյուս ճյուղով՝ Սև ծովի մեջ:

Հյուս. Կովկասում ազգաբնակչությունը բաղկացած է շատ ժողովուրդներից: Դրանց մեջ առաջին տեղը բռնում են ուկրալիցյիները (կազակները), ապա ռուսները. լեռների ստորոտներում և հովիտներում ապրում են կովկասյան ժողովուրդները—կարադիները, Ռուսեր, Ինգուշները և այլն:

Ուկրալիցիները և ռուսները պարապում են գլխավորապես յերկրագործությամբ և անասնապահությամբ: Արևմտյան տափաստաններում նրանք ցանում են մեծ քանակությամբ ցորեն, զարի, յեգիպտացորեն: Բերքն այնքան մեծ է լինում, վոր մի մասը տեղափոխում են ԽՍՀՄ-ի հացի պահասություն ունեցող շրջանները: Այդ հացը մենք ել ենք ներմուծում Կուրանի ալյուր անփան տակ: Յերկրագործությունը զարգանում է բավական արագ քայլերով. այդ բանին նպաստում են stufsnները և գյուղատնտեսական մեքենաները, վորոնք բավական մեծ չափերով տարածվում են գյուղերում: Բացի հացահատիկներից մեծ չափով մշակվում են նաև արեվամաղիկ, վորի սերմերից մեծ քանակությամբ ձեթ է ստացվում. ծխա-

Նկ. 43. Ոսեր:

խոս և այլն: Բանջարանոցներում և այգիներում տարածված են ձմերուկ, վարունգ, կաղամբ, պոմիդոր, զանազան մրգեր և այլն: Ընդհանրապես Հյուս. Կովկասի ամենահարուստ մասը արևմտյան տափաստաններն են:

Արևելյան տափաստաններն, ընդհակառակը, աղքատ են: Կլիմայի չորության պատճառով յերկրագործությունը մեծ արդյունք չի տալիս: Խորհրդային իշխանությունը այստեղ անց և կացրել «Հովտամերձյան հեղափոխության» ջրանցքը, վերով վռնողվում են զոռները և այգիները: Զրովի տեղերում ապրում են ոռոսներ և հայերը, վերոնք մշակում են այգիներ և մեծ քանակությամբ գինի պատրաստում: Մողղոկի և Ղզլարի գինիները հայտնի չեն փոշ միայն Հյուս. Կովկասում, այլ և ամբողջ ԽՍՀՄ-ում: Զոր տափաստաններում իրենց անասուններով թափառում են նուրաղյիներ, և դարմախներ:

Անների ստորոտներում և լեռնալանջերում ապրում են կովկասյան ժողովուրդներ. արևմուտքում չեքեզներ,

Նկ. 44. Կաթարգիւններ

Կաթարգիւններ *և՛ այլն, միջին մասերում՝ ուներ, իսկ արևելքում—չեչեններ և լեզգիներ: Կովկասցիների գլխավոր պարագմունքը յերկրագործությունն է, ջանում են զարի, բայց կլիմայի ցրտության և հարմար հողերի սակավության պատճառով մեծ բերք չեն ստանում: Մեծ չափով տարածված է և անասնապահությունը: Վոչխարի բրդից պատրաստում են Շալեր (չուխացու), յափնջի, գորգեր, գլխարկներ և այլն: Կաթարգիւնների ձիերը իրենց սովորութեամբ հայտնի յեն ամբողջ Միության մեջ:*

Հյուս. Կովկասը հարուստ է զանազան հանքային աղ-

քյուրներով, վորոնք զանազան են Մաուռլի, Բեեսաու լեռների ստորոտներում և իրենց բուժիչ ջրով հայանի յեն ամբողջ աշխարհում։ Այդ աղբյուրների մոտ են զանազան Կիսլովոդսկ, ժելեզնովոդսկ, Պյատիգորսկ, Եսսենսուկի կուրորաները, վորտեղ բժշկվում են խ. Միության զանազան ծայրերից յեկած հիվանդներ։

Հյուս. Կովկասը հարուստ է և նավթով։ Գրոզնի քաղաքի մոտ ստացվում է մեծ քանակությամբ նավթ, վորը խողովակներով մղվում է Մախաչ-Կալա, այնտեղից ել նավերով փոխադրվում խՍՀՄ-ի Յեկերոպական մասի կենտրոնները։ Նավթահանքեր կան և Մալկովի մոտ։

Հյուս. Կովկասն այժմ վարչական տեսակետից միանում է նախկին Գոնի շրջանի հետ և կազմում է վարչական մի առանձին միավոր, վորը կոչվում է Հուսիսային—Կովկասյան յերկիր։ Վարչության

կենտրոնը Ռոստովն է, վորը վոչ միայն կարևոր նավահանգիստ է, այլ և առևտրական և արդյունաբերական խոշոր կենտրոն։

Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Վլադիկավկազը, Կրասնոդարը (ձեթի գործարաններ), Ստավրոպոլը, Նովոռոսիյսկը (նավահանգիստ է Սև ծովի ափին, արտահանում է ցորեն և գարի), Մախաչ-Կալան (նավահանգիստ Կասպից ծովի ափին, նրա վրայով կատարվում է նավթի փոխադրություն), Գրոզնին (նավթի արտադրություն), Կիսլովոդսկը, ժելեզնովոդսկը, և Պյատիգորսկը հայանի յեն իրենց բուժիչ ջրերով։

Նկ. 45. Ղալմուխ

Հյուս. Կովկասյան յերկրի մակարդակը հավասար է 293.033 քառ. կիլ., իսկ բնակիչների թիվը—8.325.000: Հյուս. Կովկասում ապրող ժողովուրդներից շատերն ունեն ինքնավարություն: Այդ ինքնավարությունները հետևյալն են:

1. Ադիգե (Չերքեզական) ինքնավար շրջ.	117 100 մ.	Կենտր. և Կրասնոդար
2. Ինգուշեթիա	»	» Վլադիկավկազ
3. Կարադղինա-Բալկարյան	»	» Նալչիկ
4. Կարաշայա—Չերքեզակ.	»	» Բառայաչինսկ
5. Հյուս. Ոսեթիա	»	» Վլադիկավկազ
6. Չեչենական	»	» Գրոզնի
7. Գաղստանը ինքն. Սոց.	»	»
Պոր. Հանրապետութ. »	»	» Մախաչ-Կալա

Մենք աեսանք, Վոր Հյուս. Կովկասը Հյուս. Կովկասի բաժանան հարուստ յերկիր է. նա տալիս հազարակիցութ. և ձեթ, միս, նավթ, հաց: Այդ ապրանքների խոշոր մասը ուղարկվում են խՍՀՄ-ի արդյունադործական կենտրոնները, իսկ մի մասն էլ արտասահման: Մյուս կողմից Միության կենտրոններից Հյուս. Կովկասն ստանում է գործարանային ապրանքներ—մեքենաներ, թսկեր, շաքար, գործվածքներ և այլն: Այդ ապրանքների փոխադրությունը կատարվում է յերկաթուղիներով և ծովերով: Գլխավոր յերկաթուղային զինն սկսվում է Գերբենդից և Վլադիկավկազի վրայով հասնում է Ռոստով: Այդ զծի աջ ու ձախ կողմից անցնում են մի քանի ճյուղեր, վորոնցով յերկրի հեռավոր մասերը միանում են գլխավոր զծի հետ:

Հյուսիսային Կովկասը քանի մասի կառելի յե բաժանել: Ազգաբնակչությունն ինձվ է պարապում: Յերկրում վճր հացահատիկներն են տարածված:

Հյուս. Կովկասից ինչ են արտահանում:

Անդրկովկասն ինչ է ստանում Հյուս. Կովկասից:

Նոստրոսիյսկի վրայով ինչ ապրանքներ են արտահանվում:

Անդրկովկասից ամեն տարի մեծ քանակությամբ հիվանդներ ուղևորվում են Կիսլովոդս բժշկվելու համար: Յույց տվեք այն ճանապարհը, վորով Յերևանից Կիսլովոդս են գնում:

Առխաւսաւի.— Կովկասի բեւեռներ քարտեզի վրա գտեք Ստավրոպոլի բարձրավանդակը, Մերձկասպյան և Մերձագոփյան տափաստանները: Բարձրավանդակները ներկեցեք գեղին, իսկ դաշտավայրը՝ կանաչ գույնով:

Կովկասի համր քարտեզի վրա նշանակեցեք զլխավոր գետերի, քաղաքների և խնայար շրջանների անունները:

Յնքնավար շրջաններից յուրաքանչյուրը ներկեցեք մեռանձին գույնով. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 57 և 58):

ԽՍՀՄ-Ի ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԸ

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասը բռնում է Յեվրոպայի արևելյան կեսը և հավասար է մոտ $4\frac{1}{2}$ միլիոն քառակուսի կիլոմետրի: Արևմուտքից նրա սահմաններն են Ֆինլանդիան, Ֆիննական ծոցը, Եստոնիան, Լատվիան, Լեհաստանը և Ռումանիան. արևելքից՝ Ուրալյան լեռները և Ուրալ գետը. հյուսիսից՝ Հյուս. Բևեռային ծովը, իսկ հարավից՝ Հյուս. Կովկասը, Սև և Կասպից ծովերը:

Միության Յեվրոպական մասի համր քարտեզի վրա նշանակեցեք շրջապատող ծովերի, լեռների և սահմանակից պետությունների անունները:

Մասշտաբի ուղեությունը խմացեք, թե Սև ծովի ափից մինչև Սպիտակ ծովը և Լեհաստանի սահմանից մինչև Ուրալյան լեռնաշղթան քանի կիլոմետր է:

Յեվրոպական մասն ինչպիսի մակերևույթ ունի. լեռները նրա վր ժամում են գտնվում:

Հիշեցեք ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասի զլխավոր գետերը և լճերը: Խնչպե՞ս և կոչվում այն բարձրությունը, վորտեղից սկիզբն են առնում զլխավոր գետերը: Գետերից ամենամեծը վճրն է. ինչ նշանակություն ունի նա:

Խնչ՞ն Յեվրոպական մասի կլիման գեղյի հյուսիս աստիճանաբար ցրտում է: Արևմտյան կողմից ինչ քամիներ են փչում: Վոր մասն ունի շատ չոր կլիմա:

Անկուսի կերպով պատկերեց իմ ՀՄ-ի Յեկրոպական մասի սամաւանները, մակերեւոյթի կազմւոյունը, կլիման յնվ գետերն ու լները:

Աւխաստան. — Խ. Միւսթյան Յեկրոպական մասի համար քարտեզի վրա ծովերը ներկեցեք կապույտ գույնով: Գրեցեք ծովերի գլխ. կղզիների, գետերի անունները: (աշխ. տետր, աշխ. 59):

Յեթե Ան ծովի յեզերքից ուղեորվելու

Խ. Միւսթյան Յեկրոպական մասի բնական երջանները: Ընկնեք դեպի հյուսիս, այն զեպքում մենք կտեսնենք, Վոր կլիման աստիճանաբար ցրտում է, և զրա հետ միասին փոխվում է բուսականությունը: Սկզբում մեր ճանապարհը կանցնի Ուկրայինայի և Հար. Ռուսաստանի ընդարձակ սալխասաններով, վորտեղ արդալանդ սեահողի պատճառով հայաճատիկների մշակությունը մեծ տեղ է բռնում: Տափաստաններից հետո կմանենք խառն, ապա փեասերել անտառներ և վերջը դուքս կզանք սմնորաները, վորոնք փոխվում են Հյուս. բեհու. ծովի յեզերքներին:

Այսպիսով ստացվում են հետևյալ չորս շրջանները.

1. Տմնորանների գոտի կամ գոնա, 2. փեասերել անտառների գոտի, 3. խառն անտառների գոտի, 4. սալխասանների գոտի:

Բացի Յեկրոպայից, ել վոր աշխարհամասերում տունդրաներ և փշատերև անտառներ կան. ցույց տվեք:

Խ. Միւսթյան Յեկրոպական մասի քարտեզի վրա ցույց տվեք բուսական գլխավոր գոտիները և ապա այդ գոտիներից յուրաքանչյուրը ներկեցեք մի վորեւ գույնով: (Աշխարհ. տետր):

Կատարեցեք տետրի 60-րդ աշխատանքը:

ԿՅԱՆՔԸ ՅԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԱՍԻ ՏԱՐԲԵՐ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ

Հյուս. բեհուային ծովն, ինչպես գիտենք, տարվա մեծ մասը ծածկված է սառույցներով: Այդ սառույցներից ազատ է մնում միայն Մուրմանի ծովը, վորտեղ մուտք է գործում Գոլֆ-շարժմի մի հյուղը:

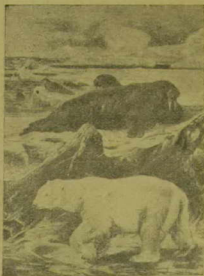
Վորովհեան Հյուս. Բեեռային ծովը բեեռային շրջանից հյուսիս և գտնվում, այդ պատճառով այնտեղ ձմեռվա ընթացքում ամիսներ շարունակ բեեռային գիշերներն են իշխում, իսկ ամառը՝ ամիսներ շարունակ արևը մայր չի մանում: Ծովափից դեպի հյուսիս վորքան շատ ենք հեռանում, բեեռային գիշերները և ցերեկները այնքան ափելի յերկարատե են լինում: Այսպես, որինակ՝ Կոլա թերակղզու ափին գիշերը յերկու ամիս և տևում, նոր Յերկրում 3—4 ամիս, իսկ հյուսիսային բեեռում՝ 6 ամիս: Այդքան ժամանակ արևը յերկնակամարի վրա չի յերևում:

Նկ. 46 Մուրմանի ծովեզերքին:

ամենուրեք տարածվում և խավարը և միայն յերբեմն հյուսիսափայլը յուր ազոտ լույսը ձգում և սառուցների վրա: Գալիս և ամառը: Սկսվում և բեեռային յերկարատե ցերեկը: Ամիսներ շարունակ արևը փոշ ծաղում և և փոշ ել մայր մանում: Նա շարունակ պտույտներ և կատարում յերկնակամարի վրա, բայց նրա թեք ընկնող ճառագայթները անզոր են ձյունի և սառուցի այդ աշխարհը բավականաչափ տաքացնելու: Ծովի վրա շարունակ ցուրտ յեղանակներ են լինում. ջրային ընդարձակ տարածություն-

ները հաճախ ծածկվում են մառախուղներով, յերբեմն ել ձյուն և գալիս:

Նկ. 47 Հյուս. բևեռ. ծովում
(սպիտակ արջ, ծովացուլ և փոկ)

Հենց վոր ծովն ազատվում է սառուցների ծածկոցից, ամբողջապես ջրի խորքից յերևան են գալիս բազմաթիվ մանր ու խոշոր ձկներ — ծովային հարինգներ (սեղդ), փրփրուկներ (արեսկա) և այլն: Դրանց հետապնդում են փոկերն ու դելֆիններ: Տեղտեղ լողում են կետերը, իսկ նոր Յերկրի ափերին պատահում են նաև սպիտակ արջեր:

Հյուս. բևեռային ծովի ափերին շատ քիչ մարդ և ապրում: Մուրմանում և Սպիտակ ծովի ափերին ապրում

են Ռուսներ, վորոնք կոչվում են պոևուներ և պարապում են ձկնորսությամբ:

Ամեն տարի զարնանամաին Հյուս. բևեռ. ծովից դեպի Սպիտակ ծովն են շարժվում ահագին քանակությամբ փոկեր: Այդ ժամանակ պոմորները նավակներով ծովն են դուրս գալիս և լողացող սառուցների վրա վորսում նրանց:

Գլխավոր ձկնորսաքանները գտնվում են Մուրմանի ափերին: Այստեղ վորսում են ահագին քանակությամբ վրփրուկներ, վոր հյուսիսային յերկրների բնակիչների սիրած կերակուրն է: Գարնան վերջը, յերբ Սպիտակ ծովն ազատվում է լողացող սառուցներից, պոմորներն ուղևորվում են Մուրմանի ծովափը: Նրանք այստեղ կանգ են առնում իրենց կայարաններում, վորոնք ձմեռն անմարդարնակ են լինում և սկսում են վորսի պատրաստություն

տեսնել: Զուկը փորսում են կարթերով, փորոնք հազար-
ներով ամրացրած են լինում 3—5 կիլոմետր . յերկարու-
թյուն ունեցող պարանների վրա: Զկների գլուխները
կտրում են, չորացնում և պահում, փորպես ձմեռային
պաշար: Լյարդից ձկան յուղ են ստանում, իսկ մարմինը
տափառների մեջ աղում են և փոխադրում Արխանգելսկ
փաճառելու համար:

Նկ. 48. Պոմորներ:

Աշնանը, յերբ ովկիա-
նոսի վրա յեղանակները
խառնվում են, պոմորները
թողնում են Մուրմանը և
վերադառնում իրենց գյու-
ղերը, փորոնք ցրված են
Սպիտակ ծովի ափերին:
Այստեղ ել փորսում են
սալման (սեմգա) և սելդ:
Զմեռն անց են կացնում
տներում և զարնան նոր
փորոի պատրաստություն
տեսնում:

Հյուսիսային ծովերը
ձկներով շատ հարուստ են,
բայց մեր ձկնորսները դեռ

չեն կարողանում նրանց ոգտագործել, փորովհետև հարմար
նավեր չունեն: Առաջաստավոր նավերով ծովափից շատ
չի կարելի հեռանալ, փորովհետև Հյուս. Բևեռային ծովում
հաճախ կատաղի փոթորիկներ են լինում: Նորվեգացիներն
ու անգլիացիները լավ նավեր և ձկնորսական հարմար
պարագաներ ունեն, այդ պատճառով նրանք համարձակո-
րեն բաց ծով են դուրս գալիս և մեծ քանակությամբ
փրփրուկներ փորսում: Յերբեմն ել ոգտվելով իրենց նավերի
արագությամբ մանում են մեր ծովերը և ձուկ փորսում:

Յույց տվեք Հյուս. Բևեռային ծովը՝ այնտեղ ինչ կղզիներ կան:

Այդ ծովափին ինչո՞վ կարելի չե պարապել:
Ինչպես են կոչվում այն ուռնները, վորոնք ապրում են Բևեռային ծովի յեզերքներին:

Ինչո՞ւ պոմորները ավից շատ չեն կարողանում հեռանալ:

Շրջանի ներքական խնդիրները.

1. Կախացնել ձկնորսական նավերը: 2. Ձկնորսությունը լավ հիմքերի վրա դնել: 3. Ուժեղացնել ձկների արտահանությունը:

Խ. Մխարյան
ճեկրոպական
մասի տնօրե-
ները:

Հյուս. Բևեռային ծովի յեզերքներով բաժանված յայն շերտով ձգվում են տունդ-րաները: Նրանք ցուրտ, դաժան և միապաղաղ տարածություններ են, վորտեղ տարվա մեծ մասը փչում են սոսկալի ցուրտ քամիներ: Չմեռը յերկար ժամանակով արեւ թափնվում է հորիզոնի տակ և տունդրաները ընկղմվում են բևեռային խավարի մեջ: Բնությունը աղքատ է, ամենուրեք պատահում են մամուռներ ու քոսեր: Վեախեր 1—2 մետր խորության մեջ մշտապես սառած է լիւմ, այդ պատճառով ծառերն այստեղ չեն կարողանում աճել: Ծառերի փոխարեն մենք տեսնում ենք մանր թփուկներ, որինակ՝ դաճաճ կեչիներ, վորոնք աշխատում են գետնին կպած մնալ և իրենց գլուխը շատ չբարձրացնել, վորովհետեւ գետնին ավելի տաք է, քան թե ողը:

Հասկանալի չե, ի հարկե, վոր այդպիսի ցուրտ յերկրում չի կարելի յերկրագործությամբ պարապել, իսկ յեթե յերկրագործություն չկա, չկա և մարդու գլխավոր սնունդը—հացը: Այդ պատճառով տունդրաներում շատ քիչ մարդ է ապրում, այստեղ կարելի չե անցնել հարյուրավոր վերստեր և վոչ մի մարդու չհանդիպել: Սպիտակ

Նկ. 49. Տաճկաբաշտի

ծովից մինչև Ուրալյան լեռներն ընկած տունգրաններում
ապրում են սամոեդները, վորոնք զեղին ցեղին են պատ-
կանում: Նրանց գլխավոր պարագամունքը յեղջերվապահու-
թյունն է: Յեղջերուներից ստանում են և մուռնդ, և հա-
զուստ, և բնակարան: Ապրում են կոնաձև վրաններում,
վորոնց ծածկում են յեղջերվի մորթով կամ կեշու կեղևով:
Յերբ յեղջերվի մուռնդը մի տեղ պակսում է, նրանք հա-
վաքում են իրենց գույքը, դարսում սահնակների վրա,
լծում յեղջերուները և քոչում նոր արոտատեղեր: Ա-
մառը բնակություն են հաստատում Բեկոային ծովի ա-
փերին, վորտեղ պարապում են նաև ձկնորսությամբ, իսկ
ձմեռը տեղափոխվում են զեպի հարավ, անտառները:
Այստեղ նրանք պաշտպանվում են ձմեռային փոթորիկ-
ներից և բացի այդ՝ առատ վառելիք են ճարում: Չմեռը
սամոեդները տանում են ուռաների և զիրյացիների գյու-

Նկ. 50. Սամոեդներ:

դերը յեղջերվի սիս և կաւի, այնտեղ վաճառում են և փոխարենը ձեռք բերում ալյուր, վառոդ և կապար:

Կոլա թերակղզու վրա ապրում են լոպարներ, վորոնք նույնպէս դեղին ցեղին են պատկանում և պարապում են յեղջերվազանությամբ: Լոպարներն ել սամոեդների նման խեղճ կյանք են վարում և նրանց թիվը հետըզհետե պակասում է:

Տունդրաներում ինչ ժողովուրդներ են ապրում:

Նրանց կյանքը վճիբ կենդանուց և կախված:

Ինչո՞ւ սամոեդները յերկրագործությամբ չեն պարապում:

Տունդրաներում մեծ ծառեր կարո՞ղ են աճել:

Տունդրայի բնության և կյանքի մասին ինչ գիտեք պատմեցեք:

Կարդացեք «Սամոեդներ» հոդվածը («Աշխարհի շուրջը»):

Փետտեղի ան-
սանիքի ցշանք:

Տունդրաներից հարավ ֆիննական սահ-
մանից մինչև Ռուսական լեռները ձգվում
են փշատերև անտառները, վորոնք գլխա-
վորապես ըամուց և յեղեկումց են բազկացած: Պեչորայի
ավազանը յեղենու անտառի թաղավորությունն է: Այս
մութ, կուսական անտառներում այսօր ել կարելի չէ հան-
դիպել այնպիսի բարձրության յեղենիների, վորոնք դործ
են ածում նավի կայմեր շինելու համար:

Նկ. 51. Փշատերև անտառների կենդանիներ:

Փշատերև անտառների շրջանում արևը յերկնակամա-
քի վրա ավելի չէ բարձրանում և յերկիրն ավելի չէ տա-
քացնում, քան տունդրաներում: այդ պատճառով կլիման
այստեղ համեմատաբար մեղմ է:

Փշատերև անտառները հարուստ են զանազան կեն-
դանիներով. այստեղ մշտապես ապրում են սկյուռներ,
գայլեր, աղվեսներ, արջեր, նապաստակներ և բազմաթիվ

Նկ. 32 Կատեիներ:

թռչուններ: Նրանք ծառերի ճյուղերի՝ մեջ և փշակներում իրենց համար բներ ու վորջեր են շինում և ամառ ձմեռ կարողանում են սնունդ ձարել:

Թեև փշատերև անտառներում ավելի շատ մարդ ե ապրում, քան թե տունդրաներում, բայց և այնպես այդ անտառները զեռ շատ նոսր ազգաբնակիւթյուն ունեն: Այստեղ ապրում են ռուսները և ֆիննական ժողովուրդներից—կարելները (կարելական Ի.Ս.Ս.Հ.), զիրյացիները (Կոմի ինքն. շրջան): Ֆիննական ժողովուրդներն այստեղ բնակություն են հաստատել անհիշելի ժամանակներից, իսկ ռուսները ավելի ուշ են տարածվել, բայց այժմ կազմում են շրջանի ազգաբնակության մեծ մասը:

Բնակիչները պարապում են գլխավորապես անտառային արդյունաբերությամբ և յերկրագործությամբ: Կլիմայի ցրտության պատճառով այստեղ մշակվում են զառի, վառսակ, նախառ և վուժ. ցորենն ու յեղիպտացորենը չեն հասնում: Ընդհանրապես յերկրագործությունն այստեղ կլիմայական աննպաստ պայմանների պատճառով չի կարող շատ զարգանալ:

Անտառից ազատ տեղերում նրանք պահում են կաթնատու, բնափր տեսակի կովեր, փորոնք կոչվում են խոլ-մոգորյան կովեր: Կան բազմաթից կաթնատնտեսական գործարաններ, փորակղ պատրաստում են բնափր տեսակի

Նկ. 53. Զերյացիներ

յուղ: Գովված և վաղա-դալի յուղը, փորը փոչ միայն լենինգրադի և Մոսկվայի շուկան և ուղարկվում, այլև մեծ չափով արտահանվում է:

Յերկրի ամենամեծ հարստությունը անհատն է: Գետերի գետաբերաններում կան բազմաթիվ սղոցարաններ, փորակղ պատրաստում են գերաններ ու տախտակ և այդ զրու-թյամբ տեղափոխում գետի հյուսիս — Արխանգելսկ, այստեղից էլ արտահանում: Արևմտյան Յևրոպայի յերկրները (Անգլիան, Բել-

գիան և այլն) փայտի մեծ կարիք ունեն: Արտահանած փայտի զնով մենք այդ յերկրներում ձեռք ենք բերում մեքենաներ, փորոնք պետք են մեր արդյունագործության համար:

Փայտեղենի մի մասն էլ վաղաժամ փոխադրում են գետի հարավ Սալինգրադ, Աստրախան: Բացի դրանից գյուղացիներն անտառներում այրում են տծուխ, փշատերե ծառերի բնից ու արմատներից ստանում են ձյութ, փորը տակառներով փոխադրում են Արխանգելսկ, իսկ այստեղից էլ գործարանները՝ սկիպիդաւ ստանալու համար:

Ձմեռվա սկզբներին, յերբ ձյունի շերտը դեռ այնքան
եւ հաստ չի լիւում, գյուղացիներն առնում են հրացան-
ները և վորսի գնում: Անտառներում նրանք առատորեն
վորսում են աղվես, սկյուռ և զանազան թռչուններ:

Փշատերե անտառների շրջանում շատ քիչ
Գլխավոր
հաղափներ: քաղաքներ կան. յեղածներն եւ իրարից բավա-
կան հեռու յեն ընկած: Շրջանի համար մեծ
նշանակութիւն ունի Արխանգելսկը, վորի մասին արդեն
քանիցս հիշել ենք:

Վոլոգդա և Վլասկա—գտնվում են Լենինգրադից
Սիբիր տանող յերկաթուղու վրա:

Պեսոգալովսկը գտնվում է Ռենգա լճի ափին, Մուր-
մանի յերկաթուղու վրա: Կան սղոցարաններ: Կարելիայի
ինքնավար հանրապետութեան կենտրոնն է:

Իժմէսկը Վոտյակների ինքնավար շրջանի կենտրոնն
է: Հայտնի յե հրացանների գործարանով:

Աւխաստի.—Ներկել փշատերե անտառների շրջանը-
(աշխ. 62):

Աւխաստի.—Խ. Միութիւնը անտառների մակարդա-
կով առաջին տեղն և բռնում ամբողջ յերկրագնդի վրա:
Յերկրագնդի բոլոր անտառները բռնում են մոտ 2 միլիարդ
հեկտար տարածութիւն, վորից.

ԽՍՀՄ { Ասիական մասում 696 }	867 միլ. հեկտար
{ Յեվրոպական » 171 }	
Կանադայում	250 » »
Միաց. Նահանգներում	187 » »
Հնդկաստանում	33 » »
Յապոնիայում	30 » »
Շվեդիայում	24 » »
Ֆինլանդիայում	19 » »
Գերմանիայում	13 » »
Ֆրանսիայում	10 » »

Կողք-կողքի նկարեցեք մի քանի գերաններ և դրանց
միջոցով ցույց տվեք տարբեր յերկրների անտառների հա-
մեմատական մեծութիւնը. (Աշխարհ. տետր. աշխ. 77):

Շրջանի ներառական խնդիրները

Անտառի անտեսությունը լավ հիմքերի վրա դնել և ավելի շատ փայտ արտահանել: Լավացնել ջրային ճանապարհները, վաղ փայտի փոխադրությունն ավելի ևժան նստի: Անցկացնել նոր յերկաթուղիներ: Կաթնատնտեսությունն ուժեղացնել: Շահագործել նորերս գտնված բարածուխը և գրաֆիտը:

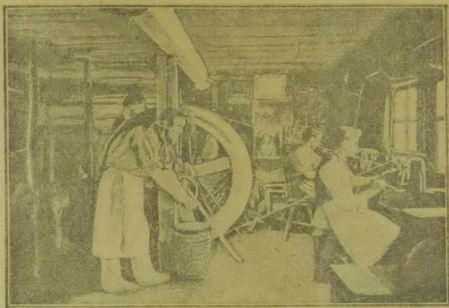
Փշատերև անտառներից հարավ փոխում են խառն անտառները: Յեթե Լենինգրադից ուղիղ գծով գնաք մինչև Կազան, ապա այստեղից Կիևի վրայով ուղևորվեք դեպի Լեհական սահմանը, այն դեպքում դուք կստանաք այն տարածությունը, վոր կոչվում է խառն անտառների շրջան: Հենց այս շրջանի կենտրոնում է գտնվում Մոսկվան:

Խառն անտառներն ավելի տաք կլիմա ունեն, քան փշատերև անտառները (ինչո՞ւ):

Ատլանտյան ովկիանոսից փչում են խոնավ քամիներ, վորոնք մեղմացնում են ձմեռային սառնամանիքները: Կլիմայի մեղմությունն պատճառով այստեղ աճում են լայնատերև ծառեր—կաղնի, լոբի, հացի, բխկի և այլն: Այդ ծառերի հետ խառն աճում են նաև փշատերև ծառեր—Շամիր և յեղեղնի: Մեզնից մոտ 1000 տարի առաջ խառն անտառները բռնում էին ընդարձակ տարածություններ, բայց այժմ նրանց մեծ մասը կտրտված է և ծածկված վալեղանողերով ու մարգագետիններով:

Շրջանի բնակիչների մեծ մասը ռուս-գնեցիներ են: Արևմտյան մասերում ապրում են բելոռուսներ, վորոնք կազմում են առանձին Ս. Պ. Հանրապետություն: Խառն անտառների շրջանը ավելի խիտ է բնակված, քան տունդաներն ու փշատերև անտառները, և ազգաբնակչությունն էլ ավելի բարեկեցիկ է:

Ռուսները գլխավորապես յերկրագործությամբ են պարապում, բայց վերովհետև հողը բերիչն է և կլիման եւ աննպաստ, այդ պատճառով սեփական հացը չի բավականանում: Ամեն տարի նրանք հարավային հացաշատ շրջաններից ահագին քանակությամբ հաց են ներմուծում: Մյուս կողմից՝ ընտանիքի կարիքները հոգալու համար ազգաբնակչության մի մասը թաղնում և իր բնակավայրը և կողմնակի աշխատանքներ փնտրում է ներկնդրազուժ, Մոսկվայում և ուրիշ արդյունագործական քաղաքներում: Շատերն էլ սնանկագործությամբ են պարապում, այսինքն հում նյութից իրենց սննդում հասարակ գործիքների միջոցով զանազան իրեր են պատրաստում և վաճառքի հանում:

Նկ. 54. Տնայնագործն աշխատանքի մամանակ:

Տնայնագործության մեջ առաջին տեղը բռնում է վուշի մեակութունը, վորից պատրաստում են ընտիր տեսակի փաբան, սրբիչներ, սխռոցներ և այլն: Տնայնագոր-

ծությունը մեծ չափերի յե հասել մանավանդ Վոլգայի և Ոկայի ավերին, որինակ՝ Նիժնի-Նովգորոդի նահանգում։ Յերկաթից պատրաստում են կողպեքներ, դանակներ (Պավլով քաղաքում), մեծադե ցանցեր, խառիսխներ և այլն։ Կանեփից պատրաստում են պարաններ, փայտից՝ գղալներ, քաներ, խաղալիքներ, վորոնք տարածվում են ամբողջ Միության մեջ։

Տնայնագործության այսչափ զարգանալուն նպաստում է խառն անտառների առխառնագրական դիրքը։ Վոլգայի, Ոկայի և բազմաթիվ յերկաթուղիների միջոցով խառն անտառների շրջանը կապվում է Միության զանազան մասերի հետ։

Յերևանը Նիժնի-Նովգորոդից ինչ ճանապարհով կարող է քաթան ստանալ։

Թուրքաստանի Տաշկենտ քաղաքը Մոսկվայից ինչ ճանապարհով կարող է զանակներ ստանալ։

Կարգապեք «Տնայնագործությունը Պավլովի շրջանում» հոդվածը («Աշխարհ, շուրջը»)։

Նույն այդ շրջանում, մանավանդ Վոլգայի և Ոկայի միջև զարգացել է գործարանային խոռու արդյունաբերությունը։ Մոսկվայում և ուրիշ քաղաքներում կան բազմաթիվ գործարաններ, վորտեղ բամբակից, բրդից և վուշից պատրաստում են զանազան գործվածքներ, Սարմովում (Նիժնի-Նովգորոդի մոտ) պատրաստում են վագոններ, շոգենավեր, շոգեմեքենաներ և այլն։

Շրջանը շատ հարուստ է եծան վառելիքով—տորֆով և գորշ քարածխով։ Խորհրդ. իշխանությունը այս շրջանի արդյունագործությանը զարկ տալու համար կառուցել է հակալական ելեկտրական կայարաններ, վորոնցից շատերն աշխատում են տորֆով (որինակ՝ Շասուրի ելեկտրակայարանը) կամ քարածխով (Կաշիրի կայարանը)։ Լենինգրադի մոտ գտնվում է հայանի Վոլխովսկոյ ելեկտրակայարանը, վորն աշխատում է Վոլխով գետի ուծով։

Այդ կայարանը եներգիա յե տալիս Լենինգրադի գործարաններին:

Սառն անտառների շրջանի, ինչպես և ամբողջ Միության, գլխավոր կենտրոնը Մոսկվան է (2 միլ. բնակչով): Քաղաքի կենտրոնական մասն է Կրեմլը, վորը մի հին ամ-

Նկ. 55. Գործած կահ կարասիք:

բոց է, շրջապատված պարիսպներով և աշտարակներով: Կրեմլում են գտնվում ամբողջ Միության Կոնստիտուցիոնալ Գործադիր Կոմիտեն և Ժողովրդական Կոմիսարների խորհուրդը:

Մոսկվան Միության մտքի և լուսավորության սիրտն է: Այստեղ գտնվում են բազմաթիվ համալսարաններ, մասնագիտական բարձրագույն դպրոցներ, Գյուղատնտեսական Ճեմարան, բազմաթիվ թանգարաններ, գրադարաններ և այլն: Միության զանազան ծայրերից գալիս են այստեղ բազմաթիվ յերիտասարդներ բարձրագույն կրթություն ստանալու կամ կատարելագործվելու համար:

Մոսկվան Միության առևտրի և արդյունաբերության սիրտն էլ է: Նա առևտրական կապերով կապված է Միության ծայրերի հետ: Ունենալով հարմար աշխարհագրական դիրք, նա 10 յերկաթուղային գծերով միանում է

Միութեան զանազան մասերի հետ և նրանց մատակարարում գործարանային ապրանքներ:

Միութեան յերկրորդ կենտրոնը Լենինգրադն է, վոր զանվում է Ֆիննական ծոցի ափին: Շնորհիվ յուր աշխարհագրական դիրքի, նա դարձել է Միութեան առաջին ևսլավոնացիսը: Նրա վրայով արտահանվում են փայտ, հաճար, ձու, յուղ, վուշ, կանեփ և այլն:

Լենինգրադում զանվում են հայտնի գործարաններ, վորտեղ պատրաստում են ռետինե իրեր (կրկնակոշիկներ, ավտոմոբիլի շիններ, ռետինե զնգակներ և այլն), ապակուց և հախճապակուց անոթներ և գործիքներ և այլն:

Լենինգրադը միևնույն ժամանակ խոշոր կուլտուրական կենտրոն է, վորտեղ զանվում են բարձրագույն զբաղրոցներ, Գիտութեան ճեմարանը և այլն: Լենինգրադից քիչ հեռու զանվում է Կոնկսադ ամրոցը, վոր պաշտպանում է Լենինգրադն արտաքին թշնամուց:

Սառն անտառների շրջանում նշանավոր են նաև հետեյալ քաղաքները:

Նիժնի-Նովգորոդ (հայտնի յե յուր տոնավաճառով): Բիբիսկ—նավահանգիստ է Վոլգայի վրա: Նշանավոր է հացի առևտրով: Կոլոմնա—քաթանի գործարանների կենտրոն: Իվանովո-Վոզնեսենսկ—բամբակի գործարանների կենտրոն: Տուլա—ուռի մեծ զինագործարան:

Տվեր, Ֆարոսլավ, Կոսրոմա, Կալուգա, Բյազան—վարչական կենտրոններ են: Միևսլ—Բելոռուսիայի Ս. Ս. Հանրապետութեան կենտրոնն է:

Աբխասսկի.—Ներկեցեք խառն անտառների շրջանը: (Աշխ. տ., աշխ. 63):

Նշանակեցեք խառն անտառների զլիսավոր քաղաքները: (Աշխ. տ., աշխ. 64):

Կարդացեք «Մոսկվայից Ձեկյաբինսկ» հոդվածը, («Աշխարհ. շուրջը»):

Շրջանի ներքալան խնդիրները:

Նոր գործարաններ հիմնել: Կառուցել ծրագրված ելեկտրակայարանները: Բարձրացնել գյուղատնտեսությունը: Արդյունագործական քաղաքներում բանվորական նոր տներ շինել: Տնայնագործությունը լայնացնել, տնայնագործներին կոոպերացնել:

Սևտառային շրջանից դեպի հարավ մինչև Տափաստանների Շրջանը: Սև և Կասպից ծովերը փոխում են ուսական լայնածավալ տափաստանները, փորոնք ներկայումս համարյա ամբողջովին մշակված են և ծածկված վարելահողերով, բանջարանոցներով և այգիներով:

Առաջ տափաստաններում թափառում էին քոչվոր ժողովուրդներ—պեչենեգներ, պոլովցիներ, քաքարներ, փորոնք պարապում էին անասնապահությամբ: Հետագայում այստեղ բնակություն հաստատեցին ռուս լեհագործները: Մշակելով տափաստանների պարարտ հողը և պայքարելով քոչվորների դեմ, ռուսները դուրս մղեցին քոչվորներին և իրենք հաստատվեցին տափաստաններում: Ռուսները ապրում են արևելյան նահանգներում, իսկ ուկրաինցիները՝ արևմուտքում, Դնեպրի շրջանում: Քոչվորների մնացորդները պահվել են մի քանի տեղերում—այսպես՝ Վոլգայի և Դոնի միջև՝ ապրում են ղալմուխները, Վոլգայի և Ուկայի միջև՝ կիլգիզները, իսկ Կազանի շրջանում և Ղրիմում՝ քաքարները:

Տափաստանի բնակիչների գլխավոր պարապմունքը լեհագործությունն է: Հողը սեփանող է, պարունակում է իր մեջ շատ այնպիսի հանքային նյութեր, փորոնք անհրաժեշտ են բույսերին, և բացի այդ պահում է իր մեջ զարնան ժամանակ ծծված խոնավությունը: Դրանով է բացատրվում այն, փոր սևահողում ցանած հացահատիկները կարողանում են դիմանալ տափաստաններում հաճախ տեղի ունեցող յերաշաներին:

Տափաստանների սեահողը այնքան արգավանդ է, Վոր նույնիսկ առանց պարարտացնելու միջանի տարի իրար վրա կարողանում է առատ բերք տալ:

Շրջանի գյուղատնտեսությունը մեծ առաջադիմություն է ցույց տալիս: Գյուղացին թողնում է հողի մշակություն հին ձևը և անցնում դաշտակութային կուլտիվացիային (բազմադաշտյան սխեմային): Ամեն տեղ մեծ բնագույնություն են զտել նոր ձևի յերկաթի գութանները, հնձող և կասող մեքենաները, տրաքտորը և այլն:

Տափաստանների Երջանը ամբողջ Միության Եսեմաբանն է: Հացի բերքն այստեղ այնքան մեծ է, Վոր նրա մի մասը փոխադրում են գետի հյուսիս, վորտեղ հացի մեծ պահասություն կա:

Բացի հացահատիկներից բնակիչները մշակում են նաև սեխ ու ձմերուկ, իսկ արեմտյան մասերում, վորտեղ կլիման ավելի խոնավ է՝ հավընդել, վորից շաքար են պատրաստում: Շաքարի բոլոր գործարանները գտնվում են Կիևի և Պոդոլի նահանգներում:

Մեծ չափով տարածված է մեղվաբուծությունը:

Տափաստանների շրջանը հարուստ է նաև հանքերով, մանավանդ Բարածուխով, յերկաթով և աղով: Ստացվող Բարածուխի քանակով Դոնեցի Բարածուխային շրջանն առաջին տեղն է բռնում ամբողջ Միության մեջ: 1925 թ. ամբողջ Խ. Միության մեջ ստացվել է 18 միլիոն տոնն, վորից 12 միլիոնը Դոնեցի շրջանն է ավել: Բարածուխի պաշարը գետնի մեջ (մինչև 200 մետր խորությունը) հաշվում են մոտ 200 միլիարդ փութ: Բարածուխն ստացվում է Բախմուսի և Ալեքսանդրով-Գրուեվսկու շրջակայքում, իսկ յերկաթահանքերը՝ Լուգանսկի մոտ (Կերչի մոտ): Գրուշևսկու անտրացիտը հայտնի է ամբողջ Միության մեջ:

Բախմուսում և Դոնեպրո-Պեսովսկում կան խոշոր

գործարաններ, վորտեղ մեծ քանակութեամբ չուգուն են հալում և պողպատ ու յերկաթ պատրաստում:

Չուգուն հալող գործարանների կողքին գտնվում են բազմաթիվ գործարաններ, վորտեղ պատրաստվում են վագոններ, շոգեգնացքներ, յերկրագործական մեքենաներ ու գործիքներ, ուրսեր և այլն: Մեր յերկրագործական մեքենաներն այժմ այնքան լավն են, վոր հաջողութեամբ մրցում են արտասահմանյան մեքենաների հետ:

Այս արդյունագործական շրջանը կարևոր նշանակութիւն ունի վոչ միայն տափաստանների գոտու, այլ և ամբողջ Խ. Միութեան համար: Այդ պատճառով Խ. իշխանութիւնն առանձնապէս ուշադրութիւն ե դարձնում նրա վրա և արդյունագործութիւնը զարգացնելու համար կառուցում ե մի քանի ելեկտրակայարաններ, վորոնցից ամենամեծը գտնվում ե Դնեպրի վրա և կոչվում ե Դնեպրոստոյ: Սա ջրով աշխատող ելեկտրակայարանների մեջ առաջնակարգ տեղերից մեկն ե զբաղելու ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Բախմուտի մոտ ստացվում ե մեծ քանակութեամբ աղ և սնդիկ:

Վոլգայի ստորին հոսանքը և Կասպից ծովը ձեռք բերած ձկների քանակութեամբ առաջին տեղն են բռնում ամբողջ Միութեան մեջ:

Շնորհիվ բազմաթիվ յերկաթուղիների յեվ նալագնաց գետերի տափաստանները կապվում են Միութեան արդյունաբերական խոշոր կենտրոնների—Մոսկվայի, Լենինգրադի հետ: Արդյունաբերական շրջաններից ստացվում են գործարանային սպրանքներ, գերաններ ու սալսակներ, իսկ փոխարենը դեպի հյուսիս փոխադրվում ե նաց, միս, աղ, ձուկ, նալք և այլն: Այդ առևտրին զարկ կտա մանաւանդ Վոլգա-Դոնյան ջրանցքը, վորը Վոլգայի ամբողջ ավազանը և Ուրալի հանքաշատ շրջանը միացնելու ե Սե և Ազովի ծովերի նավահանգիստների հետ: Զբանցքը

կառուցվելու և հենց այն տեղում, վորտեղ Վոլգան ու
Դոնը բաժանվանին մոտենում են իրար և ունենալու և
101 կիլոմետր յերկարություն:

Սախառանգների խարկով—Ուկրաինայի Ս. Ս. Հանրա-
պետութեան կենտրոնն և (410 հազար
գլխավոր բաղա-
ները: Գտնվում և 8 յերկարութույնների
հասման տեղում: Կան զանազան բարձրա-
գոյն զպրոցներ:

Կիև (494.000 բնակչով). գտնվում և Դնեպրի վրա:
Դնեպր-Պրեմիսլսկ—ունի շատ զործարաններ, վորտեղ
պատրաստվում են մեքենաներ: Նավահանգիստ և: Ողես-
սա—Սև ծովի ափին. կարևոր նավահանգիստ և:

Վոլգայի վրա գտնվում են Կազանը (Թաթարական
հանրապետութեան կենտրոնն և), Սամարան (նավահան-
գիստ և, ունի ջրազացներ), Սարաևովը (առևտրական
կենտրոն, նավահանգիստ, համալսարան), Սալիկգրադը
(փայտի առևտուր), Աստրախանը (ձկնորսարաններով):

Ռոստով Դոնի վրա—նավահանգիստ և առևտրական
կենտրոն հարավում:

Շրջանի ներքևի խնդիրները:

Տափաստանների շրջանը կարևոր նշանակութուն ունի
ածրոզ Միութեան համար: Նա տալիս և մեծ քանակու-
թեամբ հաց, վոր մենք արտահանում ենք, քարածուխ, յեր-
կաթ, շաքար և այլն:

Պետք և վոչնչացնել յերկրագործութեան հին ձևերը,
տարածել ժողովրդի մեջ յերկրագործական նոր մեքենաներ:
Պարարտացնել վարելահողերը, վոր մեկ ղեկավարինից մենք
էլ շատ բերք վերցնենք: Թողնել յերկրաշաղան և յեռա-
շաղան սիստեմները և տարածել բազմաշաղանը:

Ընդարձակել ճակընդդի ցանքսերը և ափելի շատ շա-
քար արտադրել:

Ուժեղացնել քարածխի արտադրությունը և ափելի
շատ չուգուն հալել: Քարածխի հանքերի մոտ¹ նոր զործա-

բաններ շինել, Շինել ելեկտրական կայարաններ, Զարգացնել հաղորդակցութեան միջոցները, վերականգն քարածխի փոխադրութեանն հիման նստի:

Կարգացեք «Դռնի հարթութեան լեռնային շրջանը» հողվածը. («Աշխ. շուրջը»):

Նշանակեցեք տափաստանի գլխ. քաղաքները. (Աշխարհ, տետր, աշխատանք 64 տ.):

Յուր բնութեամբ և զեղեցկութեամբ բո-
 Ղրիմի հա- լորովին ուրույն տեղ և բոնուժ Ղրիմ թերա-
 ծովափը: կըղզու այն մասը, վոր բնկած և Ղրիմի լեռ-
 ներից զեպի հարավ, ծովափին: Հյուսիսից՝ պաշտ-
 պանված լինելով լեռներով՝ այդ ծովափն ունի swf յեւ
 մեղմ կլիմա, վորի շնովհիւ այստեղ աճում են մշտադա-

Նկ. 56. Յալտա (Ղրիմ):

լար բույսեր—գամինի, մազնուլիա, ձիթենի և այլն: Մեծ տեղ են բոնուժ խաղողի և մրգի այգիները, վորտեղ աճում են զեղծ, ձիբան, դամբուլ և այլն: Ղրիմի խաղողը հայտնի յե յուր քաղցր համով: Ղրիմի ծովափը յուր գեղեցիկ կլիմայով շատ մարդկանց և զբաղում, վորոնք՝ զա-

Իրս են հանգստանալու, ծովում լողանալու և բժշկվելու։ Այստեղ շինված են սանատորիաներ և հանգստյան տներ, ուր Միության զանազան տեղերից ուղարկվում են հիվանդ և հոգնած ծառայողներ ու բանվորներ բժշկվելու համար։ Առաջ բանվորները փոշ մի կերպ չեյին կարող ոգտվել Ղրիմի ծովափով և բժշկվել, փորովհետև այս ամբողջ տեղանքում էր ցարական ցեղին կամահարուստ բուրժուաներին։ Միայն այժմ, յերբ հրաշալի պալատներն ու ամառանոցներն անցան ժողովրդի ձեռքը, բանվորն ու գյուղացին հնարավորություն ստացան փոշ միայն տեսնել այդ գեղեցիկ յերկիրը, այլ և պետական սանատորիաներում և ամառանոցներում հանգստանալ և բժշկվել։

Առաջնակարգ կուրորան է Յալսան։ Ղրիմը բոլոր կառավարության ինքնավար Խ. Ս. Հանրապետություն է, փորի գլխավոր կենտրոնն է Սիմֆերոպոլը։ Սա գտնվում է Խարկով-Սեվաստոպոլ գծի վրա։

Սեվաստոպոլ — առևտրական և ռազմական նավահանգիստ է։

Միության Յեփրոպական մասի արևմուտքյան լեռները և լլայն յեղերը Եյուսիսից գեպի հարավ յեղիքը։ ձգվում է Ուրալյան լեռնաշղթան, փոր յուր բնությամբ բաժանվում է յերեք մասի — Հյուսիս. Ուրալ, Միջին Ուրալ և Հարավ. Ուրալ։ Հյուսիսային Ուրալը համարյա անմարդաբնակ է. մութ, խիտ անտառներում յերբեմն կարելի յե հանդիպել քոչվոր վոլգուլների, փորոնք պահում են յեղջերուներ և փորսում անտառային գազաններ։

Միջին Ուրալում ապրում են ուռսներ, իսկ Հար. Ուրալում և նրան կից տափաստաններում բաշկիրներ։

Ռուսների և բաշկիրների գլխավոր պարապմունքը յերկրագործությունն է։ Ցանում են վարսակ, հաճար, իսկ հարավում նաև ցորեն։ Հարավային շրջանում պահում են

մեծ քանակութեամբ վաճառու և ձիւ Բաշկիրները ձիու կաթից պատրաստում են մի առանձին խմիչք, վորը կոչվում է կումլու: Կումլար բուժիչ հատկութեաններ ունի: Բաշկիրիայի տափաստաններում գտնվում են սանատորիաներ, վորտեղ ԽՍՀՄ-ի կենտրոններից յեկած բազմաթիվ թոքախտավորներ բժշկվում են կումլաով:

Նկ. 57. Վոգուխներ (Հյուս. Ուրալում):

Բայց ավելի կարևոր նշանակութեան ունեն Ուրալի հանգալիս հարսուրյուններ: Ուրալյան լեռնաշղթան իր ծոցում պարունակում է մեծ քանակութեամբ յեկաքահանի, վորը բավական բարձր վորակ ունի: Գլխավոր հանքատեղերում Խորհրդ. իշխանութեանն այժմ կառուցում է նոր գործարաններ, վորոնք հնարավորութեան կտան ստանալ մեծ քանակութեամբ չուգուն և պողպատ:

Լեռների զանազան շրջաններում ստացվում է մեծ քանակութեամբ պղինձ: Պղնձի արտադրութեամբ մեծ

հոշակ ունի կիշտիմի գործարանը, Վորը ամբողջ Խ. Միու-
թյանը պղինձ մատակարարող շրջանների մեջ առաջինն է։
Այդ գործարանը շատ ավելի պղինձ է արտադրում, քան
Զանգեզուրը, Ղաթարն ու Գետարեկը։

Ուրալի լեռնաշղթան վաղուց հայտնի յե յուր քան-
կազին փախում, վռնում և պլաշխում։ Թե վարքան մեծ
նշանակություն ունեն Ուրալի վոսկին և պլատինը, այդ

Նկ. 58. Բաշկիրների կիրթական։

յերևում և նրանից, վոր պատերազմից առաջ (1914 թ.)
Ուրալում ստացված վոսկին կազմում էր 16.000 կիլո-
գրամ, իսկ պլատինը՝ 4507 կիլոգրամ։ Պատերազմի ըն-
թացքում, ինչպես և քաղաքացիական կռվի ժամանակ
պլատինի և վոսկու արտադրությունը թուլացավ. վերջին
տարիների ընթացքում կրկին վերականգնվում է։

Ուրալում շատ կա և քարածուխ, բայց այդ քարա-
ծուխից կոքս չի ստացվում, այդ պատճառով մետաղներ
հալելու համար կոքսի փոխարեն փայտի ածուխ են գոր-
ծածում։ Քարածուխն ստացվում է կիզիլույի հանքատե-
ղերում (Պերմից հյուսիս)։

1925 թ. կամայի վերին հոսանքում (Սոլիկամսկ քա-

ղաքի մօտ) գտնվեցին կալիումական աղեր, փորոնք մեծ նշանակութիւն ունեն յերկրագործութեան համար. զրանցով վարեկահողերը պարարտացնում են: Սուլֆիդական կալիումական աղերի պաշարն այնքան մեծ է, փոր նրանք համաշխարհային նշանակութիւն ունեն: Մինչև հիմա մենք կալիումական աղերը ներմուծում էինք Գերմանիայից, իսկ այժմ ինքներս կարտահանենք:

Լեռնային արդյունաբերությունը Ուրալում շատ է զարգացած: Այս շրջանում գտնվում են բազմաթիւ գործարաններ, փորտեղ հալում են պղինձ, չուգուն և պողպատ: Ալագներից ջրովում են փոսկի և պլատին, գլուղերում հղկում են թանգարժեք բարեր և վաճառքի հանում:

Ուրալի կենտրոնը Սվերդլովսկն է, փորի հետ կապված են Միջին Ուրալի գործարանները, հանքավայրերն ու գլուղերի անայնագործները: Սվերդլովսկի վրայով անցնում են մի քանի յերկաթուղիներ, փորոնցից մեկը Միութեան Յեկրոպական մասը միացնում է Ասիականի հետ: Յերկրորդ խոշոր կենտրոնը Պերմն է. Պերմը այն վերջին նավահանգիստն է, մինչև ուր շոգենալիքը Վոլգայից Կամայի վրայով հասնում են: Ամբողջ Ուրալը Պերմի վրայով կապվում է Վոլգայի և Նիժնի-Նովոգորոդի հետ, փորտեղ վաճառվում են Ուրալի արտադրութեանները: Իրբիս — հայտնի յե յուր տոնավաճառով: Մորթիների առևտուր: Չելյաբինսկ — Մոսկվա — Վլադիվոստոկ յերկաթուղու վրա: Չլյասնուս — թնդանոթների գործարան: Ուֆա — Բաշկիրիայի ինքնավար հանրապետութեան կենտրոնն է:

Շրջանի արդյունաբերութեանն սկսում է մեծ թափով զարգանալ: Այդ զարգացմանը մեծ զարկ են տալու այն 4 ելեկտրակայարանները, փորոնք այժմ կառուցվում են: Դրանցից մեկը (Կիզիլուի կայարանը) աշխատելու է քաւրածխով:

Ե.

Ս Ի Բ Ի Ր

Սիրիբի ավերն ի՞նչ ծովեր են վողողում:

Սիրիբի հարավային կողմն ի՞նչ յերկրներ են գտնվում:
Յուրջ ավեր Սիրիբի բոլոր սահմանները: Արեւելքում Ասիան
վեր աշխարհամասին և մոտենում: Ասիան այդ աշխարհա-
մասից ի՞նչ նեղուցով և բաժանում:

Գտեք Սիրիբի գլխավոր լեռներն ու գաշտավայրերը:
Ինչո՞ւ Սիրիբի գետերը հոսում են գլխավորապես զեպի
հյուսիս:

Սիրիբի միջով ի՞նչ յերկաթուղի յե անցնում. ցույց
ավեր:

Սիրիբը բռնում և Ասիայի հյուսիսային մասը, Ու-
ղայան լեռներից մինչև Խաղաղ ովկիանոսը և Հյուս. Բևեռային
ծովից մինչև Զինաստանը:

Նրա սահմաններն են հյուսիսից՝ Հյուս. Բևեռային
ծովը, իսկ արեւելքից՝ Խաղաղ ովկիանոսը, վորը Խ.Ս.Հ.
Միության ավերի մոտ գոյացրել և Բերինգյան, Ոխոտի
յեկ Ֆապոնական ծովերը:

Հարավից Սիրիբի սահմաններն անցնում են գետերով
ու լեռներով, վորոնք Սիրիբը բաժանում են Ֆապոնիայից,
Չինաստանից և Մոնղոլիայից: Ալտայան և Ուրալյան լեռ-
ների միջև Սիրիբի սահմանն և Կազակստանը, վորը
ԽՍՀ Միության մասերից մեկն է: Սիրիբի արեւմտյան
կողմը գտնվում են Ուրալյան լեռները, վորոնցով նա բա-
ժանվում և ԽՍՀ Միության Յեվրոպական մասից,

Աւխաստան. — Սիրիբի համը քարտեզի վրա նշանակե-
ցեք սահմանակից ովկիանոսներն ու ծովերը: Ցամաքային
սահմանի վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք: Գրեցեք սահմա-
նակից յերկրների անունները. (Սշխ. տ., աշխատանք 65):

Սիրիբն այնքան մեծ յերկիր է, վոր կարող եր իր
մեջ առնել Յեվրոպայի բոլոր պետութայունները: Նա Յեվ-
րոպայից մոտ $1\frac{1}{2}$ անգամ մեծ է:

Այս ընդարձակ աշխարհը հարուստ ե անտառներով, քարածխով և յերկաթահանքով: Այստեղ գտնվում են վոսկիի, ազվամազ մորթի ունեցող գաղաններ և այլ հարստություններ: Բայց չնայելով այսչափ հարստության, Սիրիբը զեռես բափականաչափ ուսումնասիրված չէ. նրա հարստությունները շատ քիչ են շահագործվում, ազգաբնակչությունն էլ շատ նոսր է: Սիրիբի հետամնացության պատճառը բնական պայմաններն են:

Դիտեցեք քարտեզը: Դուք տեսնում եք, վոր Սիրիբի հյուսիսային կողմը գտնվում է Բեկոային ծովը, վորը տարվա մեծ մասը ծածկված է սառույցներով և նախագնացության համար աննպաստ է: Սիրիբի խոշոր գետերը — Ուրը, Յենիսեյը և Լենան թափվում են Բեկոային ծովը և, բացի այդ, ձմեռը յերկար ժամանակով ստուչում են: Միայն ամառները մի քանի նավեր կարողանում են Բաբենցի և Կարայի ծովի կողմից գալ և մտնել Ուրի և Յենիսեյի գետաբերանները, վորտեղ նրանք փոխանակում են իրենց բերած ապրանքները Սիրիբի գետերով բերած ապրանքների հետ: Առևտրի համար անհարմար են նաև Բերինգյան և Ուրալի ցուրտ ծովերը:

Այժմ զիտեցեք Սիրիբի հարավային սահմանները: Այստեղ գտնվում են բազմաթիվ բարձր լեռներ, վորոնք Սիրիբն անջատում են հարևան յերկրներից:

Յերկրորդ պատճառը, վոր զժվարացնում է Սիրիբի անաեսության զարգացումը, դա կլիման է: Սիրիբը շատ ցուրտ յերկիր է: Յերկրագնդի վրա վոչ մի ուրիշ տեղ այնպիսի ցուրտ ձմեռ չէ լինում, ինչպես Սիրիբում:

Այստեղ վերխոյանակ քաղաքի մոտ սառնամանիքները հասնում են մինչև—70° Այսպիսի ցրտություն վոչ մի տեղ չի պատահում: Բեկոային ծովից փչող քամիները ազատորեն մտնում են յերկրի ներսը և իջեցնում նրա բարեխառնությունը, իսկ հարավ-արևելքից (խաղաղ ով-

կիանսսի կողմից) փչող խոնավ և տաք քամիները շրջապատող լեռների պատճառով չեն կարողանում խոնավություն հասցնել յերկրի միջին մասերին: Գեանի խորքերը բնդարձակ տարածության վրա մշտապես սառած և լինում: Կլիմայի ցրտության պատճառով առնգրանները Սիրիքում ավելի մեծ տեղ են բռնում, քան թե Յեվրոպական մասում:

Սիրիքի մակարդակը հաշվում են մոտ 11 միլիոն քառակուսի կիլոմետր, իսկ բնակիչների թիվը 11 միլիոնից քիչ ավել է: Այսպիսով յուրաքանչյուր քառակուսի կիլոմետր տարածության վրա հազիվ մեկ մարդ է ապրում, այս տեսակետից Սիրիքի ազգաբնակչությունը շատ ավելի նոսր է, քան Անդրկովկասինը:

Մինչև ուսմաների զալը Սիրիքում ապրում էին գանազան տեղական ցեղեր, փորոնց գլխավոր զբաղմունքը փորսորդութունն էր: Յարական կառավարությունը կազակների զորամասերի ունեթյամբ կամաց-կամաց զրավեց այդ հարուստ յերկիրը՝ ճնշելով տեղացիներին և ծանր հարկեր վերցնելով նրանցից: Յեվ փորովհետև տեղացիները փող չունեին, ուստի հարկը գլխավորապես թանգարժեք մորթիներով էին վերցնում: Վոսկու և արծաթի հարուստ հանքատեղերը շահագործելու համար կառավարությունը բռնի ուժով Յեվրոպական մասից ուղարկում էր գյուղացիներ, փորոնք բավական ծանր պայմաններում աշխատում էին ցարի և կալվածատերերի համար: Սահմանները պաշտպանելու համար կազակների գյուղեր էին գցվում, մյուս կողմից՝ կալվածատերերի ճնշումից ազատվելու համար շատ գյուղացիներ թողնում էին հայրենիքը և գաղթում Սիրիք: Հետագայում ցարական կառավարությունն սկսեց Սիրիք աքսորել փոչ միայն քրեական հանցավորներին (զոգերին, մարդասպաններին), այլ և անթիվ

հեղափոխական մարտիկներին, փորձեք Սիրիբի հյուսիսային խուլ անտառներում մաշում ելին իրենց կյանքը:

Յերբ Սիրիբի յերկաթուղային գիծն անցկացրվեց, այն ժամանակ բավական մեծ քանակությամբ ուսմանը և ուկրաինացիներ սկսեցին զտրվել Սիրիբի և բնակություն հաստատել գլխավորապես յերկաթուղու գծի յերկարությամբ: Նրանք սկսեցին մշակել տափաստանների հողը, պահել անասուններ և այլն: Կարճ ժամանակում Սիրիբի ազգաբնակչությունը կրկնապատկվեց:

Նկ. 59. Յակուտ կին:

Ներկայումս Սիրիբի յերկաթուղու և գետափերին ապրում են ուսմանը: Որի ստորին հոսանքում ապրում են ուսյակներ և սամոեդներ, Ալտայում՝ ալթայցիներ, Յենիսեյից գետի արևելք՝ Տուկուկներ, Լենայի միջին հոսանքում՝ յակուտներ, փորձեք կազմել են Յակուտական հանրապետություն, Բայկալի մոտ ապրում են բուրյատներ՝ փորձեք կազմել են Բուրյատ-Մոնղոլական հանրապետություն: Բացի այդ ժողովուրդներից Ասիայի արևելյան մասերում ապրում են նաև մի քանի մանր ժողովուրդներ, որինակ՝ Կամչատկա թերակղզու վրա ապրում են կամչատկացիներ, Մախալինում՝ գիլյակներ, Չուկոտյան թերակղզու վրա չուկչաներ և այլն: Արևելյան Ասիայի քաղաքներում բնակություն են հաստատել յապոնացիները և չինացիները:

Ներկայումս Սիրիբի յերկաթուղու և գետափերին ապրում են ուսմանը: Որի ստորին հոսանքում ապրում են ուսյակներ և սամոեդներ, Ալտայում՝ ալթայցիներ, Յենիսեյից գետի արևելք՝ Տուկուկներ, Լենայի միջին հոսանքում՝ յակուտներ, փորձեք կազմել են Յակուտական հանրապետություն, Բայկալի մոտ ապրում են բուրյատներ՝ փորձեք կազմել են Բուրյատ-

Այժմ տեսնենք թե այդ բնակիչներն ինչով են պաշտպույում տունդրաների, տալգաների և տափաստանների շրջանում:

Հյուս. Սառուցյալ ովկիանոսի ափերով Սիրիի ասեղ-արևմուտքից արևելք ձգվում են սիրիլական տունդրաները, վորոնք իրենց բնությամբ նման են յեվրոպական տունդրաներին: Որի և Յե-նիսեյի խորշերի մոտ ապրում են սամոեդներ, վորոնք ամեն ինչով նման իրենց յեվրոպական ցեղակիցներին:

Նկ. 60. Տունդուս կենը կթում և յեղջերուն:

Նրանք իրենց յեղջերուների հետ քոչում են տեղից-տեղ և յերբեմն ել անցնում են Ուրալը: Բացի յեղջերվապահութունից նրանք զբաղվում են նաև վորսորդությամբ և ձկնորսությամբ: Յեղջերուների կաշին և աղվամազ դաշանների մորթին նրանք տանում են Որդուսկ (Որի գետաբերանի մոտ) և այնտեղ տոնավաճառի ժամանակ ծախում ուսաններին:

Լենայից արևելք ձգվող տունդրաներում ապրում են յուկագիլները և չուկչաններ, վորոնք բաժանվում են յերկու խմբի՝ յեղջերվապահներ և նսակյացներ: Յեղջերվա-

սղահները սամոեզներին նման բռնում են տեղից-տեղ, իսկ նստակյաց շուկաներն ապրում են ծովափերին և վորսում ծովացուլ, ձուկ, փոկ և սպիտակ արջեր: Ամերիկացիներն ամեն տարի նավերով անցնում են Բերինգյան նեղուցը և Չուկոտյան թերակղզու ափերին շուկաներից գնում են փոկի ճարսլ, ծովացուլի մանիքներ, արջի մորթիներ և այլն:

Կարդացեք «Շներով ճանապարհորդություն Սիբիրում» հոդված («Աշխարհի շուրջը»):

Սիբիրի հայգան:

Տունդրաներից հարավ տարածվում են ընդարձակ փշտաերի անտառներ, վորոնք Սիբիրում կոչվում են հայգա:

Նկ. 61. Ոսպակների վրանը (յուրթան) տալգարում:

Տալգան կենդանիներով շատ հարուստ է: Այնտեղ ապրում են բազմաթիվ սկյուռներ, նապաստակներ, աղվեսներ ու արջեր, իսկ մի քանի տեղերում սլատահում են նաև կզաքիսներ ու սամույրներ, վորոնց մորթին թանկ գնով և վաճառվում:

Սիրիւրի անտառներէ ազգաբնակչութիւնը շատ նոսր է. ամեն 10 քառ. կիլոմետր տարածութեան վրա հազիւ 2—3 մարդ է ապրում:

Յենիսեյից մինչև Ռիտտի ծովը մութ, կուտական տայգաներում իրենց յեղջերուների հետ թափառում են սուկուսները, Վորոնց գլխավոր պարապմունքը Վորսոր-գութիւնն է: Նրանք Վորսում են սամույր և կզաքիս և սրանց մորթիները վաճառում ուսաներին: Ռուսները տայգայի շրջանում բնակչութիւն են հաստատել գլխավորապէս գետափերին, Վորովնաս ալդ խիտ անտառներում ամենահարմար ճանապարհը գետերն են: Ամառը գլուղերն իրար հետ հազորդակցութիւն են ունենում նալմկներով, իսկ ձմեռը՝ սաճնակներով: Ռուսները պահում են ձիեր ու կովեր. կորատելով անտառը՝ նրանք ցանում են գարի, Վարսակ և հաճար: Մակայն հացահատիկները մեծ բերք չեն տալիս, Վորովնաս հողը բերրի չէ:

Բացի յերկրագործութեանից ուսաները պարապում են նաև Վորսորգութեամբ և ձկնորսութեամբ: Ամեն տարի մեծ քանակութեամբ թանգարժեք մորթիներ ուղարկում են Իրքիսի սոնավանաւոր, այնտեղից ել Մոսկվա կամ Նիժնի-Նովգորոդ և արտասահման:

Տված մորթիների քանակով Սիրիւրն առաջինն է ամբողջ աշխարհում: 1913 թվին հավաքվել է մոտ 18—20 միլիոն բուրլու արժողութեամբ մորթի, Վորի մեջ առաջին տեղը բռնում է սկյուռը, յերկրորդ տեղը՝ բեկոռային աղվեսը:

Լենա գետի ավազանում բացի ուսաներից ու տունգուսներից ապրում են նաև յակուսներ, Վորոնք ցեղակից են տունգուսներին, այսինքն պատկանում են գեղին ցեղին: Նրանց թիվն այժմ մոտ 250.000 է կազմում: Յակուսներն առաջ տունգուսների նման թափառում ելին տայգայում, իսկ այժմ ապրում են հաստատուն բնակա-

քաններում, վորոնք իրենց արտաքին տեսքով նման են ուսական աներին: Նրանք պահում են ձիեր ու կովեր, ցանում են ցորեն և գարի: Տայգայի հյուսիսային մասերում յակուտների մի մասն այսօր ել պահում է յեղջերուներ և լժկան շներ:

Յակուտներն այժմ կազմում են ինքնավար հանրապետութիւն, վորի վարչական կենտրոնը Յակուսկ քաղաքն է:

Կարգացեք «Տունգուսները» հոդվածը («Աշխարհի շուրջը»):

Նկ. 62. Սիբիրի յերկաթուղային գիծը:

Տայգայից հարավ տարածվում է անտառ—տափաստանը, վորտեղ անտառներն ու տափաստանները հաջորդում են իրար: Կլիման այստեղ ավելի տաք է և չոր, քան տայգաներում և ամառը հաճախ յերկարատե յերաշտներ են լինում:

Յերկրագործի անտեսութեան համար Սիբիրի տափաստանները շատ հարմար են. նրանք ծածկված են պա-

բարտ սեղանողով և բացի այդ, տեղ - տեղ աճում են անսառնելի:

Սիրիբի տափաստանները գյուղատնտեսության համար շատ հարմար են. շնորհիվ պարարտ սեանողի և հարուստ արոտատեղերի յերկրագործությունն ու անասնապահությունը մեծ արդյունք են տալիս: Գյուղատնտեսությունը զարգացած և մանավանդ Արևմտյան Սիրիբում, Որ գետի ավազանում, վորտեղ ցանում են ցորեն և վարսակ: Գյուղացիները բարեկեցիկ կյանք են վարում, ունեն գյուղատնտեսական մեքենաներ և գործիքներ, հացի բերքն աչնքան մեծ է, վոր այժմ արևմտյան Սիրիբից ամեն տարի մեծ քանակությամբ հացահատիկ է արտահանվում: Յերկրագործության հետ միասին զարգացել է անասնապահությունը:

Կովի կաթից բազմաթիվ գործարաններում պատրաստվում է յուղ, վորը արտահանվում է: Մեղ մոտ այդ յուղը կոչվում է Սիրիբի յուղ: Նա բավական համեղ է և մեծ ընդունելություն է գտել արտասահմանում:

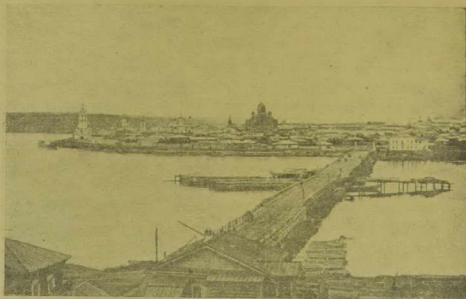
Բաշկալի շուրջը տափաստաններում ապրում են բուրյատները (թվով 300.000), վորոնք իրենց արտաքին տեսքով նման են մոնղոլներին: Առաջ նրանք ապրում էին վրաններում և քոչում տեղից-տեղ, իսկ այժմ շինում են հաստատուն տներ, հիմնում են գյուղեր և կամաց կամաց անցնում նստակյաց կյանքի: Բուրյատները կազմել են ինքնավար Բուրյատ-Մոնղոլական հանրապետություն, վորի կենտրոնն է Վերխնե-Ուդինսկ:

Առխաւսաւգի.—Տարբեր գույներով ներկեցիք Սիրիբի տուներաները, տափաստանները և տալգան (Աշխ. տ., 68 և 69):

Սիրիբի լեռնային հարուստ է զանազան հանքերով: Այտայան լեռներում կան ֆաւս-ծուխ, յերկաք, պղինձ, Մայանյան լեռներում՝ գրչաքար, Իրկուտսկ քաղաքի մոտ՝ ֆաւսծուխ, Լենայի շրջանում վոսկի, Կամչատկայում և

Մախալինում նավթ և ալյն: Բայց այդ բոլոր հանքերը դժբախտաբար դժվար և մշակել, փորովհետև նրանք մեծ մասամբ յերկաթուղու գծից հեռու յեն ընկած և հարմար ճանապարհներ չունեն:

Վոսկիին մշակում են Լենայի վտակներից մեկի վրա, փորակեց հազարավոր բանվորներ փոսկին ջնկում են ավա-

Նկ. 63. Իրկուտսկ:

ղից: Այդ հանքերը յերկաթուղուց և զլխավոր քաղաքներից հեռու յեն ընկած, ուստի հացի և այլ անհրաժեշտ մթերքների տեղափոխությունը բավական թանկ և նստում: Մյուս կողմից բանվորներին խանգարում և տալգայի դաժան կլիման: 1923/24 թ. ամբողջ Միության մեջ ստացվել է 18,5 հազար կիլոգրամ վոսկի, փորից 15,4 հազարը արտադրվել և Լենայի վտակի՝ Վիտիմի ափերից: Այստեղ աշխատում են մոտ $4\frac{1}{2}$ հազար բանվորներ, փորից $3\frac{1}{2}$ հազարը ուսաներ են, իսկ մնացածները յակուտներ, չի-նացիներ և կորեացիներ:

Քարածուխի ամենահարուստ շրջանը գտնվում է Այսաթյան լեռների ստորոտներում, Կուզնեցկ քաղաքի մոտ: Փեանի տակ ամբողջ 20 հազար քառ. կիլոմետր տարածությամբ ձգվում են քարածուխի հաստ խավեր, վորոնք տեղ-տեղ նույնիսկ գետնի յերեսն են դուրս գալիս: Ստացված քարածուխը ծախավում է Սիրիի յերկաթուղու պետքերի համար, իսկ կորսն ուղարկվում է Ուրալի յերկաթի գործարանները:

Աւխաստնի.— Դիտեցեք Սիրիի հանքային հարստութունների քարտեզը և ասացեք լինչ հանքեր կան Սիրիում և վճր մասերում:

Սիրիի տակաւոր յեղ հազարակոթն միջոցներ: Ինչպէս տեսնք, Սիրիը գլխավորապէս յերկրագործական յերկիր է. ազգաբնակության խոշոր մասն ապրում է գյուղերում և միայն շատ չնչին մասը՝ քաղաքներում: Հարուստ անտառները գյուղացուն տալիս են բնտիր մորթիներ, իսկ տափաստանները՝ հաց և յուղ: Այդ մթերքները, ինչպէս և քարածուխն ու մետաղները տեղափոխում են Սիրիական յերկաթուղով, վորն անցնում է Սիրիի տափաստաններով և միացնում է Միսիթյան Յեվրոպական մասը Խաղաղ ովկիանոսի հետ: Նույն գծով Յեվրոպական մասից ներմուծվում են գործարանային ապրանքներ— կտորեղեն, մեքենաներ, շաքար և այլն:

Արեւմտյան Սիրիի առետրի համար կարեւոր նշանակություն ունի Ուրը, վորի վրայով հաց, փայտ և այլ ապրանքներ փոխադրում են Հյուս. Բեեռային ծովը, այստեղից էլ Կարայի և Բալեքնցի ծովերով արտատահման: Այս ճանապարհը կոչվում է Հյուսիսային ծովային նաւաւառի: Նա շափազանց ձեռնառ յէ, վորովհետեւ 1 փութ ցորենը մինչև Լոնդոն հասցնելը այս ճանապարհով նստում է 30 կոպեկ, իսկ Բալտիկ ծովով տանելու դեպքում 4րկնակի թանգ է նստում: Ահա թէ ինչու Խորհրդային

իշխանութիւնն ուշադրութիւն ե զարձնում այս ճանապարհի վրա. ուսումնասիրվում են Կարալի ծովի սառուցների շարժումը, կառուցվում են բաղիտեղաբաններ, վորոնք նավերին ամեն անգամ կարող են իմաց տալ, թե Կարալի ծովից Բարենցի ծովը տանող նեղուցներից վորն է ազատ սառուցներից: Բացի այդ Ուրի գետաբերանում կառուցվեց մի նավահանգիստ, վորը կոչվում է Նովի պորտ: Ամեն տարի ծովային նավերը գալիս են Նովի պորտ և ափսոսելից վերջնում հաց, մորթիներ, փայտ և այլն: Այս ճանապարհը մեծ ապագա ունի:

Ավելի մեծ նշանակութիւն ունի Պաղատ ուկրաինացի, վորի ափին գտնվում է Պորոգը. Միութեան կարևոր նավահանգիստներից մեկը—Վլադիվոստոկը: Այդ նավահանգիստով կարելի չէ հաղորդակցութիւն ունենալ Յապոնիայի, Չինաստանի, ինչպես և Ամերիկայի և Ավստրալիայի հետ:

Սիբիրի գլխավոր քաղաքները գտնվում են կամ յերկաթուղու վրա կամ նավագնաց գետերի ափերին: Նշանավոր են Ուսուլը, Իրաիշ գետի վրա. Սիբիրի ամենամեծ քաղաքն է Նովո-Սիբիրսկ—Ուրի վրա. առևտրական կենտրոն է: Տոմսկ—Տոմ գետի ափին. կա համալսարան: Իրկուսկ—կուլտուրական կենտրոն է, գտնվում է Բայկալի մոտ: Կրասնոյարսկ, Յակուսկ, Վերխնե-Ուդինսկ, Նաբաւոյսկ վարչական կենտրոններ են: Չիսա—ուսի համալսարան: Պետրոպոլիսկ—Կամչատկայի վրա:

Աւստագ.—Յուլյց տվեք Սիբիրի յերկաթուղային գիծը: Նշանակեցեք գլխավոր քաղաքները. (Աշխատհ. ա., աշխ. 54):

Յուլյց տվեք այն յերկաթուղային գիծը, վորով կարող էք Վլադիվոստոկ հասնել:

Կարդացեք «Սիբիրի յերկաթուղին» հոգվածը («Աշխատհի շուրջը»):

2.

ՔՈՒՐՔԵՍԱՆ

Թուրքեստանը գտնվում է Կասպից ծովից արևելք-
նրա մեջ են մտնում Թուրքմենստանի, Ուզբեկստանի և
Տաջիկստանի հանրապետությունները. ցույց տվեք:

Գտեք այն ճանապարհը, վորով կարող եք Յերեանից
Սամարղանդ հասնել. մասշտաբի ողնությամբ չափեցեք այդ
ճանապարհի յերկարությունը:

Թուրքեստանը ձգվում է Կասպից ծովից մինչև Չի-
նաստան և Կազակստանից մինչև Պարսկաստան և Աֆղա-
նստան: Նրա մեծ մասը հարթություն է. լեռները գտն-
վում են արևելյան և հարավային սահմաններում և շա-
տերը նրանցից ծածկված են հովերժական ձյունով: Այդ
լեռներից սկիզբն են առնում Ամու-Դարիա և Սյր-Դարիա
գետերը, վորոնք թափվում են Արալյան ծովը:

Թուրքեստանի կլիման շատ չոր է. անձրևները գա-
լիս են փետրվարին և մարտին, վորից հետո սկսվում են
յերկարատև շոգեր ու յերաշտներ: Արևն այրում է անխնա
կերպով, դաշտերի խոտը խանձվում է, գետակներն ու
աղբյուրները ցամաքում են և ողբ լցվում է փռշով: Ա-
մառյալ շոգերին ողի բարեխառնությունը հաճախ 40°-ից
անցնում է, իսկ գետինը տաքանում է նույնիսկ մինչև
70°. Չմեռն, բնդհակառակը, ցուրտ է լինում և սառնա-
մանիքները յերբեմն հասնում են մինչև—30°:

Ստաբիլ չորության պատճառով Թուրքեստանը շատ
աղքատ բուսականություն ունի. ավազոտ, անկենդան ա-
նապատները տարածվում են հարյուրավոր կիլոմետրեր:

Այդ անապատներում ավազը տեղ-տեղ կազմում է
շարժական թմբեր, վորոնք կոչվում են բախաններ: Քա-
միների ժամանակ բարխաններն սկսում են շարժվել. քա-
մու ուժից ավազի հատիկները գլորվում են ավազաթմբի
մի լանջից մյուսը և այդպիսով բարխանը կամաց-կամաց
իր տեղը փոխում է ու յերբեմն ծածկում մշակված տե-
ղեր: Ընդարձակ ավազոտ տարածությունները համարյա
զուրկ են բուսականությունից, յեղածներն էլ ունեն այն-
պիսի հարմարություն, վոր կարողանան զիմանալ այդ

չոր յերկրում: Այստեղ կարող են աճել այնպիսի բույսեր, վորոնք քիչ ջուր են զոլորչացնում: այդ պատճառով Թուրանի անապատների բույսերն ունեն շատ մանր տերևներ կամ բոլորովին տերևներից զուրկ են: Անապատի միակ ծառը սափառվն է, վորը զուրկ է տերևներից և համարյա սափեր չի առաջացնում: Նա յուր յերկար արմատներով ծծում է ավազի խորքերի ջուրը և այդպիսով զիմանում է այդ ավազների մեջ:

Անապատներում ապրում են կիրգիզները և բուրմենները, վորոնք պարապում են անասնապահությամբ: Չմեռը

Նկ. 64. Թուրքմեններ:

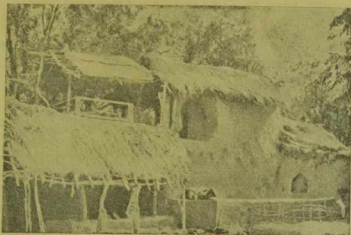
և դարնանը նրանք անասուններին պահում են անապատներում, սաքսաուլի նոսր անտառներում, բայց յերբ շոգերն ընկնում են և անասունների կերը պակասում է, նրանք իրենց ամբողջ գույքով քոչում են սարերը և ամբողջ ամառը մնում այնտեղ:

Կարդացեք «Թուրքեստանի տափաստաններն ու անապատները» հոդվածը («Աշխարհի շուրջը»):

Թուրանի ընդարձակ անապատներում և Թուրանի
ապալիսները: չոր տափաստաններում կյանքը յեռում է միայն
գետերի և գետակների ափերին, վորտեղ անց
են կացրած բազմաթիվ արհեստական ջրանցքներ: Այդի-

ները, բանջարանոցներն ու մշակված դաշտերը կանաչ յերիզի նման ձգվում են Ամու-Դարիա, Սիր-Դարիա, Զարավ-շան և այլ գետերի յերկարությամբ և կազմում կատար-յալ ոռգիսներ:

Արհեստականորեն փռուզվող հողերը թուրքեստանի ժողովրդի բարորության հիմքն են կազմում: Յեթե չլի-նեյին թուրքեստանի գետերն ու արհեստական ջրանցք-ները, չեյին լինի և գյուղերն ու քաղաքները:

Նկ. 65. Ուզբեկի խրճիթը ոռգիսում:

Ոռգիսների փարթամ այգիների և դաշտերի մեջ ջրը-ված են կավից ծեփած, տափակ տանիքներով խղճուկ տներ, փորտեղ սպրում են սարքերն և ուզբեկները: Սրանք իրենց արտաքին տեսքով նման են կիրգիզներին և պատ-կանում են ղեղին ցեղին: Լեռներին մոտ սպրում են սաջիկները, փորոնք սպիտակ ցեղին են պատկանում:

Դաշտերում նրանք ցանում են ցորեն, բրինձ և բամբակ: Բամբակի մշակությունը թուրքեստանում այն-չափ է տարածված, փոքր պատերազմից առաջ Ռուսաստա-նում գործավող բամբակի կեսից ավելին ստացվում էր թուրքաստանից:

Թուրքեստանի բամբակն ուղարկվում է Մոսկվայի արդյունադործական շրջանը, փորտեղ նրանցից պատրաս-

տում են զանազան գործվածքներ և ապա ցրում Միության զանազան կողմերում: Բայց դժբախտաբար Թուրքեստանի և Անդրկովկասի արտադրած բամբակը չի բավականանում մեր արդյունագործությանը, այդ պատճառով կառավարութիւնն ամեն տարի Հյուս. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից մեծ քանակութեամբ բամբակ է ներմուծում. սա, ի հարկէ, ձեռնառու չէ. ավելի հաշիվ է

Նկ. 66. Սարթ.

արհեստական վոռոգման միջոցով մեծացնել մեր բամբակի ցանքսերը: Խորհրդ. իշխանութիւնը Թուրքեստանի անապատներից մեկը (Կարա-Կումը) վոռոգելու համար ներկայումս կազմել է մի մեծ ծրագիր. յերբ այդ ծրագիրը կիրագործվի, այն ժամանակ մեր գործարանները կաշխատեն համարյա ամբողջովին Թուրքեստանի բամբակով և արտասահմանից այլևս չենք ներմուծի: Թուրքեստանի բամբակագործական շրջաններում կառուցվում

են բամբակագիւ գործարաններ, ձիթահան գործարաններ և այլն:

Բացի յերկրագործութեանից տեղացիները պարսպում են նաև այգեգործութեամբ և զիւնգործութեամբ: Այգիներում ստացվում են դեղձ, ծիրան, բուր, փուռ և խաղող, իսկ բանջարանոցներում սեխ և ձառուկ: Խաղողի քաղցր տեսակներից պատրաստում են քիշմիշ, վորը արտահանվում է:

Մի քանի շրջաններում էլ զարգացած է անախագործութիւնը: Տեղական բրդից պատրաստում են գեղեցիկ գորգեր, իսկ մետաքսից՝ շալեր և այլ գործվածքներ:

Թուրքեստանի գլխավոր ճանապարհներն են Անդրկասպյան և Տաշկենտի յերկաթուղիները: Առաջինն սկսվում է Կասպից ծովի ափից — Կրասնովոդսկից և Աշխաբադի, Մերվի, Սամարղանդի վրայով հասնում մինչև Ջալալ-Աբադ: Տաշկենտի գիծն սկսվում է Անգրեղաստանի գծից և Տաշկենտի, Որենբուրգի վրայով հասնում է մինչև Սամարա, Վոլգա: Այսպիսով Տաշկենտի գիծը միացնում է Թուրքեստանը Միության Յեկրոտական մասի հետ:

Նկ. 67. Հացի շուկան Սամարղանդում:

Թուրքեստանում գրանվում են 1. Թուրքմենստանի և Ուզբեկստանի Խ. Ս. Հանրապետությունները, փորձնք առանձին-առանձին մտնում են ուղղակի Խ. Ս. Հ. Միության մեջ, 2. Տաջիկստանի ինքն. Ս. Խ. Հանրապետությունը մտնում է Ուզբեկստանի մեջ, 3. Կիրգիզների ինքն. Ս. Խ. Հ. մտնում է Ռ. Ս. Ֆ. Խ. Հանրապետության մեջ: Թուրքեստանի հյուսիսային մի փոքր մասը մտնում է Կազակստանի հանրապետության մեջ:

Գլխավոր քաղաքներն են 1. Տաշկենտը, փոր գտնվում է մի ընդարձակ սաղիսի մեջ և փոռոգվում է Սիր-Դարիայի

վտակներից մեկով: Կա համայնական: 2. Սամադլանդ—
գտնվում է Զարափանի ռազմում, Ուզբեկստանի կենտ-
րոնն է: 3. Աւխարադ—Թուրքմենստանի կենտրոնն է:
4. Մերվ—նշանավոր է բամբակաբուծությամբ, 5. Անդի-
ժան—գտնվում է Անդրկասպյան յերկաթուղու ծայրին,
6. Կրասնովոդսկ—նավահանդիստ է Կասպից ծովի ափին:
Դյուշամբե—Տաջիկստանի կենտրոնն է:

Թուրքեստանն ինչպիսի կլիմա և բուսականություն ունի:

Ինչ նշանակություն ունի արհեստական վոտոգումբ Թուրքեստանի համար:

Վժր պարապմունքն է մեծ արդյունք տալիս բնակիչ-
ներին: Թուրքեստանից ինչ է արտահանվում:

Թուրքեստանն ինչ հանրապետություններից է բաղ-
կացած: Դիտավոր քաղաքները վորոնք են:

Աւխաստի.—նշանակեցեք Թուրքեստանի համար քա-
տեղի վրա գետերի, գլխավոր քաղաքների անունները: Հան-
րապետություններն ու ինքնավար շրջանները ներկեցեք
տարբեր գույներով. (Աշխ. տետր. աշխ. 71):

Կարդացեք «Թուրքմեն ցեղը», «Կիրգիզները» հոդված-
ները. (Աշխարհի շուրջը):

Կ Ա Ձ Ա Կ Ս Տ Ա Ն

ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա գտեք Կազակստանի Ս.Խ. Հան-
րապետությունը:

Ցույց տվեք նրա սահմանները:

Կազակստանը Կասպից ծովի վժր կողմն է գտնվում:
Ինչ գետեր ու լճեր կան այնտեղ:

Մասշտաբի ողնությամբ չափեցեք Վոլգայի գետա-
բերանից մինչև Իրտիշ գետը:

Ինչպես կարելի չէ Մոսկվայից կամ Յերևանից գնալ
Կազակստանի գլխավոր քաղաքը:

Կազակստանը տարածվում է Կասպից ծովից մինչև
Իրտիշ գետը: Նրա մակերևույթի մեծ մասը հարթություն
է, վորը տեղ-տեղ ծովի մակերևույթից ցածր է գտնվում:
Լճաբազակ տարածություններ բռնված են անապատներով,
վորոնք ծածկված են ավազաթմբերով (բարխաններով):

Նկ. 68. Կերգիզ:

Կլիման ցամաքային է. հուն-
վարի միջին բարեխառնությունը
կազմում է— 18° , իսկ յուլիսինը՝
 $+22^{\circ}$: Ամառային սոսկալի շոգե-
րից գետերը բարակում են, շատ
գետակներ ել բոլորովին ցամա-
քում են: Այդ ժամանակ սոսկալի
շոգեր են լինում մանավանդ ա-
նապատներում. քամիներից հաճախ
ափաղի ամպեր են դուրսնում,
սկսվում են ափաղե փոթորիկներ,
վարանք մեծ վնասներ են հա-

ցնում անապատի ճանապարհորդներին: Ափաղը ցեսեկվա
շոգերից այնքան է տաքանում, վոր թափվող անձրևի
կաթիլներն անմիջապես գոլորշանում են և գետինը թաց
չի լինում: Չմեռը դաժան է լինում. սառնամանիքները
լերեմն հասնում են մինչև— 40° և ավելի:

Կազակստանը չոր
լեռկրներից մեկն է.
մի քանի տեղերում
համարյա ամբողջ
տարին անձրևներ
չեն գալիս, որինակ,
Գոլոկնայա սեպը:
Կլիմայի չորության
պատճառով Կազակ-
ստանում շատ քիչ
գետեր կան: Շատ
գետեր ունեն աղի
ջուր, վորովհետև
գետինը, վորով
նրանք հոսում են,
բավական շատ աղ է պարունակում:

Նկ. 69. Կերգիզ աղջիկ:

Կազակատանի համար շատ մեծ նշանակութիւն ունեն տափաստանները, վորոնք տարածվում են արևելքից դեպի արևմուտք: Այդ տափաստաններում արածում են բազմաթիւ անասուններ, վորոնք մեծ արդյունք են տալիս կազակներին (կիրզիզներին):

Կազակատանում գտնվել են զանազան հանքային հարստութիւններ, վորոնցից աչքի յեն ընկնում աղը և նալքը: Աղն ստացվում է Ռոենբուրգից հարավ, Խլեցկայա Զաչլիսայի մօտ, իսկ նալքը՝ Նմրա գետի ավազանում: Բացի այս հանքերից Կազակատանում կան նաև քարածուխ, պղինձ, կապար, ծծումբ, վոսկի և այլն:

Կազակատանի ազգաբնակչւթյան մեծ մասը բաղկացած է կազակներից, վորոնք յերբեմն կոչվում են կիրզիզներ: Բացի կազակներից այստեղ ապրում են նաև մեծ քանակությամբ ռուսներ և ուկրաինացիներ, վորոնք զաղթել են Միության Յեվրոպական մասից: Ռուսները և ուկրաինացիները բնակութիւն են հաստատել Կազակատանի հյուսիսային տափաստաններում, վորտեղ նրանք պարապում են յերկրագործությամբ: Կազակատանի մնացած տափաստաններում ապրում են կազակները (կիրզիզները), վորոնց գլխավոր պարապմունքը անասնապահութիւնն է: Իրենց գույքով և անասուններով նրանք շարունակ քոչում են տեղից-տեղ: Ամառը, յերբ տափաստանների խոտը չորանում է, կազակները կանգ են առնում գետափերին, վորտեղ ամառները միշտ կարելի յե կանաչ խոտ գտնել: Չմեռը նրանք քշում են անասունները այնպիսի տեղեր, վորտեղ կարելի յե քամիներից պաշտպանվել, Այստեղ կազակները կալից, յերբեմն ել գերաններից շինում են մանր դռներով և առանց պատուհանների աններ, վորտեղ նրանք պատապարվում են ձմեռային սառնամանիքներից:

Կազակները պահում են մեծ քանակությամբ վոչխար,

խոշոր յեղջյուրավոր անասուններ, ձի և ուղտ։ Անասնապահությունը նրանց գլխավոր պարագլուխն է։

Կազակները շատ են կապված իրենց անասունների և ազատ տափաստանների հետ, այդ պատճառով նրանք զժգոհում եյին այն գաղթական ուսաների դեմ, վոր զրավում եյին կազակների արոտատեղերը։ Հաճախ կազակների և ուսաների միջև ընդհարումներ եյին տեղի ունենում,

Նկ. 70. Կարա-կիրգիզ կանայք։

վորի հետևանքն այն եր լինում, վոր շատ կազակներ բանտարկվում կամ զնդակահարվում եյին։ Յարական կառավարութիւնը պաշտպանում եր ուսաների շահերը։

Կազակները տեսնելով, վոր ազգաբնակչութիւնը հետըզհետե աճում ե և քոչելը զժվարանում ե, սկսեցին կամաց-կամաց թողնել իրենց թափառական կյանքը և նստակյաց կյանք վարել։ Այժմ շատ կազակական ընտանիքներ հաստատուն բնակարաններ ունեն և պարագլուխ են յերկրագործութեամբ։

Կազակստանի արդյունաբերութիւնը շատ թույլ ե, այդ պատճառով նրանք գործարանային ապրանքները առանում են Միութեան Յեմլոսկական մասից, իսկ զրանց

փոխարեն իրենք արտահանում են գլխավորապես կաշի, բուրդ, աղ, ձուկ և այլն:

Դեռ այսօր ել հազարավայել ժյան գլխավոր միջոցը ուղտի կարավանն է. մեծ նշանակություն ունի այն յերկաթուղային գիծը, վերն սկսվում է Ուզբեկստանից և կգրլ Ուրդայի վրայով հասնում և մինչև Վոլգա:

Նկ. 71. Կարա-կիրդիզները ուղտերի վրա

Խ. ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վերջին տեղեկությունների համա-
խ. Միտքյան ձայն խորհրդ. Միություն մեջ ապրում է
բնակիչների բխվր: մոտ 147 միլիոն մարդ: Այստեղից յերևում
 է, վոր խ. Միությունը ամենախոշոր յերկրներից մեկն է
 վոչ միայն մակարդակի, այլև ազդարնակության մեծու-
 թյամբ:

Գլխավոր յերկրների ազգաբնակչության մեծությունը

Չինաստանը	438	միլիոն
Հնդկաստանը	319	»
ԽՍՀՄ	147	»
Միաց. Նահանգ. (առանց գաղութ.)	106	»
Յապոնիան (Կորեյայով)	79	»
Գերմանիան	63	»
Անգլիան (առանց գաղութների)	44	»
Ֆրանսիան	40	»
Իտալիան	42	»

ԽՍՀՄ-ն ազգաբնակչության մեծությամբ վերերորդ տեղն է բռնում:

Առխառնակ.—Կազմեցեր մի զիազրամ, վորը ցույց տա գլխավոր յերկրների ազգաբնակչության համեմատական մեծությունը:

Ազգաբնակչության խտությունը: Միության ազգաբնակչությունը մեծ է, բայց մեծ է և յերկիրը: Խորհրդ. Միության մեջ միջին հաշվով մեկ քառակուսի կիլոմետրի վրա ապրում է մոտ 7 մարդ, մինչդեռ Բելգիայում մեկ քառ. կիլոմետրի վրա ապրում է 256 մարդ, Հոլլանդիայում—201, Անգլիայում (առանց իրլանդիայի)—186, Գերմանիայում—135, Իտալիայում—136, Ֆրանսիայում—74 և այլն:

Խ. Միության ազգաբնակչության այդչափ նոսր լինելը բացատրվում է նրանով, վոր տունդրաները, անտառները, չոր տափաստանները բավական մեծ տեղ են բռնում: Տունդրաների շրջանում մեկ քառ. կիլոմետրի վրա ապրում է մոտ մեկ մարդ, փշատերև անտառների շրջանում—2 մարդ, Յեվրոպական մասի սևահողի շրջանում—75 մարդ, իսկ Անդրկովկասում—31 մարդ: Շատ նոսր ազգաբնակչություն ունեն նաև Սիբիրն ու Կապակատանը:

38. Միության առանձին հանրապետությունների ազգաբնակչության խտությունը:

ՌՍՖՖՀ	5 մարդ 1 քառ. կիլոմետրի վրա
Բելոռուսիայի ՍՖՀ	39 » » »
Ռւկրաինայի ՍՖՀ	64 » » »
Անդրկովկասի ՍՖՀ	32 » » »
Թուրքմենստանի ՍՖՀ	2 » » »
Ռւզբեկստանի ՍՖՀ	15 » » »

Խ. Միության վճիռ հանրապետությունն ավելի խիտ ազգաբնակչություն ունի:

Դա ինչով կարելի չե բացատրել:

Ինչպէս ՌՍՖՖՀ-ը նոսր ազգաբնակչություն ունի (նկատի ունեցեք, վոր այդ հանրապետություն մեջ մտնում են նաև Սիբիրն ու Կապակաստանը):

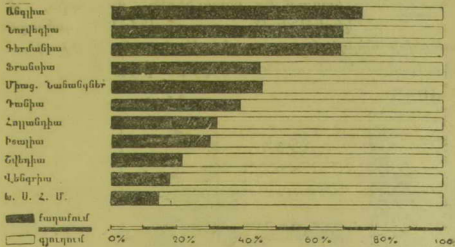
Գյուղատնտեսությունը մեր յերկրի բնակիչների համար առաջնակարգ նշանակություն ունի: Այդ յերևում է նրանից, վոր ազգաբնակչության խոշոր մասը պարապում է գյուղատնտեսությամբ, իսկ վոքըր մասը արդյունագործություն, առևտրով և այլն: 147 միլիոն մարդուց 121 միլիոնը կամ $82\frac{0}{10}$ -ը ապրում է գյուղերում, իսկ 26 միլիոնը կամ $18\frac{0}{10}$ -ը քաղաքներում:

Գիտեցեք նկարը և ստացեք—վճիռ յերկրներում գյուղական ազգաբնակչությունը ավելի շատ է, քան քաղաքայինը (նկ. 72):

Վճիռ յերկրներում քաղաքային բնակչությունն ավելի շատ է, քան գյուղինը:

Ուրեմն վորպէսզի վորոշենք, թե մի յերկիր գյուղատնտեսական և, թե արդյունագործական, մենք ամենից առաջ ուշադրություն ենք դարձնում այն բանի վրա, թե ազգաբնակչության վոր մասն է ապրում գյուղում և վճիռը՝ քաղաքում: Բայց դա բավական չէ: Մենք պետք է պարզենք, թե այդ յերկրի ազգաբնակչությունը գյուղատնտեսությունից և ավելի մեծ արդյունք ստանում, թե՞ արդյունագործությունից:

1926—27 թ. Խ. Միության ազգաբնակչությունը գյուղատնտեսությունից ունեցել է 12775 միլիոն բուբուռ յեկամուտ, իսկ արդյունագործությունից՝ մոտ 7820 միլիոն: Այդ նշանակում է, Վոր գյուղատնտեսությունը մեր Ժողովրդի ապրուստի գլխավոր միջոցն է:

Նկ. 72. Այս դիագրամը ցույց է տալիս, թե զանազան յերկրներում ազգաբնակչության Վոր տոկոսն է ապրում գյուղում և Վորը՝ քաղաքում:

Յերբ ասում ենք, թե Խ. Միության մեջ 147 միլիոն մարդ կա, այդ չի նշանակում թե զրանք բոլորն էլ աշխատավորներ են. ընդհանրապես, զրանց մեջ կան անշափահասներ, ծերեր, աշխատանքի ընդունակությունը կորցրած մարդիկ և այլն: Ներկայումս բոլոր աշխատավոր անձանց թիվը հաշվում են մոտ 72 միլիոն, Վորից

Գյուղատնտեսությունում ապրապում և	59.000.000	մարդ
Արդյունագործությամբ	4.860.000	»
Փոխադրական զործով	1.510.000	»
Առևտրով	1.063.000	»
Ժողովրդական լուսավորությունից զործով	667.000	»
Զանազան ապրապմունքներով	3.900.000	»
Ընդամենը	72.000.000	»

Այս աղյուսակը ցույց է տալիս, Վոր Միության աշխատավորների խոշոր մասը գյուղացիներն են կազմում. դրանցից հետո գալիս են բանվորները:

Հեղափոխությունից առաջ հողը պատկանում էր արքունիքին, վանքերին, յեկեղեցիներին, գյուղացիներին, զանազան մասնավոր մարդկանց, քաղաքներին և այլն: Խ. Միության Յեկրոպական մասի ամեն 100 դեսյատինից.

36,9%.

Արևունի
հողեր

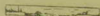
25,8%

Մասնավոր ան-
ձանց հողեր

35,1%

Դյուրաց
հողեր

2,2%

Վանքապետան
յեկեղեց. լիով ալյն

Ֆ.կ. 73. Այս դիագրամը ցույց է տալիս, թե՛ հոկտ. Հեղափոխությունից առաջ հողի տերն ով էր:

36,9	դեսյատինը պատկանում էր	պետության (արքունիքին)
25,8	»	» կալվածատերերին՝
35,1	»	» գյուղացիներին,
2,2	»	» վանքերին, քաղաքն. և այլն:

Այսպիսով գյուղացիներին պատկանում էր ամբողջ հողի $\frac{1}{3}$ մասը միայն: Բայց ի հարկե, նրանք զրանով չէին կարող բավարարվել: Մի կողմից գյուղացիներն աշխատում էին կապալով վերցնել կալվածատերերի հողերը, մյուս կողմից՝ ունենալ սեփական հողեր, այսինքն՝ գնել:

Հովտեմբերյան հեղափոխությունը հոգը հայտարարեց Պորհրդային Միության սեփականություն: Միության սահմանադրության համաձայն ամեն մի աշխատավոր, Վորսնձամբ մշակում է հողը, պետությունից ստանում է վառոջ նորմա:

96,8%

2,7%

0,5%

Պյաղացիներ

Խոհրդ. սնտես. յեվ Կողեկսիվների
հիմնարկ-հողեր հողեր

Ձկ. 74. Այս դիագրամը ցույց է տալիս, թե Հոկտ. Հեղափոխությունից հետո հողն ձվ է ողտագործում:

74-րդ նկարի դիագրամը ցույց է տալիս, թե այժմ Խ. Միության մեջ ով է ողտագործում, մշակում հողը:

Ամբողջ հողի	96,8 ⁰ / ₀ -ն	ողտագործում են	դյուղացիները.
	0,5 ⁰ / ₀ -ը	»	կուլեկտիվները.
	2,7 ⁰ / ₀ -ը	»	հիմնարկութ. և այլն.

Հոկտ. Հեղափոխությունից առաջ հողն ձււմ էր պատկանում:

Ոււմ է պատկանում հողն այժմ և ձվ է մշակում:

Պյուղացին այժմ կարճը է յուր հողաբաժինն ուրիշին ծախել. ինչձււ:

Յաճեալի մե-
ծութիւնը:

Վոչ մի յերկիր այնպիսի ընդարձակ
սեահող չունի, ինչպես Խ. Միութիւնը.
միայն Յեվրոպական մասում սեահողը
բռնում է մոտ 100 միլիոն դեայատին տեղ: Պատերազմից
առաջ Ռուսաստանում ցանքսերը կազմում էին մոտ 103
միլիոն դեայատին, մինչդեռ Միաց. Նահանգներում նրանք
բռնում էին 70 միլիոն դեայատին, Գերմանիայում՝ 13,
Ֆրանսիայում՝ 13 Իտալիայում՝ 6 և Անգլիայում՝ 3:

Պատերազմի ընթացքում ցանքսերը քչացան, բայց
շնորհիվ ձեռք առած միջոցների, նրանք կրկին ընդար-
ձակվեցին և ներկայումս համարյա հավասարվում են մինչ-
պատերազմյա տարածութեան:

Հացահատիկներից
վորճան բերք եկի
վերցնում:

Յերկրագործութեան մեջ առաջին
տեղը բռնում է հացահատիկների մեա-
կութիւնը: Ընդարձակ տարածութիւններ
բռնված են հաւաքով, ցօրեկով, վարսա-
կով և գարով: Մրանք մեր յերկրի գլխավոր հացահատիկ-
ների են: Բացի դրանից կարեւոր նշանակութիւն ունեն
նաե կարտոֆելը, յեղիպտացորենը, կորեկը, սիսեռը և
և այլն:

Հիշեցեք Խ. Միութեան հացառատ շրջանները կամ
շտեմարանները:

Սիբիրի վեր մասն և հացով հարուստ:

Միութեան Յեվրոպական մասի վեր շրջանները հացի
պահասութիւն ունեն և վեր շրջանը մեծ քանակութեամբ
հաց և արտադրում:

Անդրկովկասը կարելի է հացառատ համարել, իսկ
Հյուս. Կովկասը:

Հացի արտահանութիւնը Խ. Միութեան համար ինչ-
նշանակութիւն ունի,

Հիմն գլխավոր հաշվառականների արտադրությունը 1925 թ. (միլիոն կվինտալներով*)

Ցերկրներ	Յորեն	Հաճար	Վար- տակ	Գարի	Ցեղեր տապո- րեն	Ընդամենը հինգ հաշվառողները
Միաց. Նահանգներ	181	12	219	47	738	1.197
ԽՍՀՄ	190	208	102	60	45	605
Կանադա	112	3	79	5	3	222
Գերմանիա	32	81	56	26	—	195
Ֆրանսիա	90	11	48	10	5	164
Հնդկաստան	91	—	—	27	22	140
Արգենտինա	52	1	12	4	71	140
Լեհաստան	16	65	33	17	1	132
Իտալիա	66	2	7	3	28	106
Ռումանիա	29	2	7	10	45	93
Իսպանիա	45	8	6	22	7	88
Յուգո-Սլավիա	21	2	4	3	38	68
Վենգրիա	20	8	4	6	22	60
Անգլիա	15	—	30	14	—	59
Յապոնիա	8	—	2	20	1	31

*) Կվինտալը=6,1 փթի:

Խ. Միությունը հինգ հաշվառողների բերքով վճարորդ տեղն է բռնում:

Հաճարի բերքով Խ. Միությունը վճարորդ տեղն է բռնում:

Յուրաքանչյուր բնակիչն վճարան հաշվառող է ընկնում (հաշվեցեք փթեթով):

Առխառանք, Միության մեջ բերքով առաջին տեղը վճար հաշվառողն է բռնում:

Այսպիսով հաշվառողներին մշակությունը շատ կատարյալոր նշանակութուն ունի մեր յերկրի համար: Հաշվառողների բերքն այնքան մեծ է լինում, վոր վոջ միայն ռավականանում է յերկրի կարիքներին, այլ և նրա մի մասն արտահանվում է: Յեվրոպական յերկրներից Անգլիան, Իտալիան, Գերմանիան, Ֆրանսիան ամեն տարի մեծ քանակությամբ հաց են ներմուծում ԽՍՀՄ-ից:

ԽՍՀՄ-ի վճար շրջաններն են հացով հարուստ: Վճար շրջանները հացի պակասություն ունեն. (Աշխ. 76):

Խ. Միության հյուսիսային շրջանում, Ռեյպես եւի հողը վորտեղ անտառներն ընդարձակ տարածակում մեր ծություն են բռնում, հողն այսպես են մշակում: Գյուղացին մի վորոշ տեղ անտառը կտրատում է, ծառի արմատները հողից հանում է և ճյուղերի հետ կրակ տալիս, վորպեսզի գոյացող մոխրով հողը քիչ թե շատ պարարտանա:

Մի քանի տարի անընդհատ այդ հողը վարում են, մինչև վոր նա ուժասպառ է լինում և այլևս բերք չի տալիս: Այն ժամանակ այդ հողը գցում են և անցնում մի նոր տեղ, դարձյալ կտրատում անտառը և այլն: Իսկ առաջին հողը մնում է 20—30 տարի և ծածկվում նոր անտառով: Այս ձևն, իհարկե, հնարավոր է միայն այնտեղ, վորտեղ ազատ հողեր շատ կան, և այնքան ել արդյունավետ չէ:

Մեզնում, Անգրեկովկասում այսպես են վարվում: Կարելահողերը լեւկու մասի լեն բաժանում և մի տարի մի կեսն են վարում, իսկ հաջորդ տարին՝ մյուս կեսը: Յեթե, ուրեմն, մի գյուղացի 6 դեսյատին հող ունի, նա յերեքը վարում է, իսկ յերեքը թողնում է, վոր հանգրտանա:

Խ. Միության տափաստանների շրջանում տարածված է լեռագագեսյան սիստեմը: Գյուղացին յուր հողերը յերեք բաժին է անում և մեկի մեջ աշնանացան անում, յերկրորդի մեջ՝ գարնանացան, իսկ յերրորդը՝ հանգստանում է: Այս դեպքում գյուղացու հողերի մեկ յերրորդը ամեն տարի մնում է անոգում:

Խ. Միության մի քանի տեղերում ել գործադրում են «բազմադաշտյան» սիստեմը: Նրա եյությունը կայանում է նրանում, վոր ամբողջ հողը մշակվում է և վոչ մի կտոր չի հանգստանում: Ամբողջ վարելահողը բաժանվում է շատ դաշտերի (8, 9 և ավելի) կամ կտորների: Յեթե մի դաշտում այս տարի՝ ցանել էյին մի այնպիսի բույս, վոր անդարար

Նյութերը վերցրել և հողի վերին շերտերից, հաջորդ տարին այնպիսի բույս են ցանում, վոր սննդարար նյութերը կարողանա հողի ներքին շերտերից վերցնել: Հետո ցանում են այնպիսի բույսեր, վորոնք կարողանում են հողը հարստացնել բորակածնով (որինակ՝ սիսեռը, տավույտը և այլն): Բազմադաշտյան սիստեմի գեպքում նախ բոլոր հողերը մշակվում են, և յերկրորդ՝ անհաջող տարիներին գյուղացին այնքան էլ մեծ փաս չի ստանում, վորովհետև յեթե մի բույս անհաջող բերք է տալիս, մյուսը հաջող է լինում:

Այստեղից պարզ յերևում է, վոր զանազան տեսակի սիստեմներից ամենից նպատակահարմարը «բազմադաշտյան» սիստեմն է: Յեւ իսկապես՝ մենք տեսնում ենք, վոր բոլոր կուլտուրական յերկրներում, վորտեղ ազգաբնակչությունը բավական խիտ է և հողը պակաս, գիւմում են այդ միջոցին: Մինչդեռ մեզնում հողի մի մասը հանգիստանում է և այդ տարին գյուղացուն արդյունք չի տալիս. բազմադաշտյան սիստեմի գեպքում գյուղացին բոլոր հողերից էլ ոգտվում է:

Ուրեմն ոտար, շատ կուլտուրական յերկրների նման մենք էլ պետք է թողնենք յերկրաշտյան և յեռագաշտյան սիստեմները և բազմադաշտյանը գործադրենք:

Խորհրդային կառավարությունը շատ լավ գիտակցում է բազմադաշտյան սիստեմի առավելությունը և աշխատում է տարածել այս սիստեմը գյուղացիության մեջ:

Յեթե Խորհրդ. Միության մեջ շատ Պարսկան բեր- հացահատիկ է ստացվում, այդ չի նշանա- նւմ վերցնում մեկ կում, թե մեր գյուղացին ալելի լավ յերկ- գեայտիւնից: րագործ է, քան գերմանացին և անգլիացին. ընդհանրապէս, յերբ Միության մեջ մեկ գեսայտիւնի տված բերքը համեմատում ենք ուրիշ յերկրների բերքատու- թյան հետ, այն ժամանակ տեսնում ենք, վոր մեր գյուղացին շատ հետ է գերմանացուց կամ բելգիացուց:

Գլխավոր հասցանախկների բերհատությունը զանազան յերկրներում:

(Մեկ հեկտարից ստացված բերքը կվիճատվենքով)

	ցորեն	շաճար	Գարի	Վարսակ
Դանիա	30,2	16,6	21,6	17,7
Բելգիա	24,5	21,9	27,2	24,2
Հոլլանդիա	23,9	17,3	26,2	21,4
Անգլիա	21,8	18,3	19,2	18,4
Գերմանիա	20,6	17,2	20	19,4
Միաց. Նահանգներ	9,9	10,1	13,4	10,6
ԽՍՀՄ (Յեվրոպ. մաս)	6,5	7,9	9,3	7,9

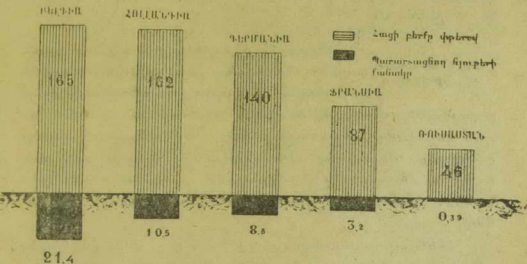
Այս աղյուսակը ցույց է տալիս, վոր մենք մեկ հեկտարից սովորական քիչ բերք ենք վերցնում, քան թե գանիացիները, անգլիացիները և այլն: Դանիացին մեկ հեկտարից այնքան ցորեն է վերցնում, վորքան մենք վերցնում ենք 5 հեկտարից: Այս տարբերությունը բացատրվում է նրանով, վոր գանիացիները կամ բելգիացիները ահագին ծախս են անում մի կտոր հողի վրա և թույլ չեն տալիս, վոր հողը հանգստանա:

Ամենից առաջ պետք է վարելանողը Խնչպես անենք, վոր մեզ էլ մեծ պարարտացնենք: 75 Նկարը ցույց է տալիս, բերվ վերցնենք վոր մեծ բերք վերցնում են հենց այն մեկ հեկտարից: յերկրներում, վորտեղ վարելահողը լավ են պարարտացնում: Պետք է քողենք յերկրաւայան և յետադաւայան սիւսեմները և զործ ածենք յազմադաւայան: Յեռադաւայան սիւսեմի շնորհիւ ամեն տարի Խ. Միւթյան մեջ հողերի 30%-ը մնում է անողուտ, այն ինչ Անգլիայում միայն 20%-ն է մնում:

Հին արորները և գոլթանների, փոցիների և կամների փոխարեն մենք պետք է ամենուրեք մտցնենք նոր սեսակի յերկարի գորաններ, սերմնացան մեխենաներ, արար-

տորներ և այլն: Բայց կարելի չե այդչափ գործիքներ հասցնել գյուղացիներին: Այս, կարելի չե: Այժմ արդեն գյուղացիների, խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսությունների գաշտերում աշխատում են ավելի քան 10.000 տրաքտոր:

Ի հարկե, չքափոր գյուղացին, ինչպես և միջակը իրենց ուժերով չեն կարող անհրաժեշտ գործիքները գնել: Դրա համար նրանք պետք ե միանան և ընդհանուր ուժերով ձեռք բերեն: Կառավարությունն ել գյուղատնտեսական բանկերի միջոցով նրանց ոգնություն կգտ:

Նկ. 75. Այս դեպքումը ցույց ե տալիս, թե զանազան յերկրներում մեկ գեայատինից վերջան փութ ցորեն են վերցնում:

Յերբ գյուղացին ձեռք կրերի տրաքտոր և այլ մեքենաներ, այն գեպքում նա կկարողանա բարձրացնել յուր տնտեսությունը:

Խ. Միությունը յերկրագործական յերկիր ե: Նա պետք ե արտադրի գյուղատնտեսական միջերքներ: Բայց, վորպեսզի մենք կարողանանք այդ միջերքներն ուրիշ յերկրագործական յերկրներից ավելի աժան ծախել, անհրա-

ժեշտ ե, վոր հացի մշակությունը կատարվի մեքենաներով: Մեքենաներով մշակելու դեպքում հացն ավելի աժան կնասի:

Ինչո՞վ բացատրել այն, վոր ներկայումս Արևմտյան Յեմբոսլայում հացի ամբողջ շուկան զբաղել է Ամերիկան: Ահա թե ինչով է բացատրվում: Ամերիկայում ներկայումս աշխատում է 400.000 տրաքտոր: Ավտոմոբիլների միջոցով հացը ամենահեռավոր անկյուններից կարճ ժամանակում հասնում են յերկաթուղու կայարանները և խոշոր կենտրոնները: Այժմ Ամերիկայում մոտ 17 միլիոն ավտոմոբիլ կա, այնպես վոր ամեն 6—8 մարդու մի ավտոմոբիլ է ընկնում:

Պարզ ե, ի հարկե, վոր անհատ գյուղացին (մանավանդ չքավորը) յուր ուժերով յերբեք չի կարող յուր անտեսությունը բարձրացնել: Բայց յեթե նրանք միանան և կազմակերպեն կոլեկտիվ անտեսություններ, այն դեպքում զործր կհեշտանա: Կոլեկտիվ անտեսությունը հնարավորություն կունենա ձեռք բերել տրաքտորներ ու զանազան մեքենաներ, մշակել հողը զիտության վերջին խոսքի համաձայն և այլն:

Հետևյալ աղյուսակը ցույց ե տալիս, վոր կոլեկտիվ անտեսությունների թիվը, 1923 թվականից, անընդհատ աճում ե:

	1924 թ. հոկտ. 1-ին	1925 թ. հուն. 1-ին	1925 թ. հուլ. 1-ին
Կոմսունաներ . .	1290	1556	1935
Արտելներ	6880	7648	9647
Լ՛սկերություններ	3201	3176	4726

Կարևոր ե նկատել և այն, վոր չքավոր գյուղացիներն ավելի շատ են մտնում կոլեկտիվների մեջ, քան միջակները:

Մեծ ոգնութիւնն կհասցնի գյուղացուն
Երկհարձակացիս և երկհարականութիւնը: Ամենից առաջ
գութանի ու արորի փոխարեն կգործածվեն երկհարգու-
քանիւն, աշխիւնն աշխիւնի գութաններ, վորոնք կշարժ-
վեն երկհարական հոսանքի ուժով: Այդ գութաններով
մի գետնատիր կարելի է վարել 1 ժամուս, 4—8 վերջոկ
խորութեամբ: Այժմ Լենինգրադի և Բրյանսկի գործարան-
ներում պատրաստվում են 8 խոփանի երկհարգութան-
ներ, վորոնց մի մասն արդեն պատրաստ է և գործում է:
Այնուհետև երկհարական եներգիւցով կարելի չե աշ-
խատեցնել հնձող, կալսող մեքենաներ, ջրհան մեքենաներ
և այլն:

Մի երկհարական ջրհան մեքենա ամբողջ մի գյուղին
ջուր կմատակարարի, կջրի, կվոռգի ընդարձակ տարա-
ծութիւններ:

Գյուղացին յուր անտեսութեան մեջ կամ մի քանիսը
միասին կարող են ունենալ երկհարգացիւն և այլն:

Բացի հացահատիկներից մեր յերկ-
Տեխնիկական
բույսեր: րում մշակում են նաև զանազան տեխնի-
կական բույսեր, վորոնց մեջ առաջին տեղը
բռնում են բամբակը, վուր և հակրնդելը:

Բամբակի մշակութեան համար ամենահարմար շրջան-
ներն են Անդրկովկասը և Թուրքեստանը: Ու իշխանու-
թիւնը լավ գիտակցելով այն խոշոր նշանակութիւնը,
վոր ունի բամբակը, աշխատում է արհեստական ջրանց-
քներ անցկացնել և վոռգել Անդրկովկասի և Թուրքեստա-
նի չոր տափաստաններն ու անապատները:

Բամբակի ցանքերի մեծութիւնը լիւ սաղմով բերք (1926 թ.).

Ցանքի մա- կարգակը	Չտած բամբա- կի քանակը	1 գետնատ.
Թուրքեստան	527.700	գետնատին 8.348.000 փութ 15,8 փութ
Անդրկովկաս	117.700	» 1.136.000 » 9,7 »
ԽՍՀՄ	645.400	9.484.000

Բամբակի համախառնադրին բերք (1925/26 թ.)

Ամբողջ յեր- կրագնդի վրա	Միացյալ Նահանգներ.	Հնդկաստա- նում	Յեզիզատ- սում	ԽՍՀՄ	Մնացած յերկրներում
5961000 տոնն	3492000 տ.	1018000 տ.	353000	164000	934000 տոնն

Բամբակը ներմուծում ենք գլխավորապես Հյուս. Ամե-
րիկայի Միաց. Նահանգներից:

Յույց տվեք այն ճանապարհը, վորով բամբակը Ամե-
րիկայից Մոսկվա և բերվում:

Վուշի արտադրությամբ ԽՍՀՄ-ն առաջին տեղն է
բռնում ամբողջ յերկրագնդի վրա: Մեր վուշը գործ են
ածում անգլիացիները, գերմանացիները, Լատվիան, Ես-
տոնիան, Բելգիան, Ֆրանսիան և այլն: Այդ բույսը մշակ-
վում է գլխավորապես Պակովի, Տվերի, Սմոլենսկի, Յա-
րոսլավի, Կոստրոմայի նահանգներում: Արտահանվում է
Լենինգրադի վրայով:

Վուշից ի՞նչ են պատրաստում: Վուշի գործվածքներով
ԽՍՀՄ-ի վո՞ր շրջանն է հայտնի:

Կարևոր նշանակություն ունեն նաև կանեփն ու
նալընդեղը: Ուկրաինայում և ընդհանրապես սևահողի
շրջանում ճակրնդեղից պատրաստում են ռաբադ, վորն
այստեղից ուղարկվում է Խ. Միության հեռավոր ծայ-
րերը:

ձակընդեղի բերք զանազան յերկրներում (1926),

Գերմանիա . . .	10.495.000 տոնն	Ֆրանսիա . . .	4.436.000 տոնն
Միացյալ Ն. . .	6.838.000 »	Լեհաստան . . .	3.725.000 »
Չեխո-Սլովակիա . . .	6.188.000 »	ԽՍՀՄ . . .	5.900.000 »

Շամբրի համապարհային արտադրությունը (1926/27 թ.):

Գերմանիա . . .	1.651.000 տոնն	Իտալիա . . .	310.000
Չ.-Սլովակիա . . .	1.039.000 »	Բելգիա . . .	230.000
Ֆրանսիա . . .	688.000 »	Հոլլանդիա . . .	278.000
Լեհաստան . . .	581.000 »	ԽՍՀՄ . . .	859.000

Շաքարի արտադրությամբ ԽՍՀՄ-ն յերրորդ տեղն է բռնում ամբողջ Յեփրոպայում:

ԽՍՀՄ-ի ազգաբնակչության համար անասնապահությունը կարևոր նշանակություն ունի: Անասուններից ստացված շատ ապրանքներ մենք արտահանում ենք: Անասունների թվով ԽՍՀՄ-ն բռնում է առաջնակարգ տեղերից մեկը ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Անասունների թիվը զանազան յերկրներում:

Յերկրներ	Տարիներ	Զ թ	Հագարներով	կշ և ջրի հագարներով	խոշոր յեղջևանաուն հագարներով	վաշխար հագարներով	Ա թ հագարներով	կոչ հագարներով
Հնդկաստան	1922	1684	1444	14500	22085	27383	—	—
Միաց. Նահանգներ	1925	17589	5411	64928	39134	—	—	54234
ԽՍՀՄ	1924	23854	—	51420	74828	4019	—	17672
Արգենտինա	1922	9400	—	37065	30672	—	—	1437
Ավստրալիա	1922	2390	16	14337	78803	230	—	986
Կանադա	1925	3554	8	9307	—	—	—	4426

Համեմատեցեք ԽՍՀՄ-ի անասունների թիվը ուրիշ յերկրների թվի հետ:

Խորհրդ. Միությունը իր բնական հա-
 ճանաչյիւն ար-
 ցունաբերու-
 րյունը: րսառություններով բռնում է առաջնակարգ
 տեղերից մեկն ամբողջ աշխարհում: Այս-
 տեղ կան յերկաթ, քարածուխ, պղինձ, նավթ,
 թանգարժեք մետաղներ և այլն: Յեթե մենք կարողանանք
 այդ հանքերի արտադրությունը մեծացնել, այն դեպքում
 մեր յերկրի տնտեսությունը կբարձրանա և ԽՍՀՄ-ն կդառ-
 նա արդյունաբերա-յերկրագործական յերկիր:

Քարածխի ամենակարևոր շրջանը կազմում է Դոնեցի ավազանը (Դոնբասսը), վորի քարածուխը բարձր վորակ ունի և տալիս է կոֆ: Այդ կորսով մենք հայում ենք յերկաթի հանքը և պատրաստում պողպատ և չուգուն: Մյուս շրջաններից նշանավոր են Ուրալը, Մերձմոսկովյան շրջանը, Կուզնեցկի ավազանը (Սիբիրում), Կազակստանը և Անդրկովկասը:

Քարածխի համաշխարհային արտադրությունը (1925 թ.).

(Միլիոն մետրական տոններով հաշված):

Միաց. Նահանգներ	531	Բելգիա	23
Անգլիա	252	ԽՍՀՄ	17
Գերմանիա	273	Յապոնիա	29
Ավստրիա	3	Լեհաստան	29
Չեխո-Սլովակիա	32	Մնացած յերկրները	157
Ֆրանսիա	61		
		Ըմգամենը	1375

Յերկրորդ կարևոր հանքը նավթն է, վորի նավթ: պաշարով ԽՍՀՄ-ն առաջին յերկիրն է ամբողջ աշխարհում: Նավթը տարածված է Կովկասում (Բազու, Գրոգնի և Մալկոպ), Կազակստանում (Նմրա գետի ավազանում), Ֆերգանում, Չելեկին կղզու վրա (Կասպից ծովում): Նավթով հարուստ է և Սախալինը: Այդ շրջաններից ամենակարևորը Բազուն է, վորի նավթը համաշխարհային նշանակություն ունի և մրցում է ոտար յերկրների նավթի հետ:

Նավթի արտադրությունը ԽՍՀՄ-ի առանձին եղանկներում (1925/26 թ.).

ԽՍՀՄ	8.206.000 տոնն
Ազնեֆա (Բազու)	5.514.000 »
Գրոգնեֆա (Գրոգնի)	2.404.000 »
Մալկոպ (Կուբան)	72.000 »
Նմրա	216.000 »
Ֆերգան և Չելեկին կղզի	տեղեկություններ չկան:

Աւստրալիական. — ԽՍՀՄ-ի համը քարտեզի վրա վորեն նշան դրեք նավթի արտադրութեան տեղերում և ապա այդ նշանի կողքին գրեցեք «նավթ»:

Նավթի արտադրությունը գլխավոր յերկրներում (միլիոն տոններով):

Տարիներ	Միացյալ Նահանգներ	ԽՍՀՄ	Մեքսիկա	Պարսկաստան	Ամբողջ յերկրագնդի վրա
1913	34	9	4	—	53 ³ / ₄
1923	100 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂	22 ¹ / ₂	—	142
1924	98	6 ¹ / ₄	21	—	141
1925/26	105,2	8,8	13,5	4,7	150,9

Նավթը մեր արտահանութեան գլխավոր առարկաներից մեկն է:

Յերկաթ: Յերկաթը մեծ դեր է կատարում մարդու տնտեսութեան մեջ: Նրանից պատրաստում են զանազան գործիքներ ու մեքենաներ, նավեր ու կամուրջներ, նույնիսկ տների կմախքներ: Առանց յերկաթի արդյունադործութունը չի կարող զարգանալ:

Յերկաթահանքի պաշարը ԽՍՀՄ-ում շատ մեծ է: Նա գտնվում է Կրիվոյ բոգոմ (Դոնեցի ափագանում), Ուրալում, Կուրսկի շրջանում, Սիբիրում և այլն:

Ատլասի մեջ գտեք ԽՍՀՄ-ի յերկաթահանքի գլխավոր շրջանները:

Յերկաթահանքի արտադրությունը և Միություն մեջ (1925/26 թ.):

(Տոններով հաշված):

ԽՍՀՄ	Ուրալ	Կրիվոյ բոգ (Դոնեցի ափագան)	Կենտրոնական շրջան	Սիբիր	Անդրկովկաս (Վրաստան)
3.259.5000	876.800	2.322.900	42.000	17.000	2.000

Ձուգունի յեմ պարսպաճի հալումը գլխավոր յերկրներում (1926 թ.)
(միլիոն տոններով հաշված):

Ձուգունի հալումը					Գողգատի հալումը				
Միաց. նահ. հանգ.	Դեր- մա- նիա	Անգ- լիա	Ֆրան- սիա	ԽՍՀՄ	Միաց. նահ. հանգ.	Դեր- մա- նիա	Անգ- լիա	Ֆրան- սիա	ԽՍՀՄ
39,7	9,6	2,5	11	2,4	48	12	3,6	10	3

* Յերկաթահանքի արտադրությամբ առաջին տեղը ԽՍՀՄ-ի վրա շրջանն է բռնում: Քարակերպ վրա ցույց տվեք յերկաթ տվող շրջանները:

Համը քարակերպ վրա համապատասխան տեղում գրեցեք «յերկաթ»:

Մանգանի պաշարով Խ. Միությունն առա-
ջագահ: ջին յերկիրն է: Մեծ քանակությամբ արտադր-
վում է Վրաստանում (Չխատուրի). այնուհետև մանգան
գտնվում է Նիկոպոլում (Գնեպրոպետրովսկի մոտ) և Ու-
րալում:

Մանգանի հանքի արտադրությունը զանազան յերկրներում (1925 թ.)
(Հազար տոններով հաշված):

ԽՍՀՄ	570 տոն	Յագոնիա	12.000 տոն
Հնդկաստան	852 »	Իսպանիա	36.000 »
Բրազիլիա	327 »	Միաց. Նահանգ. 1.536.000 »	

* Մանգանը Միության արտահանությամբ գլխավոր
առարկաներից մեկն է:

Մանգանն ինչու համար են գործածում:

Վոսկու արտադրությամբ գլխավոր շրջան-
վոսկի: Ներն են Արևելյան Սիբիրը (Լենա), Արևմտյան
Սիբիրը և Ուրալը:

Վոսկու արտադրությունը ԽՍՀՄ-ում (1913 թ. և 1923 թ.):

Ուրալ	Արևմ. Սիբիր	Արևել. Սիբիր	Ընդամենը
1913 10.800 կիլոգր.	3.300 կիլոգր.	46.800 կիլոգր.	60.900 կիլոգր.
1923 2,900 »	200 »	15,400 »	18,500 »

Արդյունագործություն: Մեր գործարաններում բամբակից, բրդից և վուշից պատրաստում են գործվածքներ, փայտից՝ թուղթ, յերկաթից՝ մեքենաներ, ճակընդեղից ստանում են շաքար և այլն: Միուխյան գլխավոր արդյունագործական շրջանները գտնվում են յեվրոպական մասում, փորտեղից գործարանային ապրանքները տարածվում են դեպի Սիրիը, Թուրքեստան և Կովկաս: Այդ արդյունագործական կենտրոններն են՝ Կենտրոնական արդյունագործական շրջանը (Մոսկվա, Իվանովո-Վոզնեսենսկ, Տուլա և այլն), Հարավային շրջանը (Դոնեցի շրջանը), Լենինգրադը և Ուրալը:

Ինչ գիտեք այդ շրջանի մասին: Ինչ են նրանք արտադրում:

Անսաղագործական արդյունագործությունը զարգացած է Լենինգրադում, Կենտրոնական արդյունագործական շրջանում (Մոսկվա, Նիժնի-Նովգորոդ, Կոլոմնա, Տուլա), Ուրալում և հարավում (Պարկով, Բերդյանսկ, Ուդեսա, Նիկոլաև և այլն): Այդ տեղի գործարաններում պատրաստված իրերի մեջ առաջին տեղը բռնում են յերկրագործական մեքենաներն ու գործիքները, փորոնք իրենց փորակով հետ չեն մնում արտասահմանյան մեքենաներից:

Դյուդաևսեական մեքենաների յեվ գործիքների արտադրությունը
1925 թ.

Գուլթաններ	547200	հատ
Տափաններ	174800	»
Սերմացաններ	28900	»
Հնձող մեքենաներ	45600	»
Գերանդիներ	1994900	»
Մանդաղներ	360900	»
Կասող մեքենաներ	10800	»
Քամող մեքենաներ	45400	»

Վերջերս Լենինգրադի «Կրասնի Պուտիլովեց» գործարանը սկսել է պատրաստել նաև տրաքտորներ:

Բացի գյուղատնտեսական մեքենաներից մեր գործարաններում պատրաստվում են շոգեղնացքներ և վագոններ: Մեծ նշանակություն և ստանում մանավանդ ելեկտրոտեխնիկական արդյունագործությունը, Կառուցվող ելեկտրական կայարանների համար պատրաստվում են տուրբիններ, դինամո—մեքենաներ, ելեքտրական լամպեր, հաղորդիչ լարեր, բաղիոյի պարագաներ և այլն:

Ցույց տվեք մետաղագործության գլխավոր կենտրոնները (աշխարհ. տեսք. աշխ. 73):

Տեխնիկ արդյունագործությունը և. Միության արդյունագործական ճյուղերի մեջ առաջինն է, մանավանդ կարևոր է բամբակի գործվածքների արտադրությունը, վորր զարգացած է գլխավորապես Մոսկվայում, Իվանովո-Վոզնեսենսկում և, բացի այդ, Կոստրոմայի, Յարոսլավլի, Տվերի նահանգներում: Խոշոր գործարաններ կան նաև Լենինգրադում:

Բամբակի արդյունագործության վիճակի մասին կաքելի յե զադախար կազմել հետևյալ աղյուսակով (1925 թվի տվյալների համաձայն)

Հիմնարկությունների թիվը	151
Բանվորների	367.400
Իլիկների	4.200.00
Դադաշների	150.00

Առացվել է

Մանվածք	186.000 տոն
Գործվածքների	1.490.000.000 մետր:

1925-26 թ. ստացվեց 2.033.000.000 մետր բամբակի գործվածք: Ծրագրված է այս տարի այնքան գործվածք ստանալ, վոր յուրաքանչյուր բնակչի ընկնի 16,6 մետր:

Բրդի գործվածքները կենտրոնացած են Մոսկվայի շրջանում և Լենինգրադում, բացի այդ՝ գործարաններ գտնվում են նաև Ուլյանովսկի, Պենզայի, Տամբովի և այլ նահանգներում:

Բրդի արդյունաբերության վիճակը 1925 թ.

Հիմնարկությունների թիվը	81
Բանվորների թիվը	61,300
Իլիկների թիվը	484,000

Ստացվել է

Մանվածք	27,600 տոնն
Գործվածք	49,241,000 մետր

1925/26 թ. պատրաստվել է 64,710,000 մետր բրդի գործվածքներ:

Մեծ նշանակություն ունի նաև վուշի մշակությունը:

Ցույց տվեք ակթաթիլ արդյունագործության կենտրոնները. (Աշխ. տետր, աշխ. 72):

Յ. Միությունը լինելով գյուղատնտեսական յերկիր, արտադրում է մեծ քանակությամբ մանդամթերքներ, վորոնք վերամշակության են յենթարկվում գործարաններում: Ամենից առաջ ուշադրության արժանի յե ալյուրի գործը, վորը զարգացած է գլխավորապես հացառատ շրջաններում (Սարատով, Սամարա և այլն):

Մեծ չափերի յե հասել շաքարի արտադրությունը, վորը տարածված է Ուկրաինայում: Մանդամթերքների վերամշակության մյուս ճյուղերից կտրեսոր և յուղագործությունը: Կովի յուղը արտահանության գլխավոր առարկաներից մեկն է: Մեծ նշանակություն ունի նաև բուսական յուղերի ստանալը:

Արդյունագործության մյուս ճյուղերից հիշենք—կաշավեգործությունը, թղթի արտադրությունը, քիմիական արդյունագործությունը, վալաի մշակումը և այլն:

Գլխավոր ճյուղերը վերամշակության գլխավոր ճյուղերը վերահսկող են: Ցույց տվեք դրանց գլխավոր կենտրոնները. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 74):

ԽՍՀՄ-ի վրա շրջանները այս կամ այն ապրանքով հարուստ են կամ թե՛ն ապրանքի կարիք ունեն. (Աշխարհ. տետր, աշխ. 76):

Ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի մետաղագործության կենտրոնները. (աշխ. 73):

Ճանապարհները մեծ նշանակություն ունեն յերկրի անտեսության զարգացման համար: Առանց բավականաչափ հարմար ճանապարհների չի զարգանա մոշ առևտուրը և մոշ էլ արդյունագործությունը: Մեր բնական հարստություններից շատերը չեն մշակվում հենց այն պատճառով, վոր նրանք գտնվում են խուլ անկյուններում և յերկրի գլխավոր կենտրոնների հետ հարմար ճանապարհներով միացած չեն: Իրրև որինակ կարելի յե բերել Կոզնեցկի-ավազանը, վորի քարածխի պաշարը Դոնբասսի պաշարից մեծ է, բայց վորովհետև հարմար ճանապարհներից զուրկ է, ուստի այդ շրջանը առայժմ չունի այն նշանակությունը, ինչվոր Դոնբասսը:

Յերկաթուղիների ընդհանուր յերկարությունը (74,000 կիլոմետր) Խ. Միությունը հետ է մնում միայն Միաց. Նահանգներից, իսկ յերկաթուղային ցանցի խտությունը՝ շատ յերկրներից: Մեր յերկիրն այնքան ընդարձակ է, վոր յեղած յերկաթուղային գծերը չեն բավականանում:

Վրխավոր յերկաթուղային հանգույցը Մոսկվան է, վորտեղից սկսվում են 10 յերկաթուղային գիծ և անցնում դանադան ուղղությամբ:

Վրխավոր յերկաթուղային հանգույցը Մոսկվան է, վորտեղից սկսվում են 10 յերկաթուղային գիծ և անցնում դանադան ուղղությամբ:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք հետևյալ գծերը 1. Մոսկվա—Լենինգրադ, 2. Մոսկվա—Սեբեմ (Լասվիայի սահմանը), 3. Մոսկվա—Նագուբեյոյե (Լեհաստանի սահմանը), 4. Մոսկվա—Կիեվ—Ուկրաինա, 5. Մոսկվա—Կուրսկ—Սևաստոպոլ, 6. Մոս-

կվա—Բյազան—Ռոսով. 7. Մոսկվա—Սամարա—Ուրենբուրգ,
8. Մոսկվա—Կազան—Սվերդլովսկ, 9. Մոսկվա—Նիժնի-Նով-
գորոդ և 10. Մոսկվա—Արխանգելսկ:

Յերկրորդ կարևոր հանգույցը Լենինգրադն է, Վորը
յերկրի կենտրոնների և ծայրամասերի հետ միացած և հե-
տևյալ գծերով՝ Լենինգրադ—Մոսկվա, Լենինգրադ—Լասովայի
սանման, Լենինգրադ—Մուրմանսկ, Լենինգրադ—Վոլգա—
Վլասկա—Պերմ—Սվերդլովսկ—Չելյաբինսկ:

Կովկասի գլխավոր գծերը—1. Ռոսով—Վլադիկավկազ—Մա-
խաչ-Կալա—Բալաջարի, 2. Բալաջարի—Բազու—Բարսում և
այլն:

Թուրքեստանի գլխավոր գծերը 1. Կրասնովոդսկ —
Տաշկենթ, 2. Ուրենբուրգ—Տաշկենթ:

Սիբիրի գիծը ամենաշրջկարն է, նա սկսվում է Չե-
լյաբինսկից և հասնում մինչև Վլադիվոստոկ:

Բոլոր վերը հիշած հիմնական գծերից անց են կացը-
րված յերկրորդական գծեր, վորոնք արդյունաբերական և
ստեփրական նշանակութուն ունեցող վայրերը միաց-
նում են գլխավոր յերկաթուղիների հետ:

Յերկարուղային ցանցի խտությունը տարբեր յերկրներում:

Ամեն 100 քառ. կիլոմետր տարածությանն ընկնում է

Բելգիայում 246 կիլոմետր յերկաթուղի

Անգլիայում 142 » »

Գերմանիայում 122 » »

Ֆրանսիայում 90 » »

ԽՍՀՄ-ում—Յեվրոպ. մաս 12 » »

» Ասիական մաս 0,9 » »

Մեր յերկրի համար կարևոր նշանակութուն ունեն
նաև խնուղիները, մանավանդ վերջերս, յերր ավտոմոբի-
լային տրանսպորտը բավական մեծ նշանակութուն է ստա-
նում: Խճուղիներով ապրանքները տեղափոխում են յեր-
կաթուղու կայարանները և ջրային ճանապարհների նա-
վահանգիստները: Նրանք հեշտացնում են զորամասերի,
զրահապատ ավտոմոբիլների, տանկերի և արտիլլերիայի
փոխադրութունը: Բայց խճուղիների ընդհանուր յերկա-
րությունը համեմատած մեր յերկրի մեծության հետ
աննշան է:

Հիշեցեք ի՞նչ Միության գլխավոր գետերը, լճերը և ծովերը և պատմեցեք նրանց առևտրական նշանակության մասին: Ի՞նչ պակասություններ ունեն մեր գետերն ու ծովերը: Ցույց տվեք Միության գլխավոր նավահանգիստները:

Նավերի ընդհանուր թվով, ինչպես և նավերի տոննաժով, Միության ծովային առևտրական նավատորմը հետ և շատ յերկրներից: 1925 թ. տեղեկությունների համաձայն մեր ծովային առևտրական նավատորմը բաղկացած էր 653 նավից, վորոնցից 355-ը շոգենավեր էյին, իսկ 118-ը առաքատանավեր: Այդ բոլոր նավերը կարող էյին վերցնել 369.000 տոնն ապրանք: Գետային նավատորմը բաղկացած էր 2252 ջերմաշարժ և 4052 փոշ ջերմաշարժ նավերից:

Վերջին մի քանի տարվա ընթացքում մեր արդյունագործությունն արագ քայլերով աճում է: Գյուղը արտադրում է զանազան հում նյութեր, վորոնք տեղափոխվում են դործարանային կենտրոնները: Այս հանգամանքի վրա ի՞նչ խնամություն առանձին ուշադրություն է դարձնում: Նա փոշ միայն աշխատում է վերականգնել փոխադրական գործը, այլ և ծրագրում է անցկացնել նոր ջրանցքներ, յերկաթուղիներ, խճուղիներ, նույնիսկ նոր նավահանգիստներ (որինակ՝ Նովի պոստ Ուրի գետաբերանում):

Ցույց տվեք ի՞նչ ՄՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասի ներքին առևտրի գլխավոր կենտրոնները. (Աշխատհ. տետր, աշխ. 76):

ի՞նչ Միությունը արտահանում է հետևյալ ապրանքները—հացահատիկներ, կոփյուղ, ձու, քուսպ, փայտ, մորթի, վուշ, մանգան և նավթ: Դրանց մեջ առաջին տեղը բռնում են հացահատիկները, յերկրորդ տեղը — նավթը, յերրորդ տեղը—փայտը, այնուհետև զալիս են կոփյուղը, քուսպը, վուշը և այլն: Այդ ապրանքների փոխարեն մենք դրսից

ստանում ենք մեքենաներ, թուղթ, բամբակ, քիմիական ապրանքներ, ներկեր, բուրդ, մետաղե իրեր, գործվածքներ ու շորեր, ելեկտրական պարագաներ և այլն:

Առևտրի խոշոր մասը կատարվում է Արևմտյան Յեվրոպայի—գլխավորապես Գերմանիայի, Անգլիայի, Իտալիայի հետ, վորովհետև այդ յերկրները մեր հացի և նավթի կարիքն ունեն, իսկ մենք նրանց մեքենաների կարիքը:

Միաց. Նահանգներից ստացվում են բամբակ, մեքենաներ, թուղթ և այլն:

Մենք առևտուր ենք անում նաև ասիական յերկրների—Պարսկաստանի, Աֆղանստանի, Թյուրքիայի և ուրիշների հետ: Վորովհետև այդ յերկրների արդյունադործությունը մերից թույլ և, ուստի մենք նրանց վաճառում ենք շաքար, գործվածքներ, յերկաթե իրեր և այլն, իսկ նրանցից ստանում ենք հում նյութեր, որինակ՝ բուրդ, կաշի, բրինձ և այլն:

Խ. Միության արտաքին առևտուրը այնպես չէ կազմակերպված, ինչպես մյուս յերկրներում: Մեզ մոտ ինքը կառավարությունն է առևտուր անում. դրա համար հիմնված է Առևտրի Ժողովրդական Կոմիտարիատ, վորը հետևում է, վոր արտահանությունը և ներմուծությունը ժամանակին կատարվի: Վոչ մի մասնավոր մարդ, վոչ մի վաճառական իրավունք չունի մեր յերկրից արտահանել այս կամ այն ապրանքը, նա չի կարող նույնպես ներմուծել այն, ինչ վոր ցանկանում է: Առևտրի այս յեղանակը կոչվում է *monopolie* առեվսրի պետական մոնոպոլիա: Ուրիշ յերկրներում արտաքին առևտուրը մասնավոր վաճառականներն են վարում: Այդ առևտրից վաճառականները մեծ գումարներ են վաստակում:

Մենք ի՞նչ ապրանքներ ենք արտահանում. դա ի՞նչով կարելի է բացատրել:

Վճր յերկրներն են մեզնից ստանում հում նյութեր և վճրոնք՝ գործարանային ապրանքներ:

Արտաքին առևտրի մոնոպոլիան ինչ՞ու համար է մտցրած:

III. ԽՍՀՄ-Ի ԱՍԻԱԿԱՆ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԸ

ԹՅՈՒՐԲԻԱ:

Թյուրքիան իմ Հայաստանի վճիռ կողմն և գտնվում—
(Աշխ. ատլաս, Անդրկովկասի քարտեզ):

Յուլյց տվեք Լենինական—Կարս յերկաթուղին: Կարսը
վճիռ պետութեան մեջ և գտնվում:

Գտեք այն սահմանը, վորով Անդրկովկասը բաժան-
վում և Թյուրքիայից:

Ասիայի (կամ ասիլի լավ և Յեվրոպայի) քաղաքական
քարտեզի վրա ցույց տվեք Թյուրքիայի հարևան յերկրները
և շրջապատող ծովերը:

Բաթումից Միջերկրական ծովը գուրս գնալու համար
ինչ նեղուցներով պետք և անցնել:

Յուլյց տվեք Տրապիզոն, Սամսոն, Կոստանդնուպոլիս,
Զմյուռնիա, Երզրում և Անգորա քաղաքները:

Թյուրքիան իմընդդային Հայաստանից բաժանվում և
Արաքսով և Ախուրյանով:

Թյուրքիայի սահմանները կազմում են հարավից՝ Մի-
ջերկրական ծովը, Ասորիքը և Միջագետքը, արևելքից՝
Պարսկաստանը, իմընդդային Հայաստանը և Վրաստանը,
հյուսիսից՝ Սև ծովը և վերջապես արևմուտքից՝ Եգեյան
ծովը, վորը Միջերկրական ծովի մի մասն և:

Այսպիսով Թյուրքիայի մեջ մտնում են ամբողջ
Փոքր-Ասիան և Հայկական լեռնաշխարհի մի մասը:

Աշխատեմք.—Ասիայի համը քարտեզի վրա ցույց տվեք
Թյուրքիան: Նրա բնած տեղը ներկեցեք և առաջ նշանա-
կեցեք հարևան յերկրները և ծովերը. (Աշխարհագր. տետր):

Թյուրքիան պատերազմից առաջ բաժանված մեծ յեր-
կիր էր: Ամբողջ Ասորիքը, Միջագետքը, Արարիայի մեծ

մասը, Պաղեստինը պատկանում էլին նրան: Պատերազմից հետո նա զրկվեց այդ յերկրներից և այժմ Թյուրքիայի մակերևութը կազմում է ընդամենը 785.000 քառ. կիլոմետր: Բնակիչների թիվը մոտ 12 միլիոն է և նրանց մեծ մասը կազմում են քյուրդերը (տաճիկները). բացի նրանցից՝ Թյուրքիայում ապրում են նաև քյուրդեր, հույներ, հայեր և այլն:

Դտեք Թյուրքիայի ազգաբնակչության խտությունը:
Թյուրքիան և խիւս, թե Անդրկովկասը:

Թյուրքիայի գլխավոր մասն է Փոքր-Ասիան, վորը մի քարձրալանդակ է, շրջապատված Պոնտոսի և Տավրոսի լեռներով: Նրա յեզերքները շրջապատող ծովերից բավական շատ խոնավություն են ստանում, ունեն տաք, ծովային կլիմա և պարարտ հող, իսկ ներսը տաքածվում են չոր տափաստաններ:

Գյուղատնտեսությունը բնակիչների գլխավոր զբաղմունքն է: Զոր տեղերում (գլխավորապես Փոքր-Ասիայի ներսը) զբաղվում են անասնապահությամբ: Պահում են մեծ քանակությամբ այծ և վոշխար: Փոքր-Ասիայի անգորական այծը ամբողջ յերկրագնդի վրա հայտնի յե յուր քնքույշ բրդով:

Հացահատիկների ցանքսերի կողքին փուլում են ընդարձակ տաքածություններ, ծածկված ծխախոտով, ձիթենիներով, խաղողի այգիներով, բամբակով, խաշխաշով և զանազան պտղատու ծառերով:

Սև ծովի յեզերքները (Սամսոնի և Տրապիզոնի շրջանները) իրենց ծխախոտով հայտնի յեն ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Թյուրքիայի բնակիչների համար մեծ նշանակություն ունի նաև շերամապահությունը: Մետաքսը արտահանության գլխավոր առարկաներից մեկն է:

Թյուրքիան գյուղատնտեսական յերկիր է: Գործարաններ շատ քիչ ունի, այդ պատճառով նա արտահանում

և գյուղատնտեսական ապրանքներ—ծխախոտ, բուրդ, մետաքս, ափիոն, չորացրած միրգ և այլն, իսկ զբանց փոխարեն ներմուծում է շաքար, գործվածքներ, մեքենաներ և այլն:

Թյուրքիայի արևելյան շրջանների զբլ-
 Թյուրքիան յնվ իս. Խալիփը կենտրոնները, այն է՝ Իզմիրը, Կադզիվանը, Կարսը, Արդահանը և այլն բավական մոտ են ին. Միությանը, նրանց համար ավելի ձեռնառու յն իրենց անհրաժեշտ ապրանքները—շաքարը, նավթը, լուցկին, յերկաթեղենը, շիթը և այլն ստանալ ին. Միությունից, քան թե Թյուրքիայի հեռավոր ծայրերից: Մյուս կողմից հեշտ շրջանները ին. Միությանը տալիս են խոտ, անասուններ, կաշի և այլն: Այսպիսով ին. Միությունը և Թյուրքիան տնտեսապես կապված են իրար հետ: Դրանով է բացատրվում այն, վոր այդ յերկու յերկրներին իրար հետ ունեցած առևտուրը բավական արագ բայլերով զարգանում է:

Մինչև 1922 թվականը Թյուրքիան
 Թյուրքիայի պե- միապետութուն էր, վորի գլուխն էր
 ատկան կազմը յնվ կանգնած սուլթանը: Այդ թվականին «Ազ-
 գլխավոր բազմ- ցային Ժողովը» գահընկից արեց սուլթանին և յերկիրը զարձավ հանրապետութուն:

Քաղաքներից ամենակարևորը Զմյուռնիան է, վորը գտնվում է Փ.-Ասիայի արևմտյան ափին: Կարևոր նավահանգիստ է: Կոստանդնուպոլիս—նավահանգիստ է (նախկին մայրաքաղաք): Անգուրա—հանրապետության մայրաքաղաքն է: Տրապիզոն—նավահանգիստ է: Երզրում—գտնվում է Տրապիզոն—Թավրիզ ճանապարհի վրա:

Մոսկվայից Իզմիր գործվածքներն ինչ ճանապարհներով են տեղափոխում:

Զմյուռնիայից Լոնդոն բուրդն ինչ ճանապարհով են փոխադրում:

Մասշտաբով չափեցեք Յերեանի և Կոստանդնուպոլսի միջի հեռավորութիւնը:

Աւխաստանք.—Ասիայի համը քարտեզի վրա ծովերը և լճերը ներկեցեք կապույտ գույնով, իսկ ԽՍՀՄ-ի բնած տեղը՝ կարմիր գույնով:

Նույն քարտեզի վրա դաեք Թյուրքիայի տեղը և ներկեցեք: Գրեցեք.—Սև ծով, Միջերկրական ծով, Թյուրքիա և Անգորա անունները. (Աշխարհ. տետր):

Պարսկաստան

Ասիայի քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք Պարսկաստանը:

Նրա հյուսիսային և հարավային ափերը լինչ ջրերով են փոկողվում:

Ցույց տվեք այն յերկրները, փորոնք սահմանակից են Պարսկաստանին:

Գտեք Ելբուրս և Չագրոշ լեռները, Թեհրան, Թավրիզ, Ռաշտ, Աբուշիր քաղաքները:

Հայաստանից յերկաթուղով մինչև Պարսկաստանի վերջ քաղաքը կարելի չե գնալ:

Մասշտաբով դաեք, թե Յերեանից մինչև Թեհրան քանի կիլոմետր է:

Աւխաստանք.—Ասիայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք Պարսկաստանի բնած տեղը և ապա գրեցեք հարևան յերկրները և ծովերը անունները:

Պարսկաստանը զտնվում է Խորհրդ. Միութիւնի հարավային կողմը և Հայաստանի հարևանն է:

Նրա սահմաններն են հյուսիսից՝ Խորհրդ. Միութիւնը, արևմտքից՝ Թյուրքիան և Միջագետքը (Իրակը), հարավից՝ Հնդկական ովկիանոսը (Պարսից ծոցը), իսկ արևելքից՝ Աֆղանստանն ու Բելուջստանը:

Քարտեզի վրա Պարսկաստանը փոքր է յերևում, բայց իսկապես նա Ծրանսիայից մոտ յերեք անգամ մեծ է: Նրա մակերեսութիւնը հալասար է մոտ 1.627.000 քառ. կիլոմետրի: Բնակիչների թիվը 10 միլիոն է: Միջին հաշվով

ամեն մի քառակուսի կիլոմետրի վրա ապրում ե մոտ 7 մարդ: Այսպիսով Պարսկաստանը նոսր ազգաբնակչութիւն ունի: Դրա պատճառը յերկրի չորութիւնն է:

Հարավում ձգվում են Հարավային Իրանական, իսկ հյուսիսում ելլուրս լեռները, վորոնք ծովից փչող քամիների առաջն առնելով, թալլ չեն տալիս, վոր խոնավութիւնն անցնի յերկրի ներսը: Ամբողջ Պարսկաստանի մեկ յերրորդը համառոտ անապատներ են:

Յերկրագործության և այգեգործության համար ամենահարմար տեղերն են գետերի և գետակների ափերը: Գետերից շատերը, լճերին չհասած, սաստիկ չոգից գոյորշանում են և շատերն ել կորչում են ավազների մեջ: Բոլոր լճերն աղի յեն, իսկ հողը աղիխառն:

Հասկանալի յե, թե ինչպիսի մեծ նշանակութիւն պետք ե ունենա վոռոգման խնդիրը Պարսկաստանում: Այգիներն ու արտերը ջրելու համար շատ անգամ ահազին հեռավորութիւնից առուներ են անցկացնում, և վորպետոյի ամառվա շոգերին ջուրը շատ չգոյորշանա, այդ ջրանցքները գետնի տակով են բերում:

Բոլորովին ուրիշ կլիմա ունի Պարսկաստանի այն մասը, վոր բնկած ե Կասպից ծովի ափին: Կասպից ծովից փչող քամիները վոռոգում են լեռների լանջերը և գոյացնում բավականաչափ գետակներ, վորոնք, ցած հոսելով, կենդանութիւն են տալիս դաշտերին: Կասպից ծովի յեղերքով են ձգվում Պարսկաստանի ամենաարդաւանդ և ամենախոնավ շրջանները՝ Գիլանը և Մազանդարանը:

Բնակիչների
գրադմութիւնը:

Պարսկաստանը յերկրագործական յերկիր ե: Բնակիչների մեծ մասն ապրում ե գյուղերում և պարապում ե գյուղատնտեսութեամբ: Բայց պարսիկ գյուղացին աղքատ ե և հողագուրդ. հողը մեծ մասամբ պատկանում ե խաներին կամ շահին, վորոնք վարելահողերը կապալով տալիս են գյուղացիներին

և բերքի մեկ մասն իրենք վերցնում: Հացահատիկներից ցանում են ցորեն, կորեկ և գարի: Գիլանում և Մազանդարանում մեծ տեղ են բռնում բրնձի և բամբակի ցանքները:

Պարսիկ գյուղացու համար մեծ նշանակություն ունի այգեգործությունը: Պարսկական խաղողը, գեղձը, ծիրանն ու թուզը հայտնի յեն իրենց քաղցր համով: Խաղողից պատրաստում են զանազան տեսակ չամիչներ, իսկ գեղձը, ծիրանն ու թուզը չորացնում են և մեծ քանակությամբ արտահանում: Պարսից ծոցի ափերին տարածված և փյունիկյան արմավենու մշակությունը:

Լեռնոտ տեղերում և առհասարակ այնտեղ, վորտեղ յերկրագործությունը բերք չի տալիս, այժմ ել թափառում են քոչվոր ժողովուրդներ, վորոնք մեծ քանակությամբ վոչխար են պահում: Վոչխարի բրդից գորգեր են պատրաստում, կաշվից՝ պարսկական սաֆյան, իսկ միսը գործ են ածում, վորպես մնունդ: Այծի բրդից պատրաստում են քալիխ, վորով ծածկում են վրանները: Մյուս կենդանիներից կարևոր նշանակություն ունեն էշը, ձին և ուղար: Յերկաթուղիներ չլինելու պատճառով այժմ ել ապրանքները կարավաններով են փոխադրում:

Պարսկաստանի ամենամեծ հարստությունը նավթն է, վորը բավական մեծ քանակությամբ տարածված և յերկրի հյուսիսային և հարավային շրջաններում: Անգլիական և ամերիկական կապիտալիստները մեծ յեռանդով մշակում են հարավային շրջանի նավթը: Նավթը արտադրություն տեղից խողովակներով մղում են ծովափ, վորտեղ գտնվում են նավթի թորման գործարաններ: Այգսեղ հում նավթից ստանում են ալքիլու նավթ, բենզին և այլ նյութեր, և նավերով փոխադրում Անգլիա և Ամերիկա: Դեռ 1910 թ. Պարսկաստանում բոլորովին նավթ չէր ստացվում, իսկ այժմ արտադրած նավթի քանակությամբ Պարսկաստանը հինգերորդ տեղն է բռնում ամբողջ աշխարհում: 1926 թ.

ստացվել է 4.700.000 տոնն նավթ, Բացի նավթից Պարսկաստանում գտնվում են նաև քարածուխ, աղ, պղինձ, կապար, նիկել և այլն, բայց դրանք չեն մշակվում:

Պարսկաստանի առևտուրը ներկայումս **Պարսկաստանի առևտուրը:** էլ գլխավորապես կարավաններով է կատարվում: Յերկաթուղիներն ունեն ընդամենը 563 կիլոմետր յերկարություն: Դրանից ամենակարևորը Զուլֆա—Թավրիզ գիծն է, վորով Պարսկաստանն առևտուր է անում ԽՍՀՄ-ի հետ: Մյուս կարևոր ճանապարհը, վորով նա առևտուր է անում Միության հետ, կասպից ծովն է: Փեհլիվի (նախկին Ենգելի) նավահանգստի վրայով Պարսկաստանը ԽՍՀՄ-ից ներմուծում է շաքար, չիթ և այլ գործվածքներ, իսկ արտահանում է բրինձ, բամբակ, բուրգ, նավթ, չոր միրգ, խաշխաշ և այլն:

Պարսկաստանը մեծ չափով առևտուր է անում նաև Անգլիայի հետ: Անգլիայից Բուշիր քաղաքի վրայով ներմուծում են գործարանային ապրանքներ, իսկ արտահանում են հում նյութեր և նավթ:

Պարսկաստանը և Խ. Միությունը բա- **Պարսկաստանը և Խ. Միությունը:** ռեկամական հարաբերության մեջ են: Այդ յերևում է նրանից, վոր Խ. իշխանությունը հենց սկզբից հրաժարվեց Զուլֆա—Թավրիզ յերկաթուղուց, վորը շինվել էր ռուսական փողերով: Բացի այդ՝ պարսկական վաճառականներն ունեն առանձին արտոնություններ, որինակ, նրանք կարող են առանց հատուկ թույլտվության ներմուծել իրենց յերկրի ապրանքները ԽՍՀՄ և փոխարենը արտահանել միութենական ապրանքներ: Պարսկաստանի և Խ. Միության առևտուրը որբստորե զարգանում է: Այդ բանին նպաստում են այն առևտրական պայմանագրերը, վորոնք կնքվել են այդ յերկու յերկրների միջև: Պարսկաստանի և ԽՍՀՄ-ի արտաքին առևտրի ընդհա-

նուր շրջանառությունը 1924 թ. կազմում էր 30,1 միլիոն բուրլի, 1925 թ. 79,3, իսկ 1926 թ. — 99,3 միլիոն:

Դեպի պարսկական ժողովուրդը բոլորովին այլ վերաբերմունք է ցույց տալիս Անգլիան: Նա անց է կացրել խճուղիներ և յերկաթուղի, վորոնցով շահագործում է յերկիրը: Բացի այդ՝ Պարսկաստանի համար բավական ծանր պայմաններով զանազան կոնցեսսիաներ է վերցրել և յուր կապիտալով աշխատում է հարստահարել խեղճ ժողովրդին:

Պարսկաստանի գերագույն իշխանու-

Պեսական կազմը թյունը պատկանում է Եանլին, վորը յերկրի յեվ գլխավոր Եանլի տեր ու տնօրենն է: Ծիշտ է, այժմ Պարսկաստանն ունի մեջլիս, այսինքն ժողովրդի

կողմից ընտրված պատգամավորներին ժողով, բայց այդ պատգամավորների մեծ մասը կալվածատերեր ու հոգևորականներ են, վորոնք ժողովրդի շահերը չեն պաշտպանում:

Յերկրի գլխավոր քաղաքը Թեհրանն է, վորի բնակիչների թիվը մոտ 220 հազար է: Յերկրորդ մեծ քաղաքը Թավրիզն է, վորը յերկաթուղով միացած է Զուլֆայի հետ: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են Սպահանը, Մեհեդը (գորգերով), Փեհլիվին (նավահանգիս է), Բուսիրը (նավահանգիստ է):

Մոսկվայից Թեհրան չիլին ինչ ճանապարհով են տեղափոխում:

Պարսկաստանի նավթը Լոնդոն ինչ ճանապարհով են տանում:

Մասշտաբի ոգնությամբ չափեցեք Յերևանի և Թեհրանի միջի հեռավորությունը:

Պարսկաստանի բնակիչները գլխավորապես ինչո՞վ են պարապում: Ինչո՞ւ արհեստական վոռոգումը կարևոր նշանակություն ունի յերկրի համար:

Ինչ գյուղատնտեսական ապրանքներ են արտահանվում:

Հանքերից վճրը կարևոր նշանակութիւն ունի Պարսկաստանի համար: Ինչո՞ւ Անգլիան առանձին ուշադրութիւն ե զարձնում Պարսկաստանի վրա:

ԽՍՀ Միութիւնը և Պարսկաստանն ի՞նչ հարաբերութեան մեջ են:

ԱՖղանստան:

Ասիայի քաղաքական քարտեզի վրա գտեք Աֆղանստանը: Նա Խորհրդ. Միութեան վճր կողմն ե գտնվում:

Խ. Միութեան յերկաթուղիներից մեկը վերջանում ե Աֆղանստանի սահմանի մոտ. ցույց տվեք:

Գտեք Հինդուկուշ լեռները, Հերատ, Կաբուլ և Կանդահար քաղաքները:

Աֆղանստանը գտնվում ե Խ. Միութեան հարավային կողմը: Նրա սահմաններն են արեւմուտքից՝ Պարսկաստանը, հարավից՝ Բելուջստանը, արեւելքից՝ Հնդկաստանը, իսկ հյուսիսից՝ ԽՍՀՄ:

Աֆղանստանը մոտ $3\frac{1}{2}$ անգամ մեծ ե Անգրեկովկասից: Նրա մակերեսութի մեծութիւնը հաշվում են 634.500 քառ. կիլոմետր, իսկ բնակիչների թիվը ճիշտ հայտնի չե, յենթադրում են, վոր պետք ե լինի 9—12 միլիոն:

Աֆղանստանը կազմում ե Պարսկաստանի շարունակութիւնը. այդ պատճառով նրա կլիման բավական չոր ե և յերկրագործութիւնը արհեստական վոռոգման մեծ կարիք ունի: Նրա միջով անցնում են Հինդուկուշ լեռները, վորոնց լանջերը բավական հարուստ են արոտատեղերով: Ազգաբնակչութեան գլխավոր պարապմունքը յերկրագործութիւնը ե անասնապահութիւնն ե: Ստացվում են մեծ քանակութեամբ բուրդ և կաշի, վորոնք արտահանվում են: Ազգաբնակչութեան գլխավոր հացը ցորենն ե, իսկ լեռներում՝ գարին և հաւաք:

Գործարաններ չկան: Միակ գործարանը գտնվում ե Կաբուլում, այն ել բացել են անգլիացիները: Այդ գործարանում վերամշակում են տեղական բուրդը. ազգաբնա-

կուխի համար կարևոր նշանակութիւն ունեն արհեստանոցները և տնայնագործութիւնը: Բրդից պատրաստում են—թաղիք, գորգեր և շալ, իսկ մետաքսից զանազան գործվածքներ:

Յերկիրը չունի վոշ յերկաթուղի, վոշ նավագնաց գետեր: Հաղորդակցութիւն միակ միջոցը կարավաններն են, վորոնք անցնում են Հերատից Կանդահար, Կանդահարից Կարուլ, Կարուլից Պեշավար: Արտաքին առևտուրը կատարվում է Հնդկաստանի և ԽՍՀՄ-ի հետ: Աֆղանստանը ԽՍՀՄ-ից ներմուծում է շաքար և գործվածքներ, իսկ փոխարենը տալիս է՝ բուրգ, կաշի և ընկույզ: Խ. Միութիւն և Աֆղանստանի միջև առևտուրը տարեցտարի զարգանում է: Աֆղանական վաճառականներն այժմ ավելի շուտ շուտ են այցելում ԽՍՀՄ-ի տոնավաճառները և գնում զանազան ապրանքներ:

Աֆղանստանի տեր ու տնօրէնը եմիրը կամ փաղիշահն է, վորի իշխանութիւնը սահմանափակված չէ:

Գլխավոր քաղաքներն են Կարուլը (մայրաքաղաք, առևտուր Հնդկաստանի հետ), Հերատը (առևտուր ԽՍՀՄ-ի հետ), Կանդահարը (առևտուր Հնդկաստանի հետ):

Մոսկվայից Հերատ գործվածքներն ի՞նչ ճանապարհով կարելի չէ տանել:

Յերեանից Կարուլ ի՞նչ ճանապարհներով պետք է գնալ:

Կարուլը Յերեանի վճր կողմն է գտնվում և ի՞նչ հեռավորութիւն վրա:

Աւխաստան.—Ասիայի համր քաղաքի վրա ներկեցեք Աֆղանստանի բռնած տեղը և զրեցեք մայրաքաղաքը:

Զինասան

Ասիայի քաղաքական քաղաքի վրա ցույց տվեք ամբողջ Զինաստանը (բացի Մոնղոլիայից):

Գտեք Զինաստանի մասերը—Բուն Զինասանը (Հոանդհո և Յանցե-կիանդ գետերի ավազանը), Մանջուրիան, Տիբետը, Արևել. Թուրքեստանը:

Գտեք Հիմալայան, Կուեն-Լուն և Սինգան լեռները: Գլխավոր գետերը վորոնք են. նրանք լինչ ուղղությամբ են հոսում:

Զինաստանի արևելյան կողմն լինչ ծովեր են գտնվում: Զհաշվելով Մոնղոլիան, ցույց տվեք այն սահմանը, վորով Ս. Միությունը բաժանվում է Զինաստանից:

Գտեք Պեկին, Շանգհայ, Կանտոն, Հանկու, Մուդ-դեն, Լհասա, Յարքենդ քաղաքները:

Այդ քաղաքներից Յերևանին վո՞րն է ավելի մոտ:

Մասշտաբի ոգնությամբ հափեցեք Յերևանից մինչև Պեկինը:

Զինաստանի ամենահարավային մասը վո՞ր գոտում է գտնվում: Վորոշեցեք Պեկինի աշխարհագրական դիրքը:

Զինաստանը գտնվում է Արևելյան Ասիայում: Նրա սահմաններն են արևելքից Սաղաղ օվկիանոսը, հարավից՝ Հնդկաչինը, արևմուտքից՝ Պամիրը, իսկ հյուսիսից՝ Սոր-հրդային Միությունը և Մոնղոլիան: Այսպիսով Զինական պետության մեջ մտնում են բուն Զինաստանը, Կենտրոնական Ասիան (առանց Մոնղոլիայի) և Մանջուրիան:

Առանց Մոնղոլիայի Զինաստանը բռնում է մոտ 8.350.000 քառ. կիլոմետր, 438 միլիոն բնակչով: Իր բնակիչների թվով նա յերկրորդ պետությունն է ամբողջ յերկրագնդի վրա: Բուն Զինաստանում միջին հաշվով մի քառ. կիլոմետրի վրա ապրում է 112 մարդ, իսկ կան տեղեր ուր մեկ քառ. կիլոմետրի վրա ապրում են ունիսկ 300-ից ավելի մարդ: Ամեն տարի, խտության պատճառով, շատ չինացիներ թողնում են իրենց հայրենիքը և գաղթում ոտար յերկրներ (Մանջուրիա, Հնդկաչին, Հար.-Աֆրիկա, Ավստրալիա, Ամերիկա):

Աեխասաևիֆ.—Ասիայի համր քարտեզի վրա ներկեցեք ամբողջ Զինաստանը (Կենտր. Ասիայի և Մանջուրիայի հետ). («Աշխարհ. տետր»):

Զինաստանի հարևան յերկրները վո՞րոնք են:

Համր քարտեզի վրա նշանակեցեք բուն Զինաստանը, Արևել. Թուրքեստանը, Տիբետը և Մանջուրիան: Գրեցեք գլխավոր գետերի անունները:

Չինաստանի ազգաբնակչության $\frac{3}{4}$ -ը

Պեակինցները և զրադմուսները: յերկրագործությամբ և պարապում: Բայց վարելահողերը մանր են և յուրաքանչյուր չինասնիքին միջին հաշվով ընկնում և մեկ գեսայատին հող. 5—6 գեսայատին ունեցողն արդեն կալվածատեր և համարվում:

Հարավային Չինաստանն ունի տաք և խոնավ կլիմա, այդ պատճառով այստեղ մշակում են բրինձ, թեյ, թթենի և այլն, իսկ հյուսիսային Չինաստանում, վորն ավելի չոր և, ցանում են զլիսավորապես ցորեն և բակլա: Բրնձի բերով Չինաստանը յերկրագնդի վրա առաջին տեղն և բռնում, բայց, հնայելով դրան, տարեկան մոտ 30 միլիոն փութ ել գրսից են ներմուծում:

Պատերազմից առաջ Չինաստանը քելի բերով առաջին պետությունն էր, իսկ այժմ առաջին տեղը զբաղել են Հնդկաստանը և Յեյլոնը: Թեյի մեծ մասը գործ և ամփում յերկրի ներսը:

Չինացու համար մեծ նշանակություն ունի և բամբակը: Բամբակի բերքով Չինաստանը ներկայումս յերրորդ տեղն և բռնում:

Հարավային Չինաստանի կարևոր բույսերից մեկն էլ քրեկին է, վորի տերևներով կերակրում են շերամի թլրթուռներին: Մետաքսի արտադրությամբ այժմ Չինաստանը Յապոնիայից հետ և մնում:

Չինացին որինսակելի յերկրագործ և: Իր փոքրիկ վարելահողերի վրա մեծ խնամք և թափում: Պարարտացնելու համար նա հավաքում և անասունների աղբը և վեղրոններով տանում իր վարելահողը: Չրափականանալով այն անձրևներով, վոր մուսսոնները բերում են, չինացիները գետերից ջրանցքներ են անցկացնում և ջրում արտերը: Բայց հնայելով այդ բոլորին, չինացին աղքատ է:

Չինացին փոշ միայն չնորքով և ընդունակ յերկրագործ է, այլ և լավ արհեստավոր է: Նրա հախճապակյա

գեղեցիկ ամանները, մետաքսե գործվածքները, բամբուկից գործած կողովները, ասեղնագործ կտորեղենը հայտնի յեն ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Բայց և այնպես չինական արհեստավորները չեն կարողանում մրցել յեվրոպացիների և յադրնացիների գործարանների հետ: XIX-րդ դարի 80-ական թվականներին սկսեցին կամաց-կամաց ներս խուժել նախ անգլիական, ապա ֆրանսիական, յապոնական, գերմանական և ամերիկական կապիտալիստները: Սկզբում չինացիները կուլում էյին յեվրոպացիների և ամերիկացիների տեխնիկայի դեմ, բայց հետո չինական բուրժուազիան տեսավ, վոր ինքը կարող և մեծ ոգուտներ ստանալ այդ տեխնիկայից և կարճ ժամանակում գործարանային արդյունագործությունը բավական մեծ հաջողություն ունեցավ: Այդ բանին նպաստեց այն հանգամանքը, վոր Չինաստանն ունի քարածխի և յերկաթի հսկայական պաշար, գործվածքների համար մեծ քանակությամբ հում նյութեր և բացի այդ՝ եժան ձեռքեր: Ներկայումս Չինաստանում աշխատում են 1000-ից ավելի գործարան միլիոնից ավել բանվորներով: Այդ գործարանների մեջ աչքի յեն ընկնում մանավանդ նրանք, վորոնք պատրաստում են գործվածքներ, ստանում են ձեթ, աղում են ալյուր, պատրաստում են ծխախոտ և այլն. կան տանյակ գործարաններ, վորտեղ չինում են յերկաթե իրեր, ելեկտրական պարագաներ և այլն:

Ոտար կապիտալիստները զբաղվում չեն բավականանում: Նրանք ամեն կերպ աշխատում են Չինաստանի հում նյութերն արտահանել իրենց յերկրները, իսկ զրա փոխարեն ներմուծել գործարանային ապրանքներ: Իրենց կապիտալիստների շահերը պաշտպանելու համար Անգլիան, Յապոնիան, Ֆրանսիան և Ամերիկան Չինաստանում պահում են նավատորմ և զորք, վորոնք չեն յենթարկվում չինական որենքներին: Այսպիսով Չինաստանն անունով անկախ է, բայց փաստորեն նա ներկայացնում է մի գա-

դուժ իմպերիալիստական պետութիւններ չամար, վորոնք ամեն կերպ աշխատում են քաղաքացիական կռիւներ առաջացնել, վորպէսզի յերկիրը հեշտությամբ կարողանան բաժան-բաժան անել:

Զինաստանը յերկար ժամանակ միա-
 Զինաստանի պե- պետութիւն էր. պետութիւն գլուխն էր
 տական կազմը յեւ կանգնած «յերկնքի վորդին» — կայսրը:
 Բաղադրութիւնը: Բայց 1911 թ. կայսրը զահրնկից յեղաւ և
 Զինաստանը դարձաւ հանրապետութիւն: Յերկրի մայրա-
 քաղաքը Պեկինն*) է, վորը հայտնի յե իր հախճապակյա,
 ապակյա և մետաքսի գործարաններով: Նա յերկաթուղով
 միացած է Տյան-Յիլինի հետ: Շանգհայը (1,5 միլիոն
 բնակչով) գտնվում է Յան-ցե-կիանգի գետաբերանում:
 Նա ամբողջ հեռավոր արեւելքի ամենախոշոր նավահան-
 գիսան է: Այստեղ կարելի յե տեսնել յերկրագնդի ամեն
 ծայրից յեկած շողենաւեր:

Կանոնը հարաւային Զինաստանի կենտրոնն է: Նրա
 դիմաց գտնվում է Հոնգ-Կոնգ նավահանգիստը, վորը
 պատկանում է անգլիացիներին: Հանկոու — նշանավոր է
 թեյի առևտրով:

Զինական տիրապետութիւններից նշանավոր է Ման-
 չուիան, վորի գլխավոր քաղաքն է Մուկդենը: Այժմ
 Մանչուրիայի տեր ու տիրականը Յապոնիան է, վորն աշ-
 խատում է այդ յերկիրը դարձնել զաղութ:

Մոսկվան ինչ ճանապարհով կարող է Զինաստանից
 թեյ ստանալ

Յույց տվեք Մոսկվա—Ողեստա—Կոստանդնուպոլիս—
 Սուեզ—Կարմիր ծով — Վլադիվոստոկ — Շանգհայ ճանա-
 պարհները:

Աշխատեմք.— Արիայի համը քարտեզի վրա նշանակե-
 ցեք Զինաստանի գլխավոր քաղաքները:

*) Մտադրութիւն կա մայրաքաղաք դարձնել Նանկինը:

Յապոնիան գտնվում է Հեռավոր Արևելքում, Ասիայի արևելյան մասում: Նա բաղկացած է մի շարք կղզիներից, վորոնք ձգվում են հյուսիսից դեպի հարավ: Այդ կղզիներ բից նշանավոր են Հոնկոն, Սիկոկոն, Կիուսիուոն և Յեսսոն: Բացի դրանից՝ Յապոնիային են պատկանում Կուրիլյան կղզիները, Սախալինի կեսը, Փորմոզան, Րիու-Կիուոն և այլն:

Այսպիսով Յապոնիան բաղկացած է բազմաթիվ կղզիներից, բայց յապոնացու համար նրանք մի ամբողջութուն են կազմում: Յապոնացիները լավ ծովագնացներ են, նրանց համար մի կղզուց մյուսն անցնելը դժվար բան չէ:

Յույց այլեք այն յերկաթուղին, վորով կարելի յե գնալ Վլադիվոստոկ:

Մասշտաբով չափեցեք Յերևանի և Տոկիոյի միջի հեռավորությունը:

Յույց տվեք Բաթում—Նաղասակի ծովային ճանապարհը:

Աճխատանգ.—Ասիայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք Յապոնիային պատկանող բոլոր կղզիները և հետո նշանակեցեք մեծ կղզիների, շրջապատող ծովերի անունները:

Յապոնիան, առանց գաղութների, բռնում է 386.000 քառ. կիլոմետր տարածություն: Այդ, համեմատաբար, փոքր տարածության վրա ապրում են մոտ 60 միլիոն մարդ, վորոնք զեղին ցեղին են պատկանում: Ամեն մի քառ. կիլոմետրի վրա, միջին հաշվով, ապրում է 155 մարդ: Ազգաբնակչության խտությամբ նա գերազանցում է նույնիսկ Գերմանիային:

Յապոնիան Խորհրդային Հայաստանից քանի անգամ է խիտ:

Ինչպե՞ս տեսանք Յապոնական կղզիները ձգվում են հյուսիսից դեպի հարավ. այդ պատճառով Յապոնիայի հյուսիսային կղզիներն ունեն գաժան, ցուրտ կլիմա, իսկ հարավային

Քննակիչների]
զբաղմունքը:

կղզիները, ընդհակառակը, տաք են խոնավ և ունեն մերձ-արևադարձային ճոխ բուսականութիւն: Յապոնիայի համար շատ մեծ նշանակութիւն ունի Կուրո-Սիւլս ծովային տաք հոսանքը, վորի վրայով փշող հարավ-արևելյան մուսսոնները առատ գոլորշիներ են տանում դեպի Յապոնական կղզիները:

Այսպիսով կլիման չափազանց նպաստավոր և դուրսնաբերութեան համար: Այնտեղ կարող են աճել այնպիսի թանգարժեք բույսեր, ինչպիսին են՝ բրինձը, թեյը, թթենին և այլն:

Բայց Յապոնիայում հարմար հողեր քիչ կան և յերկրի մեծ մասը ծածկված և լեռներով: Գյուղական մեկ ընտանիքին հազիվ մեկ գետնատին վարելահող և հասնում: Ամեն մի այգիպիսի վարելահող մշակում են, ջրում ու պարարտացնում այնպես, ինչպես այգին: Այգիպիսի աշխատանքի շնորհիվ յապոնացին յուր վարելահողից մեծ բերք է վերցնում:

Յապոնիայի գլխավոր բույսը բրինձն է: Ամբողջ ազգաբնակչութիւնը կերակրվում է բրնձով: Թե ինչ նշանակութիւն ունի բրինձը յապոնացու համար, այդ յերևում է նրանից, վոր փոխանակ «նախաճաշ, ճաշ, ընթրիք» ասելու յապոնացին ասում է «առավոտյան բրինձ, կեսօրվա բրինձ, յերեկոյան բրինձ»: Զնայելով վոր Յապոնիան բրնձի մեծ բերք է վերցնում, բայց և այնպես այդ բերքը չի բավականանում և ստիպված է լինում վորոշ չափով բրինձ ներմուծել ուրիշ տեղերից: Բացի բրնձից ցանում են ցորեն, դարի և յեղիպտացորեն:

Յուրաքանչյուր յապոնացի իր փոքրիկ վարելահողի կողքին մի փոքրիկ այգի ունի, վորտեղ թեյ և թթենի յե մշակում: Թեյի բերքով Յապոնիան հետ է Զինաստանից և Հնդկաստանից, բայց մետաքսի բերքով ամբողջ յերկրագունդի վրա առաջին տեղն է բռնում:

Չափազանց տարածված է և ձկնորսությունը: Շրջապատող ծովերը լիքն են թանգարժեք ձկներով, և յապոնացիներն այնքան ձուկ են ստանում, վոր յերբեմն չեն հասցնում աղելու և վորպեսզի չփշանա, նրանից բրնձի դաշտերը պարարտացնող նյութեր են պատրաստում:

Բրինձը և ձուկը յապոնացու համար նույնն են, ինչ վոր մեզ համար հացը և միսը: Կաթնեղեն չեն գործածում: Յեւ վա՛րճական է: Յապոնիան խիտ բնակված յերկիր է և մեկ քառ. կիլոմետր տարածության վրա ապրում է 155 մարդ: Այս չափ մարդ կերակրելու համար անհրաժեշտ է մշակել բոլոր պետական հողերը, իսկ այս պայմաններում ազատ արոտատեղի չի մնում:

Յապոնացիները մեծ մասամբ գյուղերում են ապրում: Գյուղերն աչքի յեն ընկնում իրենց մաքրությամբ: Այստեղ դուք դռներին թափած աղբ չեք տեսնի. ամեն ինչ գործ են ածում հողերը պարարտացնելու համար: Աղբ թափողին այստեղ չեն վարձատրում, ընդհակառակը, աղբ թափողն է տանտիրոջ վող տալիս, վորպեսզի նրա բակի աղբը հավաքի և տանի յուր վարելահողը:

Յապոնական արդյունագործության մեջ առաջին տեղը բռնում է գործվածքներ պատրաստելը: Բամբակի գործարանների կենտրոնը Ոսական է. սա Յապոնիայի համար նույնն է, ինչ վոր Մանչեստերը Անգլիայի համար:

Ինչպես տեսանք, Յապոնիան խիտ բնակված յերկիր է և յուր հացը չի բավականանում (չնդկաչինից ներմուծում է բրինձ, իսկ Մանջուրիայից՝ ցորեն ու բակլա): Նա չունի նաև բավականաչափ հում նյութեր իր գործարանների համար: Յապոնիան զրոյից պետք է ներմուծի բամբակ, ջուտ, կաշի, յերկաթ և այլն: Այս բոլորը կան հարևան յերկրներում, բայց այնտեղ նրա հետ մրցում են յեվրոպացիները: Ուժեղացնելով յուր նավատորմին ու զորքը, նա գաղութներ է վնտրում իրեն համար, վորպեսզի կարողանա այնտեղից հում նյութեր ստանալ և

միննույն ժամանակ վաճառել այնտեղ իր զործարանային ապրանքները: Ռուս-յապոնական պատերազմից հետո Յապոնիան զբաղեց Սախալին կղզու կեսը, Կորեան և Մանջուրիայի մի մասը—Պոս-Արսուր նավահանգստով: Յապոնական կառավարութիւնն առանձնապէս ուշադրութիւն և դարձնում մանավանդ Չինաստանի վրա, վորտեղ յապոնական կապիտալիստներն առանձին թույլտվութիւն են ստացել հանքեր մշակելու համար և այնտեղ վաճառում են իրենց զործարանային ապրանքները:

Միաժամանակ նա իր ուշադրութիւնը դարձնում և նաև ղեպի իռադալ ովկիանոսի կողմը, վորտեղ բազմաթիւ կղզիներ կան: Պատերազմից հետո Յապոնիան ստացավ գերմանական գաղութները—Մարիանյան, Կարոլինյան յեւ Մարշալյան կղզիները: Այստեղ էլ նրան խոչընդոտ են հանդիսանում Միացյալ Նահանգները:

Այսպիսով յերեք խոշոր իմպերիալիստական պետութիւնները՝ Յապոնիան, Անգլիան և Միացյալ Նահանգները մրցում են իրար հետ: Նրանցից ամեն մեկն աշխատում է ապահովել իր առևտուրը և արդյունաբերութիւնը: Յեւ դրա համար նրանցից ամեն մեկն աշխատում է զինվել, ուժեղացնել յուր նավատորմը:

Յապոնիան իր արտաքին առևտրով կարևոր տեղ է բռնում. նրա նավերն այժմ յերթեկեկում են բոլոր ովկիանոսների վրա:

Յապոնիան միապետութիւն է: Պետութեան գլուխն է կայսրը (միկադո), վորի իրավունքները սահմանափակած են պարլամենտով:

Մայրաքաղաքն է Տոկիոն (մոտ 2 միլիոն բնակչով), վորը Յապոնիայի առևտրական գլխավոր կենտրոններից մեկն է: Մյուս բաղաճներից նշանավոր են՝ Ոսական (մոտ 2,000,000 բնակչով), արդյունադործութեան խոշոր կենտրոն է. Յոկոհաման—թէյի և մետաքսի առևտրի կենտրոն. Նագասակին—նավահանգիստ. Կիոտոն, Կոբեն և այլն:

ԽՍՀՄ-Ի ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԸ

Ֆինլանդիա:

Յեվրոպայի քաղաքական քարտեզի վրա գտեք Ֆինլանդիան:

Նա ԽՍՀՄ-ի վեր կողմն է գտնվում:

Յույց տվեք Ֆինլանդիայի սահմանակից յերկրները և ծովերը:

Յեվրոպայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք Ֆինլանդիայի տեղը և ապա գրեցեք հարեան յերկրների և ծովերի անունները:

Ֆինլանդիայի հյուսիսային ծովափը գտնվում է ցուրտ գոտում, բայց և այնպես այդ ծովափի մոտ ջուրը չի սառնում. ինչո՞ւ:

Մակարդակը—343.000 քառ. կիլոմետր.

Բնակիչների բիլը—3,5 միլիոն:

Ֆինլանդիան գտնվում է ԽՍՀՄ-ի արևմտյան կողմը: Նրա սահմաններն են արևելքից՝ ԽՍՀՄ, արևմուտքից՝ Բոտնիկ ծոցը, Շվեդիան և Նորվեգիան, հյուսիսից՝ Բալթիկ ծովը, իսկ հարավից՝ Ֆիննական ծոցը:

Յերկրի 91,5⁰/₀-ը բռնված է անտառներով, լճերով, ճահիճներով և ժայռերով: Անտառը Ֆինլանդիայի բնակիչների ապրուստի գլխավոր աղբյուրն է: Ամենորեք տարածված է փայտահատութունը: Ծառերից ստանում են գերան ու սալսակ, վորը մեծ չափով արտահանում են. փայտը չոր թորման յենթարկելով ստանում են ձյուր. փայտից պատրաստում են մեծ քանակությամբ քույր, լուցկի և կահ-կարասիք: ԽՍՀՄ-ն Ֆինլանդիայից ամեն տարի մեծ քանակությամբ թուղթ է ներմուծում:

Անտառների, ճահիճների, ժայռերի և լճերի պատճառով վարելահողերը շատ քիչ տեղ են բռնում, նրանք կազմում են յերկրի մակարդակի 8,5⁰/₀-ը: Հացահատիկներից տարածված են վարսակը և հաճարը: Զնայելով վոր ֆինն գյուղացին յուր վարելահողը պարարտացնելու

համար ահագին ջանք և թափվում, այնուամենայնիվ սեփական հացը չի բավականանում: Ֆինլանդիան ամեն տարի ԽՍՀՄ-ից ներմուծում և մեծ փառաբանությամբ հացահատիկ:

Ֆինլանդիայում մեծ արդյունք ստացվում է նաև կաթնասնեստույունից: Պահում են ազնվացեղ կաթնատու կովեր, փորոնց կերակրելու համար բավական մեծ քանակությամբ խոտ են ցանում: Կաթնավթերը փոշ միայն բավարարում է իրենց, այլ և մի մասը արտահանվում է:

Ֆինլանդիան քարածուխ չունի. գործարաններն աշխատում են ջրի ուժով: Ջրի ուժից ստանում են էլեկտրական հոսանք, փորով շարժում են մեքենաները: Ելեկտրիֆիկացիան մեծ զարկ տվեց յերկրի արդյունագործությունը, մանավանդ թղթի և մահուղի արտադրություն:

Արտահանվող ապրանքների 70⁰/₀-ը կազմում են փայտ, փայտից պատրաստած իրերը և թուղթը, իսկ 20⁰/₀-ը — յուղը: Յուղը և փայտն արտահանվում է Անգլիա: Ներմուծվող ապրանքների մեջ առաջին տեղը բռնում է հացը: Բացի դրանից նա դրսից ստանում է նաև մետաղներ, մեքենաներ, գործվածքների համար հում նյութ և այլն:

ԽՍՀՄ-ն Ֆինլանդիայից ստանում է թուղթ, իսկ փոխարեն տալիս է հաց: Ժամանակի ընթացքում, յերբ թղթի արտադրությունը մեղանում կզարգանա, մենք ֆինլանդիայի թղթի կարիքն այլևս չենք ունենա. բայց նա ստիպված կլինի միշտ ներմուծել մեր հացը:

Հելսինգֆորս — յերկրի մայրաքաղաքն

Ֆինլանդիայի
հանք:

Ե. Նշանավոր և իր առևտրով և գործարաններով: Վիբորգ — նավահանգիստ և:

Տուրկու — նավահանգիստ և: Տամսերֆորս — թղթի արտադրության կենտրոն:

Կարելի՞ք յե ծովով Բաթումից Հելսինգֆորս գնալ.
ցույց տվեք այդ ծովային ճանապարհը:

Ցույց տվեք Մոսկվա—Լենինգրադ—Հելսինգֆորս ճա-
նապարհը:

Յերևանում ստացվել է մի վազոն Ֆինլանդական
թուղթ: Այդ թուղթը վճիռ քաղաքում կարող եր պատրաստ-
վել և ինչ ճանապարհով է յեկել Յերևան:

Ֆինլանդիան վճիռ ապրանքներով է մրցում ՌՍՀՄ-ի հետ:

Եստոնիա յեկ Լատվիա:

Յեկրոպայի քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք
Լատվիան և Եստոնիան:

Նրանք Ռ. Միության վճիռ կողմն են դանվում:

Ցույց տվեք Ռիգան և Տալլինը:

Լատվիայի միջով ինչ գետ է հոսում:

Լատվիա—մակարդակը՝ 66 հազար քառ. կիլ., բնակիչները՝ 1,8 միլ.
Եստոնիա » 48 « » » » 1,1 »

Եստոնիայի և Լատվիայի ազգաբնակչությունը գլխա-
վորապես գյուղատնտեսությամբ է պարապում: Հողն ար-
գավանդ չէ, բայց շնորհիվ այն հանգամանքի վոր պարար-
տացնվում է, մեկ գեոյատինից ստացված բերքն ավելի
մեծ է, քան մեզանում: Լայն չափով տարածված է
ցանքաշրջանառությունը և բազմադաշտյան սխտեմը: Լավ
հիմքերի վրա է դրված անասնապահությունը. պահում են
կաթնատու ազնվացեղ կովեր: Կաթնեղենը մեծ չափով
արտահանվում է:

Պատերազմից առաջ Լատվիան հայտնի յեր իր գոր-
ծարաններով, վորտեղ պատրաստվում էյին մեքենաներ,
ռետինե իրեր, գործվածքներ և այլն: Լատվիայի գլխավոր
նավահանգիստները բավական մեծ առևտուր ունեյին:
Բայց այդ առևտուրն ու արդյունադործությունն ապրում եր
Ռուսաստանի հետ ունեցած կապով:*) յերբ կտրվեց այդ

*) Լատվիան, Եստոնիան, ինչպես և Ֆինլանդիան պատերազմից առաջ
Ռուսաստանի մասն էյին կազմում. պատերազմից հետո նրանք անկախություն
ձեռք բերին:

կապը, ընկավ և Լատվիայի առևտուրն ու գործարանային կյանքը:

Քիչ թե շատ լավ դրության մեջ և Եստոնիայի արդյունագործությունը: Այստեղ դտնվում են մահուղի, թղթի և այլ գործարաններ:

Լատվիայի գլխավոր նավահանգիստն է Ռիգան, իսկ Եստոնիայինը՝ Տալլին: Այդ նավահանգիստների վրայով արտահանվում են զանազան հում նյութեր (վուշ, փայա) և սննդամթերք (յուղ, վարսակ, ձկնեղեն և այլն). իսկ Եստոնիայից նաև սպիրտ, թուղթ, ցեմենտ:

Ներմուծվում են — գործարանային ապրանքներ, բարածուխ, բամբակ, նավթ և հաց: Լատվիայի և Եստոնիայի նավահանգիստները միացած են յերկրի միջին մասերի հետ յերկաթուղիներով, վորոնք Խ. Միության յերկաթուղիների շարունակությունն են կազմում: Այդ պատճառով Խ. Միությունը Լատվիայի և Եստոնիայի վրայով առևտուր է ա-նում արևմտյան Յեվրոպայի հետ: Այսպիսով նրանք վորպես տրանզիտային յերկրներ մեծ նշանակություն ունեն Խ. Միության արտաքին առևտրի մեջ:

Լ Ե Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Յեվրոպայի քաղաքական քարտեղի վրա ցույց տվեք Լեհաստանի սահմանները:

Նա դեպի ծով յելք ունի. ցույց տվեք:

Լեհաստանի գլխավոր դետը վճրն է: Այդ դետի վրա ինչ քաղաքներ են դտնվում:

Լեհաստանը անկախություն ստացավ 1918 թ., նա կազմվեց նախկին Ռուսաստանի արևմտյան նահանգներից Ավստրո-վենգրիայի մասերից:

Ներկայումս Լեհաստանի մակարդակը կազմում է 388 հազար քառ կիլոմետր, իսկ բնակիչների թիվը 29 միլիոն:

Ազգաբնակչության համար կարևոր նշանակություն ունի վոշ միային գլուգատնտեսությունը, այլև արդյունագործությունը:

Մշակում են գլխավորապես հանաւ, վարսակ և կարսոճեկ: Մեծ չափով տարածվում է նաև հալընդեղը: Վորից պատրաստում են շաքար: Սեփական հացը չի բաժականանում:

Լեհաստանը հարուստ է զանազան հանքերով, վորոնցից առաջին տեղը բռնում է քարածուխը: Գալիցիայում ստացվում է ցինկ, նավթ և մեծ քանակությամբ աղ:

Արդունագործության մեջ կարեւոր նշանակութիւն ունի գործվածքների պատրաստելը: Լողզի և Վարշավի գործարանները գործվածքներ են մատակարարում ամբողջ Լեհաստանին:

Լեհաստանն արտահանում է փայտ, քարածուխ, ցինկ, նավթ, գործվածքներ, շաքար, ձու, միս և խոզ, իսկ ներմուծում է բամբակ, բուրդ, մեքենաներ, ղեղորայք և հաց: Լեհաստանի յերկաթուղիները կազմում են ԽՍՀՄ-ի յերկաթուղիների շարունակութիւնը. այս հանգամանքը բաժական կհեշտացնէր ԽՍՀՄ-ի և Լեհաստանի առևտուրը, յեթէ լեհական բուրժուազիան զգվարութիւններ չհարուցանէր:

Լեհաստանը բուրժուական հանրապետութիւն է: Բարձրագույն իշխանութիւնը պատկանում է պրեզիդենտին և պարլամենտին: Պարլամենտը բաղկացած է յերկու պալատներից—սեյմից և սենատից:

Լեհաստանի մայրաքաղաքը Վարսավան է, վորը գտնվում է Վիսլայի վրա և առևտրական խոշոր կենտրոն է: Նրա վրայով անցնում են Մոսկվա—Բերլին և Վեննա—Լենինգրադ յերկաթուղիները: Վիսլայի վրայով Վարշավան կապվում է ծովի հետ (Գանցիգ): Լողզը հայտնի յե գործվածքներով: Կրակով: Լվով—Գալիցիայի գլխավոր քաղաքն է:

Յեւթրուպայի քաղաքական քարտեզի վրա ցույց տվեք
Մոսկովա—Մինսկ—Վարշավա, Լենինգրադ—Պսկով—Վիլնո—
Վարշավա յերկաթուղիները:

Ցույց տվեք Դանցիգը:

Յեւթրուպայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք Լեհաստա-
նի բռնած տեղը: Դրեցեք հարևան յերկրները անունները:

Ռումանիա:

Յեւթրուպայի քաղաքական քարտեզի վրա գտեք Ռու-
մանիայի սահմանները:

Նրա ափերն ի՞նչ ծով և վտղողում: Ցույց տվեք Դա-
նուբը և նրա վտակ Պրուտը:

Պրուտի և Դնեստրի միջև դանվում և Բեսարաբիան,
վորը պատկանում և ԽՍՀՄ-ին, բայց Ռումանիան բռնի
կերպով զբաղեց և ցույց տվեք: Բեսարաբիայի գլխավոր
քաղաքը վճրն և:

Ռումանիայի միջով ի՞նչ լեռներ են անցնում:

Ռումանիայի մակարդակը—317 հազար քառ. կիլոմետր:

Ազգաբնակչությունը—18 միլիոն:

Ռումանիայի միջին մասով ձգվում են Կարպատյան
լեռները, վորոնց լանջերը ծածկված են հարուստ անտառ-
ներով: Կարպատներից դեպի արևմուտք և արևելք տա-
րածվում են սևլանդով ծածկված ընդարձակ հարթու-
թյուններ, վորտեղ մշակում են մեծ քանակությամբ յե-
զիպսացորեն և ցորեն: Հացահատիկների բերքն այնքան
մեծ է, վոր մի մասն արտահանվում է: Հացահատիկների
մշակությունը ռուման գյուղացու տպրուստի հիմնական
աղբյուրն է:

Յերկրի բնական պայմանները շատ հարմար են նաև
անասնապահության համար: Կարպատյան լեռները հա-
րուստ են արլայան մարգագետիններով, իսկ ստորոտանե-
րում տարածվում են ընդարձակ խոտահորքեր: Պահում
են ձի, վոչխար, խոզ և խոշոր յեղջյուրավոր անասուններ,
բայց նրանք մեծ մասամբ մանր են:

Հանքային հարստութիւններէց աչքի յեն ընկնում աղը և նավթը, վորոնք ներկայումս մշակվում են և արտահանվում:

Արդյունագործութիւնը թույլ է և յերկրի կարիքներին չի բավարարում, այդ պատճառով Ռումանիան ստիպված է դրսից ներմուծել գործարանային ապրանքներ:

Արտաքին առևտուրը մեծ չէ: Արտահանութեան կեսը կազմում է հացը, $\frac{1}{5}$ -ը՝ անտառը, $\frac{1}{8}$ -ը՝ նավթը, նույնքան էլ կենդանիներ են արտահանում: Ներմուծվող ապրանքների մեջ աչքի յեն ընկնում—բամբակը, բուրդը, գործվածքները, մետաղները, մետաղե իրերը և մանավանդ մեքենաները:

Ռումանիայի արդյունագործութեան և տրանսպորտի մեջ աշխատում է ոտար կապիտալ. այսպես՝ նավթի արդյունաբերութեան մեջ գտնվում է անգլիական կապիտալ, նավահանգիստների շէնքերի մեջ՝ ֆրանսիական և այլն: Ռումանիան միապետութիւն է: Գլխավոր քաղաքն է Բուխարեսը:

Ռումանիան ինչպիսի յերկիր է: Գյուղատնտեսութեան համար ընտկան պայմանները հարմար են: Ինչ ապրանքներ և արտահանում և ներմուծում:

Յեվրոպայի համը քարտեղի վրա ներկեցեք Ռումանիայի տեղը: Նշանակեցեք հարեան յերկրները:

Բնադրարիայի գլխավոր քաղաքը վճրն է:

ՄԻ ՔԱՆԻ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ

Անգլիա

Անգլիան գտնվում է Յեվրոպայի հյուսիս-արեւմտյան փողմը և բաղկացած է յերկու մեծ կղզիներից—Մեծ Բրիտանիայից և Իրլանդիայից: Բացի այդ, Անգլիային են պատկանում բազմաթիւ մանր կղզիներ, վորոնք նրանից հեռու չեն գտնվում (Հերբրիդյան, Որքադյան, Շետլանդյան և այլն):

Աւստրալիական. — Յեվրոպայի քարտեզի վրա գտեք Անգլիայի տեղը: Յույց տվեք անգլիական կղզիները: Յեվրոպայի համար քարտեզի վրա նշանակեցեք անգլիական կղզիները անունները, մոտակա ծովերը, նեղուցները. (Աշխատեալ):

Անգլիայի գիրքը առևտրի համար շատ հարմար է: Նրա մի կողմը գտնվում են Յեվրոպայի կուլտուրական յերկրները — Ֆրանսիան, Գերմանիան, Բելգիան և այլն, փորձեցիք բաժանվում և Լատանշի նեղուցով, մյուս կողմը — Ատլանտյան ովկիանոսը և Ամերիկան: Յուր այս գիրքի շնորհիվ Անգլիան դարձել է առաջին առևտրական պետութիւնը ամբողջ յերկրագնդի վրա: Այդ բանին նպաստում են նաև նրա բազմաթիվ շատուշոց նավաճանգիւստները, նավագնաց գետերը, ջրանցքների և յերկաթուղիների ցանցերը:

Անգլիայի կլիման տաք է և խոնավ: Դրա պատճառներն են Ատլանտյան ովկիանոսը և Գոլֆշտրոմ հոսանքը: Տաք ձմռան շնորհիվ մարգագետիններն ամբողջ տարին ծածկված են կանաչով, իսկ Իրլանդիայում աճում են նույնիսկ մշտադալար բույսեր: Հացահատիկները մեծ խոնավութիւն չեն սիրում, այդ պատճառով հացահատիկներ մշակում են Մեծ Բրիտանիայի հարավ-արևելյան մասում, փոքր այնքան ել խոնավ չէ: Այստեղ է գտնվում Լոնդոնը, յերկրագնդի ամենամեծ քաղաքը, փոքր բնակիչները թիվը $7\frac{1}{2}$ միլիոնից անց է: Յուր աշխարհագրական գիրքի շնորհիվ Լոնդոնը յուր շրջապատով դարձել է ամբողջ Անգլիայի ամենաառևտրական շրջանը: Նա նայում է արևմտյան Յեվրոպային և առևտուր է անում նրա խոշոր կենտրոնների հետ:

Լոնդոնի շրջանից հյուսիս գտնվում է «Սև Անգլիան», քարածուխի և յերկաթի, գործարանների և ֆաբրիկաների աշխարհը: «Ընդարձակ տարածութիւններ ծածկված են գործարաններով: Տխուր, մրոտ քաղաքների վրա բարձրա-

նում են բազմաթիվ ծխնելույզներ, վորոնք հեռվից կատարյալ անտառի յեն նմանվում: Այստեղ կարող եք անցնել մի ամբողջ վերստ տարածություն և դուք չեք տեսնի մի ծառ, մի կտոր կանաչ տեղ: Ամեն տեղ մոնչում են մեքենաները, ծխում և ածուխը. ամեն տեղ դարբնոցներ, կրակի հոցներ, ծխնելույզներ, կեղտոտ առուներ: Ողբ, յերկիրը, մարդիկ կարճես մուր են կտրված»:

Այսքան գործարաններն ու ֆաբրիկաները գոյացել են այստեղ գտնվող քարածուխի և յերկաթի ընտիր հանքերի շուրջը: Սև Անգլիայի քարածուխն առաջինն և ամբողջ յերկրագնդի վրա: Քարածուխն այնքան շատ և, վոր նրա մի մասն արտահանում են (նշանավոր կարգիֆ հավահանգստով): Քարածուխի հանքերի կողքին գտնվում են հարուստ յերկաթահանքեր: Բիրսլինգհամ և Շեմֆիլդ քաղաքներում պատրաստում եր յերկաթե և պողպատե բազմաթիվ իրեր—ասեղից սկսած մինչև թնդանոթը:

Սակայն անգլիայի արդյունաբերության մեջ առաջնակարգ տեղը բռնում և վռչ թե մետաղների մշակությունը, այլ գործվածքները, ճոթեղենը: Բամբակի, բրդի գործվածքներով և կտավով Անգլիան առաջինն և ամբողջ յերկրագնդի վրա: Ճոթեղենի արդյունաբերության կենտրոնը Մանչեսթեր և Լիդս քաղաքներն են:

Ասացինք, վոր Անգլիայի կլիման հաստատվել է յառաջիկայի մշակության համար այնքան ել հարմար չե, և բնակիչները մեծ մասն ել ապրում և քաղաքներում, այդ պատճառով յերկրագործությունը յերկրորդական տեղ և բռնում: Սեփական հացը չի բավականանում. ամեն տարի դրսից ներմուծում են մոտ $1\frac{1}{2}$ անգամ ավել հացահատիկ, քան թե ներսն և արտադրվում

Վ. յուդաֆֆինսոն-
բյուր:

Փարթամ արոտատեղերի շնորհիվ, անասնապահությունն Անգլիայում այսօր եւ մեծ տեղ եւ բռնում գլխադասնատեսության մեջ: Անասունները պահում են գլխավորապես թարմ մսի համար և նրանք աչքի չեն բնկնում իրենց քաշով և համեղ մսով: Տեղական անասունների միւր չի բավականանում, այդ պատճառով Ավստրալիայից և Կանադից մեծ քանակությամբ ստացրած միս և մսի կոնսերվներ են ներմուծում:

Անգլիայի *sheep* ներ են: Նրանց առևտրական նավերը յերթեկում են բոլոր ովկիանոսներում և տարածում իրենց գործարանային ապրանքները աշխարհի բոլոր ծայրերում:

Վորպես արդյունաբերական յերկիր, պարզ է, վոր Անգլիան պետք է ներմուծի գլխավորապես հում նյութ գործարանների համար և ուտելիք՝ բանվորության համար, իսկ արտահանի գործարանային ապրանքներ: Յեւ իսկապես 1925 թվին զրոսից ներմուծած ամբողջ ապրանքի 47⁰/₀-ը ուտելիք էր, իսկ 30⁰/₀-ը հում նյութ (բամբակ, բուրդ, մետաքս, նավթ, հանքեր, կաուչուկ և այլն). արտահանվող ապրանքի 71⁰/₀-ը կազմում էին գործարաններում պատրաստած զանազան իրեր (գործվածքներ, կարի մեքենաներ, տուրբիններ, շոգեմեքենաներ, դուխաններ, դանակներ և այլն): Այսպիսով Անգլիան կարծես մի մեծ գործարան է, վորտեղ աշխարհի ծայրերից բերվում են զանազան հում նյութեր, դրանցից զանազան իրեր շինում, ապա ցրում աշխարհի բոլոր կողմերում:

Յերկրի ծովային գիրքը, նավաշինության գեղեցիկ վիճակը, հարմար նավահանգիստներն ու արտաքին մեծ առևտուրը դարձրել են Անգլիան առաջին ծովային պետությունը:

Համաշխարհային ծովային առեկտրական նավատորմ:

Անգլիա	22.222.000	ծավ. տոնն
Միաց. Նահանգներ	15.377.000	» »
Յապոնիա	3.920.000	» »
Ֆրանսիա	3.512.000	» »
Իտալիա	3.074.000	» »
Հոլլանդիա	3.029.000	» »
Գերմանիա	2.681.000	» »

Այստեղից յերևում է, Անգլիան առաջին պետութիւնն է յուր առևտրական նավատորմով: Ունենալով այնպիսի մեծ առևտրական նավատորմ, Անգլիան, կարողանում է առևտուր անել աշխարհի հեռավոր ծայրերի հետ: Վոչ մի պետութիւն այնքան առևտուր չի անում, չորքան Անգլիան:

Գլխավոր պետւթյունների առեկտր (1925 թ.):

Անգլիա	21.125	միլիոն բուրի
Միաց. Նահանգներ	17.765	» »
Ֆրանսիա	8.297	» »
Գերմանիա	10.176	» »
Յապոնիա	4.408	» »
Խորհրդ. Միութիւն	1.277	» »

Անգլիան, յուր գործարաններին հում Անգլիայի գաղութները: նյութ հասցնելու համար և մյուս կողմից՝ լիարկեսգի գործարաններում պատրաստած իրերը կարողանա հեշտությամբ վաճառել, բոնի կերպով գրավել և զանազան յերկրներ և դարձրել իր գաղութները: Նրա գաղութներն այժմ ցրված են ամբողջ յերկրագունդի վրա: Ներկայումս Անգլիային պատկանում են հետևյալ յերկրները—

Ասիայում—Պաղեստինը, Միջագետքը (կամ Իրակը), Հնդկաստանը, Հնդկաչինի մի մասը և բազմաթիւ կղզիներ:

Ամերիկայում—ամբողջ Կանադան, Նյու-Ֆաունդլենդ կղզին և այլն: Աֆրիկայում—Հարավային Աֆրիկան, Արևելեյան Աֆրիկայի խոշոր մասը, Յեզիպսար և այլն:

Բացի այդ՝ Անգլիային պատկանում է նաև ամբողջ Ալսաթիան մոտակա կղզիներով:

Յեթն հաշվելու լինենք Անգլիայի և յուր գաղութներին մակարդակը, այն ժամանակ կատանանք հետևյալ թվերը—

Անգլիայի մեծությունն է	244.000	քառ.	կիլոմետր.
Իսկ գաղութներին մեծությունն է մոտ .	37.000.000	»	»
Անգլիայի բնակիչների թիվը հաշվում են մոտ 44 միլիոն,			
Իսկ գաղութների	»	»	» 419 »

Այսպիսով Անգլիան տիրապետում է ամբողջ ցամաքի քառորդին, վորի վրա ապրում է յերկրագնդի ամբողջ ազգաբնակչության քառորդը:

Գաղութներն Անգլիայի համար շատ կարևոր են: Նրանք Անգլիային տալիս են համարյա այն բոլորը, ինչ վոր պետք է մարդուն: Կանադան տալիս է ցորեն, կաթնամթերք, փայտ, մորթի. Գվիանան և Յամայկան—շաքար, սուրճ, կակաո. Կենսրոնական Աֆրիկան—կակաո, կաուչուկ, արմավենու յուղ. Հարավային Աֆրիկան—բուրդ, վոսկի, ադամանդ. Հնդկաստանը—ցորեն, բրինձ, բամբակ. Յեյլոնը—թեյ. Ալսաթիան—միս, բուրդ, վոսկի և այլն: Անգլիական նավերը բեռնավորված այդ ապրանքներով ուղևորվում են Անգլիայի ափերը, այնտեղ դատարկում և փոխարենը վերցնում դործարանային ապրանքներ և տանում աշխարհի հեռավոր ծայրերը:

Գաղութները յուր ձեռքում պահելու և տեղական ազգաբնակչութունը շահագործելու համար, Անգլիան պահում է խոշոր ռազմական նավատորմ: Անգլիական ռազմանավերը առաջին տեղն են բռնում թե քանակով և թե արագ ընթացքով:

Անգլիայի պետական կազմը յիվ
գլխավոր բաղադր-
ները: Անգլիան սահմանադրական միապետութուն է: Գերագույն իշխանությունը պատկանում է քաղալորին և պարլամենտին:

Գլխավոր քաղաքը Լոնդոնն է (մայրաքաղաք, խոշոր առևտրական կենտրոն մթողջ յերկրագնդի վրա). Բիրմինգհամ — մետաղագործության կենտրոն: Մանչեսթր — գործվածքների արտադրության համաշխարհային կենտրոն: Լիվերպուլ — նավաշինության, բամբակի առևտրի կենտրոն: Բրիստոլ — խոշոր նավահանգիստ: Շեֆֆելդ — հայտնի յե դանակներով, գնդերով, պողպատի գործիքներով: Եդինբուրգ և Գլասգո — Շոտլանդիայի գլխավոր քաղաքներն են:

Ի տ ա լ ի տ

Իտալիան Յեվրոպայի վճր մասում է գտնվում:

Նրա ափերը վճր ծովն է վողոզում:

Յույց տվեք Ալպյան լեռները, Սարդինիա, Սիցիլիա կղզիները:

Բաթումից կարճ էք Իտալիա գնալ և ինչ հանապարհով:

Յեվրոպայի համը քարտեզի վրա ներկեցեք Իտալիայի տեղը և ապա նշանակեցեք հարեան յերկրները, կղզիները և ծովերը:

Մակարդակի մեծութունը . . . 310,100 քառ. կիլ.

Բնակիչների թիվը . . . 42 միլիոն

Իտալիան բաղկացած է Լոմբարդական դաշավայրից, Ապեննինյան թերակղզույց և մի քանի կղզիներից, վորոնցից ամենակարևորներն են Սիցիլիան և Սարդինիան: Իտալիայի հյուսիսային մասում բարձրանում են ձյունապատ Ալպերը, վորոնցով Իտալիան բաժանվում է Ֆրանսիայից, Շվեյցարիայից, Ավստրիայից և Յուգոսլավիայից: Նրա սահմանների $\frac{3}{4}$ -ը կազմում են ծովեր և միայն $\frac{1}{4}$ -ը բարձր լեռներ են:

Այսպիսով Խաւիւրի յուր բնդարձակ ծովային սահմաններով փորոշ չափով նման է Անգլիային:

Խաւիւրի ամենակարեւոր մասը Լոմբարդական դաշտավայրն է, փորը զոյացել է Ագրիատիկ ծովից: Լեռնային գետակները, հոսելով Ալպյան լեռներէից, մեծ քանակութեամբ տիղմ են բերել է, լցնելով այդ ծովը, զոյացրել զաշտավայր: Այդ զաշտավայրի միջով հոսում է Խաւիւրի ամենաշրտառատ և մեծ Պո գետը, փոր ձախ կողմից բնդունում է մի քանի վտակներ: Լոմբարդական զաշտավայրը յուր բնութեամբ և կլիմայով հիշեցնում է միջին Յելլոուպան: Չմեռն այնքան ցուրտ է, փոր մշտադաւար բույսերն այստեղ չեն կարողանում աճել:

Ապեննինյան թերակղզին և «Խաւիւրի Ռիվիերան» (այսինքն Գինուայի ծովափը) suaf կլիմա ունեն: Ռիվիերայում աճում են արմավենիներ, իսկ թերակղզու միջին մասերում նաեւ դափնի, ձիթենի: Ալբելի հարավ նարնջի և կիտրոնի ծառերը բնդարձակ տարածութեաններ են բռնում: Ամբողջ Խաւիւրայում տարածված են խաղողը և թթենին:

Խաւիւրի գլուղաճեղքաւոր յերկիր և չափազանցեալներէից մշակում են ցորեն, յեղիպտացորեն, գարի, բրինձ. բայց տեղական հացը չի բավականանում, ուստի մեծ չափերով ներմուծում են Խորհրդային Միութեանից և Ամերիկայից:

Տաք կլիմայի շնորհիվ Խաւիւրայում շատ տարածված է հարավային պտուղների (նարինջ, կիտրոն, ձիթապտուղ) մշակութունը: Թէ փորձափ կարեւոր նշանակութեւն ունի այգեգործութեւնը Խաւիւրայում, այդ յերեւում է հետեւյալ աղյուսակից:

	Յանք		Բերք	
		հեկտար		տոնն
Ցորեն	4.676.000	»	6.119.000	»
Յեղիպտացորեն	1.464.000	»	2.238.000	»
Վարսակ	495.000	»	578.000	»
Գարի	230.000	»	229.000	»
Բրինձ	121.000	»	521.000	»
Հաճար	127.000	»	165.000	»
Ընդամենը	7.113.000	հեկտար	9.850.000	տոնն

Խաղողի այգիներ . . .	4.250.000	հեկտար	43.000.000	հեկտար
Զրիթենու այգիներ . . .	2.850.000	»	23.000.000	»

Այս աղուսակը ցույց է տալիս, վոր Իտալիայում այգիներն ավելի մեծ տեղ են բռնում, քան վարելահողերը: Խաղողի այգիների մեծությամբ Իտալիան առաջինն է ամբողջ յերկրագնդի վրա: Գինու քանակով նա հետ է միայն Ֆրանսիայից: Զրիթապտղի յուղի քանակով բռնում է առաջին տեղը ամբողջ Յեվրոպայում: Իտալիայի նատրինը ու կիտրոնը տարածվում են ամբողջ Յեվրոպայում:

Հուսիսային Իտալիայում մշակում են թիթենի: Մետաքսի համաշխարհային բերքի 10⁰/₆-ը տալիս է Իտալիան:

Արդյունագործութունը թույլ է: Դրա գլխավոր պատճառն այն է, վոր Իտալիան չունի բավականաչափ բնական հարստություններ, մանավանդ յերկաթ և քարածուխ: Լոմբարդական զաշտավայրում զարգացած է մետաքսագործութունը, վորի գլխավոր կենտրոններն են Միլան և Տուրին: Բավական մեծ տեղ է բռնում նաև մակարոնը, ձիթապտղի յուղը, գինին:

Իտալիան սահմանադրական միապետութուն է. զրլխավոր քաղաքն է Հռոմը: Մյուս քաղաքներից նշանավոր են՝ Գենուան, Նեապոլը, Բիսնդիզին, Վենետիկը և Տրիեսը:

Իտալիան շատ զաղութներ չունի. նրանցից կարևորն է Տրիպոլին (Հյուսիսային Աֆրիկայում):

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ս

Գերմանիայի սահմաններն են՝ արևելքից Լեհաստանը, հարավից՝ Չեխո-Սլովակիան, Ավստրիան և Շվեյցարիան, արևմուտքից՝ Ֆրանսիան, Բելգիան և Հոլլանդիան, իսկ հուսիսից Գերմանական ու Բալտիկ ծովերը և Դանիան:

Նրա մեծությունն է 472 հազար քառ. կիլոմետր, իսկ բնակիչների թիվը հասնում է 60 միլիոնի:

Յուր բնությամբ և բնակիչների զբաղմունքով Գեր-

մանիան կարելի չե բաժանել լերեք մասի — հարավային, միջին և հյուսիսային:

Հարավային Գեղմանիայի մեծ մասը բարձրավանդակներ և լեռներ են: Բնակիչները զբաղվում են գլխավորապես յերկրագործությամբ և անասնապահությամբ: Մշակում են ցորեն, գարի, գայլուկ: Գայլուկից պատրաստում են գարեջուր. ամբողջ յերկրագնդի վրա հայտնի չե Բավարիայի գարեջուրը: Գետերի հովիտներում և պաշտպանված տեղերում մշակում են խաղող, իսկ ամենուրեք տարածված են պտղատու ծառեր: Ալպերի հովիտներում և Բավարական բարձրավանդակի վրա շատ տարածված և անասնապահությունը:

Միջին Գեղմանիան նույնպես լեռնոտ է, բայց լեռներն ալյուվիալ ցածր են և յերկիրը կտրտված է բազմաթիվ հովիտներով: Քարածուխի և յերկաթի հարուստ հանքերի շնորհիվ միջին Գեղմանիան զարձեղ է յերկրագնդի ամենախոշոր արդյունաբերական վայրերից մեկը: Գործարանային արդյունաբերությունը հասել է այնպիսի չափերի, վոր զարձեղ է ազգաբնակչության ապրուստի գլխավոր միջոցը: Գործարաններում պատրաստում են ելեկտրականության պարագաներ, յերկրագործական մեքենաներ, մետաքս, բամբակե և բրդե գործվածքներ, քիմիական զեղորայք, զանազան ներկեր և այլն: Արդյունաբերական քաղաքների կողքին զարգացել են առևտրական կենտրոններ՝ Լայպցիկ, Բեռլն, Գրեզդեն և այլն:

Հյուսիսային Գեղմանիան դաշտավայր է, փոխած Գեղմանական և Բալտիկ ծովերի յեզերքներին: Անրեբրի տեղերն ալյուվիալ պարարտացրել են, ճահիճները ցածաքացրել և մշակել: Բացի հացահատիկներից մշակում են ճակնդեղ, վորից շատ շաքար են պատրաստում: Շաքարի արտադրությամբ Գեղմանիան առաջինն է յերկրագնդի վրա: Հյուսիսային Գեղմանիայի կենտրոնը Բեռլինն է: Ծովափերին կան բազմաթիվ հարմար նավահանգիստներ և

առևտրական կենտրոններ՝ Համբուրգ, Բրեմեն, Լյուբեկ, Քեննիգսբերգ և այլն:

Ներկայումս նա խոշոր արդյունաբերական և առևտրական յերկրներից մեկն է: Այս տեսակետից նա հետե մնում միայն Անգլիայից և Միացյալ Նահանգներից: Առևտրի զարգացման համար գերմանացիներն անց են կացրել յերկաթուղիներ, գետերը միացրել են ջրանցքներով: Մեծ է և ծովային առևտրական նավատորմիդը: Գերմանական ապրանքները մրցում են մյուս պետութայունների ապրանքների հետ: Բացի զրանից գերմանացի վաճառականները ձեռներեց և յեռանդուն են. նրանք ուղարկում են զանազան կողմեր գործակալներ և նրանց միջոցով տարածում իրենց ապրանքները:

Ֆրանսիա:

Յեվրոպայի քարտեղի վրա գտեք Ֆրանսիան: Նա ինչ ծովերով և յերկրներով է շրջապատված:

Յեվրոպայի համը քարտեղի վրա ներկեցեք Ֆրանսիայի տեղը և ապա նշանակեցեք հարևան յերկրները. (Աշխարհ. տետր):

Ֆրանսիայի աշխարհագրական դիրքը հարմար է:

Համաշխարհ. քաղաքական քարտեղի վրա ցույց տվեք այն յերկրները, վոր պատկանում են Ֆրանսիային (Աշխարհ. առլաս):

Ֆրանսիան յեվրոպական պետութայունների մեջ յուր մեծությամբ յերկրորդ տեղն է բռնում, իսկ բնակիչների թվով՝ չորրորդ: Մակերևութի մեծությունն է 551 հազար քառ. կիլոմետր, իսկ բնակիչների թիվը՝ 40,7 միլիոն:

Նրա սահմաններն են՝ արևելքից Բելգիան, Գերմանիան, Շվեյցարիան և Իտալիան, հարավից՝ Միջերկրական ծովը և Իսպանիան, իսկ արևմուտքից և հյուսիսից՝ Ատլանտյան օվկիանոսը (Լամանշի հետ):

Այսպիսով Ֆրանսիան չափազանց նպաստավոր դիրք ունի: Նա արևելքից սահմանակից է կուլտուրական յեր-

կրօններն — Գերմանիայի, Բելգիայի հետ, հարաւում Միջերկրական ծովով կարող ե հարաբերություն ունենալ Աֆրիկայի հետ. Ատլանտյան օվկիանոսը միացնում ե նրան Անգլիայի ե Ամերիկայի հետ: Շրջապատող ծովերը յերբեք չեն սառչում, իսկ յերկրի մակերևութին այնպիսի կազմություն ունի, վոր միջին մասերը կարող են անարգել կապ պահպանել ծովափերի հետ: Լավ դասավորություն ունեն ե գետերը. նրանք սկսվում են յերկրի կենտրոնում ե հոսում գեպի շրջապատող ծովերը: Համարյա բոլոր գետերը նավագնաց են, իրար հետ միացած են ջրանցքներով ե յերբեք չեն սառչում:

Ֆրանսիան հանրապետություն ե: Որենքներ հրատարակելու իրավունքը պատկանում ե պատգամավորական խորհրդին ե սենատին: Պետության ներկայացուցիչը նախագահն ե, վոր ընտրվում ե 7 տարով: Նախագահը նշանակում ե նախարարներ, վորոնք կառավարում են յերկիրը ե պատասխանատու յեն ժողովրդական ներկայացուցիչների առաջ: Մայրաքաղաքը Փարիզն ե:

Ֆրանսիայի կլիման ընդհանուր առմամբ տաք ե ե գյուղատնտեսության համար նպաստավոր: Տաքություն սիրող բույսերից խաղողը, թիթենին, ձիթենին, նարնջենին, կիտրոնը մեծ բերք են տալիս:

Հացահատիկներից առաջին տեղը ցորենն ե բռնում: Հյուսիսային մասերում մեծ չափով մշակում են ճակնդեղ ե կտավատ:

Գինեգործությունը տարածված ե յերկրի շատ տեղերում: Շամպան նահանգում ե Բորդոյի շրջակայքում ստացվում ե բխիր զինի: Գինեգործության կենտրոնը Ռեյմսն ե: Գինու արտահանությամբ Ֆրանսիա առաջինն ե ամբողջ յերկրագնդի վրա:

Ռոնա գետի հովտում և Միջերկրական ծովի ափերին մշակում են ձիթենի և թթենի: Զիթենու պտուղներից պատրաստում են հայանի «պրովանսի յուղը»: Շերամապահությունը մեծ արդյունք է տալիս: Մետաքսագործության կենտրոնը Լիօնն է: Նրա շրջակայքում ցրված են բազմաթիվ գյուղեր, փորտեղ մետաքսե գործվածքներ են պատրաստում: Բայց Ֆրանսիային յուր մետաքսը չի բաժարարում. մեծ չափով ներմուծում են Իտալիայից:

Գործարանային արդյունաբերությունը զարգացած է Բելգիային սահմանակից շրջաններում, Լոթարինգիայում և Ելզասում, փորտեղ կան քարածխի և յերկաթի հանքեր:

Արդյունաբերության կենտրոններն են Լիլը (գործվածքներ, ֆաբրիկաներ, մետաղի գործարաններ), Վալանսեն, Նանսի և Մյուլիաուզեն (բամբակի գործվածքներ): Բայց դրանք Փարիզին չեն հասնի: Այս քաղաքը յերկաթուղիներով և ջրային ճանապարհներով միացած է յերկրի զանազան ծայրերի հետ: Իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Փարիզը դարձել է ամբողջ Ֆրանսիայի կենտրոնը: Գործարանային և յերկրագործական ապրանքները Ֆրանսիայի բոլոր ծայրերից Փարիզ են հավաքվում և ալյտեղից տարածվում զանազան ուղղությամբ: Փարիզը Ֆրանսիայի սիրտն է: Ալյտեղ են կենտրոնացած գիտական բազմաթիվ հաստատություններ, համալսարան և այլ բարձրագույն դպրոցներ, զբաղարաններ և այլն:

Արդյունաբերությունը, ճիշտ է, բավականաչափ զարգացած է, բայց արտադրած ապրանքների քանակով նա Գերմանիային չի կարող հասնել: Ֆրանսիայում պատրաստում են զլխավորապես չքեղության, արդ ու զարդի պարագաներ, փորձեթանգ վաճառում և մեծ ոգուտ են ստանում: Ֆրանսիայից արտահանում են—մետաքսե և բամբակի գործվածքներ, պատրաստի շորեր, հոտավետ ոժանեկիքներ, մետաղե իրեր,

ալտոմոբիլներ, քիմիական ապրանքներ և այլն, այնուհետև գինի:

Դրսից ներմուծում են գլխավորապես հացահատիկներ, քարածուխ, կաշի, գազութային ապրանքներ (սուրճ, թեյ). արտաքին առևտուրը կատարվում է Միջերկրական ծովով Մարսելի վրայով, իսկ Ատլանտյան ովկիանոսով Նանսի, Հավրի, Բորդոյի վրայով:

Ֆրանսիայի յուր գազութների մեծությամբ հետ և մնում միայն Անգլիայից: Նրա գազութները բռնում են 12 միլիոն քառ. կիլոմետր, 60 միլիոն բնակչով: Աֆրիկայի մեկ կերրորդից ավելին Ֆրանսիային և պատկանում:

Ֆրանսիային պատկանում են Աֆրիկայում—Ալժիրը (արտահանում է գինի, ցորեն, ծխախոտ, մրգեր) Տունիսը, Մարոկկոն (արտահանում են հացահատիկ, անասուններ, մրգեր), Սահարայի խոշոր մասը և այլն. Ասիայում—Ասորիքը, Հնդկաչինի մի մասը և այլն: Ֆրանսիային են պատկանում նաև Խաղաղ ովկիանոսում մի շարք կղզիներ:

Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ:

Միացյալ Նահանգները տարածվում են Մեքսիկայի ծոցից մինչև Կանադա և Ատլանտյան ովկիանոսից մինչև Խաղաղ ովկիանոսը: Միացյալ Նահանգները (հաշված և Ալյասկան) 9,4 միլիոն քառ. կիլոմետր տարածություն են բռնում, այսինքն համարյա հավասար են Յեվրոպային: Բնակիչները թիվն և 106 միլիոն:

Արևելյան կեսը բաղկացած է ընդարձակ հարթություններից, վրոնք ծածկված են արգավանդ հողով և փոռոզվում են Մեքսիկայի ծոցից փչող քամիներով: Բնական հարստություններն անչափ են: Միասիսիպի գետի ավազանում և ուրիշ տեղերում գտնվում են փարձուխի հսկայական շերտեր, իսկ Ալեգանյան լեռները լիքն են

յեկարահանումով յեւլ նստիլով: Լեռները պարունակում են մեծ քանակութեամբ վոսկի, արծաթ, պղինձ, սնդիկ և ուրիշ մետաղներ. այդ բոլոր հանքերը հեշտ և մշակել, վորովհետև հազորդակցութեան միջոցները շատ լավ են և Միսսիսսիպի իր վտակներով նավագնաց և Արևելքից և արևմուտքից Միացյալ Նահանգների ափերը փոխադրում են ուղիւնոսները և ունեն բազմաթիւ հարմար, չստուգող նավահանգիստներ: Այդ ուղիւնոսներով Միացյալ Նահանգներն ամբողջ տարին կապ են պահպանում Սաիայի, Յեկսոպայի և մյուս աշխարհամասերի հետ:

Միացյալ Նահանգների բնական հարստութեանները, արգավանդ հողը, տաք և առողջ կլիման վաղուց զբաղել էին յեվրոպացիների ուշադրութեամբ: Ամենից շատ գաղթեցին այստեղ անգլիացիներ, և անգլիական լեզուն դարձավ տիրող լեզու. մնացած յեվրոպական ուրիշ ազգեր՝ իռլանդացիները, ֆրանսիացիները և այլն խառնվեցին անգլիացիներին հետ և յուրացրին փոշ միայն նրանց լեզուն, այլ և սովորութեանները: Այսպիսով առաջացավ մի ժողովուրդ, վորը անվանում է իրեն ամերիկացի: Բացի սպիտակամորթներից Մ. Նահանգներում ապրում են նրնդիկներ յեւլ նեգրեր, բայց նրանց թիւը շատ էլ մեծ չէ (հնդիկները մօտ 300.000 են, իսկ նեգրերը՝ 10 միլիոն):

Յերկրի անտեսութեանը զանվում է սպիտակամորթների, այսինքն ամերիկացիների ձեռքին, վորոնք շահագործում են բնական բոլոր հարստութեանները, մանավանդ արգավանդ հողը: Այնտեղ, վորտեղ մի ժամանակ խիտ անտառներ էին և պրերիեր, այժմ փոխվում են անտառման արտեր և արածում են ընտանի կենդանիների հոտեր: Ամերիկացիները իրենց դաշտերը մշակում են մեքսիկացիների սիցոցով և այդ պատճառով կարճ ժամանակամիջոցում կարողանում են հավաքել իրենց առատ բերքը:

Բամբակի բերով Միաց. Նահանգները առաջին տեղն են բռնում ամբողջ յերկրագնդի վրա: Այնտեղ ավելի շատ

բամբակ և ստացվում, քան բոլոր յերկրներում միասին վերցրած:

Մեծ բերք են տալիս և հացահատիկները: Միացյալ Նահանգներում այնքան յեզիպտացորեն և ստացվում, փորքան Ռուսաստանում պատերազմից առաջ ամեն տեսակ հացահատիկներից միասին: Յորենի բերքն այնքան առատ և, վոր շնչին մոտ 12 փութ ցորեն և հասնում տարեկան, չհաշված մյուս տեսակի հացահատիկները:

Միացյալ Նահանգների հացահատիկների բերքը 1927 թվին

Յեզիպտացորեն	661.300.000	ցենտներ (ցենտները 6 փութ և)
Ցորեն	235.800.000	»
Վարսակ	175.000.000	»
Հաճար	15.600.000	»
Գարի	57.000.000	»

Գտեք թե յուրաքանչյուր ամերիկացու քանի փութ հացահատիկ և ընկնում:

Հարուստ արտատեղիներն շնորհիվ զարգացել և և անասնապահությունը: Պահում են մեծ քանակությամբ խոզեր յեղջյուրավոր անասուններ, վոչխար յեւ խոզ: Ամեն տարի մեծ քանակությամբ ստացրած միս են արտահանում Արեւմտյան Յեւրոպա:

Վուսկու արտադրությամբ Միացյալ Նահանգները հետ են մնում միայն Հար. Աֆրիկայից, իսկ արծաթի արտադրությամբ՝ Մեքսիկայից: Բայց ֆարածուխի, յերկաթի և նավթի արտադրությամբ մրցակից չունեն:

1921 թ. Միացյալ Նահանգներում ստացվել և

Վուսկի	100.000.000	տուրլու		Դասավորեցեք այդ մետաղներն ըստ իրենց արժեքի: Ամենամեծ գումարը վո՞ր մետաղից և ստացվել:
Պլատին	8.400.000	»		
Արծաթ	106.000.000	»		
Պղինձ	130.000.000	»		
Յերկաթ	780.000.000	»		
Յինկ	40.000.000	»		

Ներկայումս Միաց. Նահանգներից ստացվում է

Վոսկու համաշխարհային արտադրության	20 ⁰ / ₀ -ը
Ցորենի «	25 ⁰ / ₀ -ը
Յերկաթի »	40 ⁰ / ₀ -ը
Կապարի »	40 ⁰ / ₀ -ը
Արծաթի »	40 ⁰ / ₀ -ը
Ցինկի »	50 ⁰ / ₀ -ը
Քարածխի »	52 ⁰ / ₀ -ը
Պողպատի »	59 ⁰ / ₀ -ը
Պղնձի »	60 ⁰ / ₀ -ը
Բամբակի »	60 ⁰ / ₀ -ը
Նավթի »	73 ⁰ / ₀ -ը
Յեզիպտացորենի »	75 ⁰ / ₀ -ը
Ավտոմոբիլների »	85 ⁰ / ₀ -ը

Մի յերկիր, վոր այնքան բամբակ, քարածուխ ու յերկաթ է ստանում, պետք է շատ գործարաններ ել ունենա: Յեվ իսկապես, Միացյալ Նահանգները վոչ միայն խոշոր յերկրագործական, այլ և խոշոր արդյունաբերական յերկիր է: Ամերիկական ավտոմոբիլները, յերկրագործական և կարի մեքենաները տարածված են ամբողջ յերկրագլոխի վրա: 1926 թվին ամբողջ յերկրագլոխի վրա կար 24.589.000 ավտոմոբիլ, վորից 20,079.000-ը գտնվում եր Միացյալ Նահանգներում:

Միացյալ Նահանգների յերկաթուղիների յերկայնությունն է 424.000 կիլոմետր, այսինքն ավելի յե, քան ամբողջ Յեվրոպայում և Ասիայում միասին վերցրած:

Ծովային նավաստորմը հետ է միայն Անգլիայից:

Պատերազմից առաջ Միացյալ Նահանգները արտաքին առևտրով շատ հետ ելին Անգլիայից, իսկ այժմ համարյա հավասարվում են նրան: Մեծ չափով արտահանում են հացահատիկներ, բամբակ, միս, գործվածքներ, յերկաթ և պողպատ, մեքենաներ, ավտոմոբիլներ, պղնձե իրեր, քարածուխ և այլն:

Միացյալ Նահանգները բաղկացած են 45 շտաբից (նահանգից)։ Բոլոր նահանգների գլուխն է նախագահը և կոնգրեսը (պարլամենտը)։ Կոնգրեսի անդամները ընտրվում են ընդ որ նահանգներից։ Կոնգրեսը որենքներ է մշակում, իսկ նախագահը իրազործում է։

Միացյալ Նահանգների մայրաքաղաքն է Վաշինգտոնը։ Այստեղ է ապրում նախագահը և գումարվում է կոնգրեսը։

Սակայն ամենամեծ քաղաքը Նյու-Յորքն է, վորի բնակիչների թիվն է 7.333.000։ Իր մեծությամբ յերկրորդ քաղաքն է ամբողջ յերկրագնդի վրա։ Բացի Նյու-Յորքից նշանավոր նախահանգիստներ են Ատլանտյան ովկիանոսի ափին— Ֆիլադելֆիա, Բալթիմոր և Բոստոն. Մեքսիկայի ծոցում՝ Նոր Ուրլեան (բամբակի արտահանությամբ առաջինն է յերկրագնդի վրա)։ Սաղաղ ովկիանոսի ափին— Սան-Ֆրանցիսկո։

Միացյալ Նահանգների գաղութներից նշանավորն են՝ Ալյասկա բերսկղզին (Ամերիկայում), Վիրիպպյան կղզիները։ Միացյալ Նահանգներին է պատկանում նաև Պանամայի պարանոցի մի մասը, վորտեղ նրանք անց են կացրել Պանամայի նշանավոր ջրանցքը։

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԸ.

Կարգերը մեզ-
նում չեմ կապի-
տալիստական
չեղելիներում:

Խ.Ս.Հ.Մ. ն մեջ չկան կապիտալիստներ, խո-
շոր սեփականատերեր, կալվածատերեր. Հոկտեմ-
բերյան ղեկրեաների համաձայն հողը, բոլոր
գործարանները, հանքերը, յերկաթուղիները,
և այլն... պետության սեփականությունն են
կազմում, իսկ կապիտալիստական յերկրներում այդ բոլորը պատ-
կանում է մասնավոր մարդկանց, վորոնց ձեռքում էլ գտնվում
են բոլոր վարչական մարմինները և իշխանության ղեկը: Բան-
վոր դատակարգը, զուրկ լինելով վորևե սեփականությունից և ար-
տագրության միջոցներից՝ ստիպված է մտնել այդ սեփականա-
տերերի մոտ աշխատելու և շահագործվելու:

Կապիտալիստական պետությունները մեծ մասամբ իրենցից
ներկայացնում են բուրժուական-դեմոկրատական հանրապետու-
թյուններ, վորտեղ իշխանությունը պատկանում է իրրև թե
ամբողջ ազգաբնակչությունից ընտրված ներկայացուցիչների
խորհրդին—պարլամենտին և մինիստրական կաբինետին: Թեև
այդ հանրապետություններում որենքով գոյություն ունեն ընտ-
րելու և ընտրվելու իրավունք, մամուլի, խոսքի, ժողովների ա-
զատություն բոլորի համար անխտիր, սակայն այդ իրավունք-
ները մնում են թղթի վրա:

Շատ տեղերում ընտրողական իրավունքից զուրկ են կա-
նայք, գործազուրկները և այն բանվորները, վորոնք չունեն ընտ-
կության մշտական վորոշ տեղ և ուրիշներ:

Մյուս կողմից աշխատավոր մասսան հնարավորություն չունի
ողտապործելու իր իրավունքները, վորովհետև թե ահումբները,
թատրոնները, ժողովարանները, թե դատարանները, դպրոցները
պատկանում են բուրժուազիային և միմիայն նրանց ողտին են
ծառայում: Ամերիկայում որինակ, կապիտալիստը գնում է մի
շարք լրագրներ, վորոնք, իհարկե, միայն իրենց տիրոջ կամքն

են արտահայտում, իսկ կոմժունիստական թերթերը հալածանքների ու տուգանքների յեն յենթարկվում և հաճախ փակվում: Բուրժուական կուսակցությունները ազատ կերպով կարողանում են հավաքվել և ընտրություններ կատարել, հակայական գումարներ են ծախսում իրենց թեկնածուներին անցկացնելու համար, իսկ կոմժունիստական կուսակցությունների նույն նպատակով գումարված ժողովները ցրվում են փոստիկանություն ու ղենքի ուժով, ղեկավարները ձերբակալվում, բանտարկվում են... Այդ և պատճառը, վոր ընտրությունների ժամանակ միշտ բուրժուական կուսակցությունները ստանում են ձայների մեծամասնությունը և հետևաբար ունենում են իրենց հնազանդ որինսդիր մարմինը—պարլամենտը, իրենց կառավարությունը:

Պարլամենտը տիրող դատակարգի, սեփականատերերի շահերի պաշտպանն է, նրանց կամքի արտահայտիչը և նրանց իշխանություն գործիքը:

Անգլիայում, Շվեդիայում, Դանիայում... պարլամենտը սահմանափակում է թագավորի իրավունքները:

Յուրաքանչյուր բուրժուական պետության նպատակն է ապահովել և ուժեղացնել սեփականատերերի իշխանությունը, տարածել այդ իշխանությունը ուրիշ պետությունների և գաղութների վրա և ճնշել շահագործվող մասսաների սմեն մի ղիմադրությունը: Ընդդեմ է, բուրժուազիան հրատարակում և որենքների, վորոնք պաշտպանում են բանվորների շահերը, բայց այդ արվում է բանվորների սպառնալիքների տակ և գործադուլների հետևանք են. գործարանատերերն էլ հաճախ անպատիժ կերպով խախտում են այդ որենքները:

Յեթե բուրժուազիան բանվորների և նրանց յերեխաների համար բաց է անում հիվանդանոցներ, դպրոցներ, վորբանոցներ, դա անում է միայն այն նպատակով, վոր իր գործարաններից չպակասեն առողջ աշխատող ձեռքերը, իսկ զորքն ու պետությունն էլ ապահովված լինեն ղինվորներով և հնազանդ ծառաներով:

Կապիտալիստական պետությունների զորքն էլ, գատարանն էլ ծառայում են միայն հարստների շահերին:

Բանվորների և գաղութային ժողովուրդների հեղափոխական շարժումը ճնշվում է զորքի ուժով, վորի հրամանատարները հարուստներից, կալվածատերերից են. իսկ գատարանը (նույն այդ հարուստներից կազմված) մահապատժի, քաղորի, տաժանակիր

աշխատանքների յե յենթարկում բանվորների առաջնորդներին և արդարացում բուրժուական պետության ծառաների ձեռքով կատարած վնասները:

Այսպիսով մենք տեսանք, Վոր ԽՍՀՄ-ի մեջ աշխատավորութիւնը Խորհուրդների միջոցով ակախվ մասնակցութիւնն և ցույց տալիս յերկրի կառավարութիւն զործում և լայն հնարավորութիւն ունի իր շահերը պաշտպանելու, այն ինչ կապիտալիստական յերկրներում բանվոր զստակարգը հետո յե կանգնած իշխանութիւնից և նրա իրավունքներն անխնա վտանահարվում են:

Կապիտալիստական յերկրներում տիրող
 Բանվորների շահագործումը, անապահով դրութիւնը, գործազրկութիւնը և անորինակ ճնշումը ստիպում են բանվորներին պայքարել կապիտալիստների դեմ իրենց անտեսական և իրավական գրութիւնը բարելավելու համար:

Համաշխարհային պատերազմը ավելի ծանրացնելով աշխատավորների դրութիւնը, ուժեղացրեց բանվորական շարժումը բոլոր յերկրներում, իսկ Հոկտեմբերյան Հեղափոխութիւնը զարկ տվեց նրա զարգացմանը:

Բուրժուական վոչ մի միջոց չի խնայում այդ շարժումը խեղդելու համար: Վտարիկանութիւնն ամեն տեղ զենքի ուժով ճնշում և գործադուլները, հալածում, ձերբակալում և զնդակահարում առաջնորդներին: Բայց չնայելով այդ հալածանքներին՝ շարժումն որե-ցոր ավելի ու ավելի յե ուժեղանում ու տարածվում: Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Բելգիայում և մյուս կապիտալիստական յերկրներում գործարանատերերը ձգտում են ավելացնել աշխատանքի ժամերը և աշխատավարձը պակասեցնել: 1925 թվի վերջերին 8 ժամյա աշխատանքային որը պահպանել եր իր գոյութիւնը միայն մի քանի ձեռնարկութիւններում: Գործազրկութիւնն էլ ամեն տեղ ավելի մեծ չափերի յե հասնում, քան եր պատերազմից առաջ: Այսպիսով բանվորների գրութիւնը բուրժուական յերկրներում հետզհետե վատանում է, այն ինչ մեզ մոտ մենք հակառակն ենք տեսնում:

Այդ և պատճառը, Վոր գործադուլներն ավելի ու ավելի յե ուժեղանում ու տարածվում, իսկ 1925 թ. մայիսի 30-ին Շանհայում տեղի ունեցած խաղաղ բանվորների զնդավահարումն

անդլիական զորքերի կողմից ավելի զարկ ավելց գործադուլների զարգացմանը: 1926 թ. մայիսի մեկին Անգլիայի հանքատերերի ձգտումն աշխատավորձը պակասեցնելու և յերկարացնել բանվորական որը՝ վտարի յե հանում ածխահատներին: Գործադուլը ծավալվում և և շուտով ընդհանուր և զառնում, բայց իր նպատակին չի հասնում, վորովհետև արհեստակցական միության առաջնորդներն անցնում են կապիտալիստների կողմը և վերջ տալիս գործադուլին:

Իհարկե, այդ պարտությունը ժամանակավոր և. բանվորների պայքարը կվերջանա միայն այն ժամանակ, յերբ կոտպալվի բուրժուազիայի իշխանությունը և կհաստատվի պրոլետարիատի զիկատություն, վորովհետև, քանի վոր իշխանությունը ղեկը կապիտալիստների, սեփականատերերի ձեռքին և՛ շահագործումն էլ միշտ գոյություն կունենա:

Բայց դասակարգային պայքարն իր վերջնական նպատակին հասցնելու համար անհրաժեշտ և ուժեղ, վորքոված կուսակցության ղեկավարություն: Այժմ՝ կապիտալիստական յերկրներում ուժեղանում են կոմունիստական կուսակցությունները, վորոնք միացնում են բանվորների ցրված ուժերը, տարածում են նրանց մեջ հեղափոխական կովի զազափարները, կազմակերպում ու ղեկավարում են նրանց պայքարը:

Արհեստակցական միությունների կարմիր Ին-
Պրոֆիներն: տերնացիոնալը կազմակերպվել և 1921 թ. հու-
լիսի 18-ին կոմինտերնի Գործադիր կոմիտեյի
նախաձեռնությամբ: Պրոֆինտերնի նպատակն և կազմակերպել
միջազգային աշխատավորների լայն մասսաները և ստեղծել միա-
ցյալ հակառ բուրժուազիային զիմադրելու և սոցիալիստական
հասարակակարգ հաստատելու համար:

Այդ նպատակն իրագործելու համար Պրոֆինտերնը միջոցներ և ձեռք առնում բանվորների համաշխարհային պատե-
րադմի պատճառով քայքայված տնտեսական և կուլտուրական
գրությունը բարձրացնելու համար: Լայն պրոպագանդա յե մղում
աշխատավորների մեջ, տարածելով դասակարգային պայքարի
հեղափոխական գազափարները և գրավելով նրանց կարմիր
Պրոֆինտերնի շարքերը:

Պրոֆինտերնից առաջ Յեվրոպայի մի շարք Արհեստակցա-
կան միությունները միանում էյին Ամստերդամի Իտերնացիո-

նալի մեջ, ժողովրդի կազմակերպվելը և 1919 թվին Ամատերղամի Խնտերնացիոնալը մինչև հիմա չէլ զոյաթյուն ունի: Նրա առաջնորդները զեմ են զաստակարգային պայքարի հեղափոխական միջոցներին, զաղափարներին, պրոլետարական ղեկառատության և քարոզում են խաղաղ աշխատակցությունը բանվորների և բուրժուազիայի մեջ, բայց իհարկե այս աշխատակցությունը անիրագործելի չէ, ժողովհետև նրանց շահերը միանգամայն իրար հակառակ են և յերբեք չեն կարող համաձայնության գալ:

Ամատերղամի Խնտերնացիոնալը վոչնչով չի աջակցել բանվորներին շահագործողներին զեմ տարած պայքարում:

Պրոֆինտերնի կազմակերպությունից հետո Ամատերղամի Խնտերնացիոնալից դուրս չեկան մի շարք հեղափոխական պրոֆմիություններ և մտան Պրոֆինտերնի կարմիր դրոշի տակ: Չնայելով վոր Պրոֆինտերնը թվով ավելի քիչ բանվորություն և միացնում, քան Ամատերղամը, բայց նրա ազդեցությունն ավելի ուժեղ է, վորովհետև նա իսկապես միջազգային կազմակերպություն է, այն ինչ Ամատերղամի Խնտերնացիոնալը իրենից ներկայացնում է միայն Յեվրոպական կազմակերպություն:

Չինաստանի, Հնդկաստանի, Ալստրալիայի, Աֆրիկայի և այլ զաղութային ճնշված ժողովուրդների աշխատավորները, չնայելով հալածանքներին և արգելքներին, հեղոհետե մտնում են Պրոֆինտերնի շարքերը:

Պրոֆինտերնի բարձրագույն մարմինն է Միջազգային Համագումարը, վորը ընտրում է Կենտրոնական խորհուրդ և Գործադիր Բյուրո: Կենտրոնական խորհուրդը հավաքվում է տարին մեկ անգամ և Պրոֆինտերնի Կոնգրեսների արանքում Բարձրագույն մարմինն է համարվում:

Այժմ Պրոֆինտերնի անդամների թիվը հասնում է 11,800,000-ի:

Կոմ. Յերիտասարդական Խնտերնացիոնալի նպատակն է պաշտպանել աշխատավոր յերիտասարդության տնտեսական շահերը, ակտիվ մասնակցություն ցույց առլ բանվորների հեղափոխական պայքարում, հակամիլիտարիստական պրոպագանդա մղել և դաստիարակել պրոլետար յերիտասարդներին կոմունիստական վոգով:

Յերիտասարդական շարժումը սկիզբ է առել 80-ական թվականներից: XX-րդ դարի սկզբում համարյա ամեն մի կապիտ.

պետություն մեջ գոյություն ունեւոյն «Բանվոր Յերիտասարգութեան Սոցիալիստական Միութեաններ»:

1907 թ. Շտուտգարդ քաղաքում Կարլ Լիբկնեխտի նախագահութեամբ կայանում է այդ միութեանների առաջին համագումարը, ուր հիմնվում է «Բանվոր Յերիտասարգութեան Միջազգային Միութեան»:

Յերիտ. Միջ. Միութեանը իր 1915 թ. համագումարում բնորոշում է «պատերազմ—պատերազմին» լողունը և համարձակ կերպով սկսում է հակամիլիտարիստական պրոպագանդա մղել դուրքի և բանվորական մաստաների մեջ: Այստեղ էլ վորոշվում է ունենալ «Յերիտասարգութեան Միջազգային որ», վորպես յերիտասարգութեան համերաշխութեան ցույցի որ: Ռուսաստանի յերիտասարգութեանը այդ որը տանել և առաջին անգամ 1917 թ. Հոկտեմբերի նախորդակին:

Յերիտասարգական Միութեանը իր 1919 թ. համագումարի վորոշման համաձայն միանում է Կոմիւնտերնին և բնորոշում է «ԿԻՄ» անունը:

Այժմ «ԿԻՄ»-ի շարքերում մենք տեսնում ենք Չինաստանի, Մոնղոլիայի, Հարավային Աֆրիկայի և այլ հեռաֆնաց յերկրների յերիտասարգական միութեանների ներկայացուցիչներին:

Այդ միութեանները, չնայելով անորինակ հալածանքներին, ամենաակտիվ մասնակցութեան են ցույց տալիս իրենց յերկրների ազգային ազատագրման շարժման մեջ:

Կիմը միացնում է իր շարքերում 41 յերկրի յերիտասարգական միութեաններ և ունի 2.500.000 անդամ: Այս թվի մեծ մասը կազմում է ԽՍՀՄ-ն և Չինաստանի բանվոր և գյուղացի յերիտասարգութեանը:

ՄԱՊԸ

«ՄՈՊԸ»-ը հիմնվել է 1923 թ. մարտի 18-ին հին բոլշևիկների նախաձեռնութեամբ: Դասակարգային պայքարի ամենակատաղի ժամանակ և ծագել միջազգային համերաշխութեան այդ կազմակերպութեանը, վորի նպատակն է ակտիվ ոչնութեան ցույց տալ բուրժուազիայի բանտերում և վոստիկանութեան ձեռքերում տանջվող հեղափոխական բնկերներին:

Իր զործունեւութեան 5 տարվա ընթացքում «ՄՈՊԸ»-ը ցույց է ավել նշույթական և բարոյական ոչնութեան տաս-

նյառ հազար քաղաքական հանցավորներին, նրանց ընտանիքներին՝ կանանց և յերեխաներին:

Հետզհետե ուժեղանում են հալածանքներն ու տերրորդ կապիտալիստական յերկրներում և գաղութներում: Հալածանքների հետ միասին ուժեղանում ու ծավալվում և ողնուխթան գործը:

«ՄՈՊՐ»-ի շարքերում առաջնակարգ տեղ են բռնում Խ.Ս.Հ.Մ-ի բանվորներն ու գյուղացիները:

Մեզ մոտ ամեն մի հիմնարկություն, գործարան ունի իր «ՄՈՊՐ»-ի բջիջը, վորը կազմակերպում և զրույցներ, զեկուցումներ այդ կազմակերպության նշանակություն և խնդիրների վերաբերյալ. տարածում և համապատասխան ազիտացիան զրահանություն, կազմակերպում և յերեկույթներ, հանդանակություններ, բողոքի ցույցեր և այլն...

«ՄՈՊՐ»-ի բարձրագույն մարմինն և Միջազգային Համագումարը—Կոնգրեսը, վորը բնտրում և Գործադիր Կոմիտե: «ՄՈՊՐ»-ի Գործկոմի նախագահն և Կլարա Ցեակինը: Անդամների թիվը $8\frac{1}{2}$ միլիոնից ավել և, վորից 3,525,625-ը Խ.Ս.Հ.Մ-ում:

«ՄՈՊՐ»-ի միջոցները կազմվում են անդամավճարներից, նվիրատվություններից, յերեկույթներից, ներկայացումների մուտքերից և «ՄՈՊՐ»-ի հրատարակությունների յեկամուտից:

5 տարվա ընթացքում կազմակերպությունը հավաքել և ավելի քան 10 միլիոն զոլլար, վորից $40\frac{0}{10}$ -ը հավաքվել և Խ.Ս.Հ.Մ-ում:

Նյութական ողնուխթան տրվում և փողով, պարենով... 1925—27 յերեք տարվա ընթացքում յեղել են ավելի քան 240,000 ողնուխթան ղեպը:

Կուլտուրական և բարոյական ողնուխթանը ցույց և տրվում լրագրներով, կոչերով, նամակներով, ցույցերով, շեֆություններով...

Խ.Ս.Հ. Մ-ն 126 կազմակերպությունը ունի շեֆություն 188 բանտի վրա:

Մոսկվայում քաղաքական փախստականների (եմիգրանտների) համար կա հատուկ տուն, վորտեղ նրանք ստանում են ամեն ինչ:

Աչքի յե ընկնում, մանավանդ մանուկներին ցույց տված ողնուխթանը: Հեղափոխականների յերեխաների համար բացված են մանկատներ, գաղութներ (Գերմանիայում, Իտալիայում,

լեհաստանում, Պորտուգալիայում և այլն) ... Միայն Գերմանիայի մանկատներում «ՄՈՊՐ»-ը պահում և 1489 յերեխա, վորոնց թվում են և Բուլղարիայի և Վեննայի ապստամբությունների ժամանակ զոհված հեղափոխականների զավակները:

Մեծ նշանակութուն ունեն նաև «ՄՈՊՐ»-ի կազմակերպած բողոքի ցույցերը, որինակ Չինական հեղափոխականների ոգնության ցույցը Սակկո և Վանցետիի մահապատժի դեմ, վորին մասնակցում էին 60 միլիոնից ավելի աշխատավոր. բացի դրանից «ՄՈՊՐ»-ը ակտիվ մասնակցություն և ցույց տալիս բոլոր հեղափոխական տոներին:

Շատ արագ կերպով աճում և «ՄՈՊՐ»-ի պարբերական և այլ հրատարակությունների թիվը:

Միայն Խ. Ս. Հ. Մ-ը հրատարակել և 12 միլիոն թուցիկ և այլ հրատարակություններ:

Կենտր. որդան «ՄՈՊՐ»-ի ուղին» ամսաթերթի տիրածը — 175.000 և:

Համաշխարհային պատերազմից անմիջապես հետո ուժեղանում և իմպերիալիզմի դրոշը Արևելքի բոլոր յերկրներում: Գաղութների, կուլտուրապես հետամնաց ժողովուրդների շահագործման միջոցով կապիտալիստական պետություններն աշխատում են վերականգնել պատերազմից քայքայված իրենց տնտեսությունը: Մենք գիտենք, վոր Յեվրոպայի մեծ պետությունների ուժը նրանց գաղութների մեջ և. Հնդկաստանի, Աստորիայի, Յեզիպտոսի, Աֆրիկայի բամբակով, բրդով և այլ հում նյութերով են աշխատում նրանց բազմաթիվ գործարանները: Գաղութների միլիոնավոր ժողովուրդների մեջ ել սպառվում և այդ գործարանների արտադրած ապրանքը:

Ահա այդ և պատճառը, վոր կապիտալիստական պետություններն ամեն կերպ աշխատում են ուժեղացնել իրենց իշխանությունը գաղութներում և տարածել այդ իշխանության ցանցը մյուս դեռ չնվաճած յերկրների վրա:

Այսօր մենք տեսնում ենք, վոր ինչը ուժեղ կապիտալիստական պետությունները՝ Անգլիան, Ֆրանսիան, Յապոնիան, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Հոլլանդիան, Բելգիան, Պորտուգալիան, Իտալիան և Իսպանիան, բաժանելով իրենց մեջ յերկրագնդի $\frac{5}{6}$ մասը՝ ողտվում են գաղութների բնակիչների աշխատանքից, շահագործում նրանց և ավելի շատ յեկամուտ են ստանում, քան իրենց սեփական ազգաբնակչությանից: Բացի

ղրանից, այդ 9 պետություններից համեմատաբար ավելի թույլերը այսպես թե այնպես կախում ունեն մյուս 4 ուժեղ պետություններից—Անգլիայից, Ֆրանսիայից, Միացյալ Նահանգներից և Յապոնիայից։ Ուրեմն, բանից դուրս և գալիս, վոր այդ 4 անկախ պետությունները տեր են ամբողջ յերկրագնդին, բացի ԽՍՀՄ-ից, և նրանց 256 միլիոն ազգաբնակչությունը ճնշում և ու շահագործում մյուս պետությունների ու գաղութների 1076 միլիոն ազգաբնակչության։

Պետք և այն էլ ի նակի ունենանք, վոր այդ անում են վոչ բոլոր 256 միլիոնը, այլ միայն մի խումբ բուրժուաներ։

Սակայն արեւելքի գաղութային ժողովուրդների մեջ արդեն առաջ և յեկել ազատագրական հեղափոխական շարժում, վորի զարգացմանը մեծ դարկ տվեց Հոկտեմբերյան Հեղափոխությունը։ Մեծ և Խորհրդային իշխանություն ազդեցությունը այդ ժողովուրդներին վրա։ Միայն ԽՍՀՄ-ն մեջ մտնող հանրապետությունները վոչ վոքի չեն շահագործում և խաղաղ կերպով աշխատակցում են իրար։ Այն հանգամանքը, վոր մեզ մոտ արդեն վերացվել և ազգային թշնամությունը, հետամնաց ազդերը կուլտուրային ավելի բարձր կանգնած ժողովուրդներից ճնշումի և հալածանքի փոխարեն յեղբայրական ոգնություն ևն տեսնում և կառավարվում են անկախ ու ինքնուրույն կերպով՝ ստիպում և գաղութների ժողովուրդներին վոտքի կանգնել անկախություն և հավասարություն ձեռք բերելու նպատակով։

Ապստամբությունները գաղութներում այժմ սովորական չերևույթ են դարձել։

Զինաստանի, Հնդկաստանի, Յեկիպոսի, Ասորիքի և այլ յերկրների ղեղին և սե սարուկները զարթնում են նոր կյանք ստեղծելու համար։ Ազատագրական այդ շարժումը ուժեղանում և 1925—26 թվականներից և արդեն շարժման մեջ ասպարեզ և գալիս այդ յերկրների պրոլետարիատը և չքավոր գյուղացիությունը։

Կալվածատերերի և ոտար կապիտալիստների ճնշմանն այլևս չգիմանալով՝ վոտքի յե կանգնում Զինաստանի բազմամիլիոն բանվորն ու գյուղացին և արագ կերպով կազմակերպվում և յերիտասարդ չին Կոմկուսի ղեկավարություն տակ։ Հեղափոխական—ազատագրական այդ շարժումը հեռոջհեռ ծավալվում և և ղեռ հայտնի չի, թե յերբ և վերջանալու։ Զինական հեղափոխություն ազդեցության տակ առաջ են գալիս ապստամբություններ և հարևան յերկրներում։ Յավա կղզու ապստամբությունը կատաղի

կերպով ճնշվում և հսկանդական զորքերի կողմից: Հարյուրավոր կոմմունիստներ — ապստամբության առաջնորդները, դատապարտվում են մահվան, տաժանակիր աշխատանքների, արտերի... Այսպիսով իմպերիալիստները անորինակ հալածանքներով, մասսայական զնդակահարություններով աշխատում են ճնշել այդ շարժումը, սակայն այդ բանը նրանց չի հաջողվի:

Կոմիւնստերնի և Պրոֆիւնստերնի նպատակն և տմեն կերպ աջակցություն ցույց տալ գաղութների ճնշված ժողովուրդների պայքարին, կազմակերպելով բողոքի հակառակական ցույցեր կապիտալիստական պետությունների ցույց տված հալածանքների դեմ, տարածելով համապատասխան կոչեր, թուլացիկներ թե հեղափոխականների, թե նրանց ճնշելու համար ուղարկված զորքերի մեջ, հանդանակություններ կատարելու նրանց ոգտին և այլ ալոպխի միջոցներով:

Կոմիւնստերն:

Համաշխարհային պատերազմից և Հոկտեմբերյան Հեղափոխությունից հետո ուժեղանում և հեղափոխական շարժումը բոլոր յերկրներում: Բանվորները զիմում են զինված ապստամբության իշխանությունը բուրժուազիայի ձեռքից խլելու նպատակով: Հետևաբար առաջ և դալիս միջազգային հեղափոխական շարժումը զեկավարող մի կազմակերպության անհրաժեշտություն:

1919 թվի մարտի 2-ին Էնիւնի նախաձեռնությամբ Մոսկվայում գումարվում և բոլոր յերկրների Կոմմունիստական կուսակցությունների առաջին համագումարը, վորտեղ կազմակերպվում և III Կոմմ. Ինտերնացիոնալ:

Կոմիւնստերնի նպատակն և միացնել բոլոր յերկրների Կոմմունիստական կուսակցությունները համաշխարհային պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարը զեկավարելու, բուրժուազիայի իշխանությունը տապալելու և պրոլետարական զիկաատուրա հաստատելու համար:

Մինչև աշմմ Կոմիւնստերնը ունեցել և 6 համագումար, վորոնք ցույց են տալիս, թե ինչպե՞ս աստիճանաբար ուժեղանում են Կոմմունիստական կուսակցությունները: Աշմմ չկա մի պետություն, վորտեղ գոյություն չունենա Կոմկուտ: Կոմիւնստերն աշմմ միացնում և 51^ե յերկրների Կոմ. կուսակցություններ և ունի մոտ 31 միլիոն անդամ:

ՀԱՄ. ՄՏԱՄԲՈՒՑԱՆ.

Յ Ա Ն Կ

Ներածութիւն 3—10

Հորիզոնի Կողմերը: Կողմնացույց: Դիրք: Քարտեզ:

1. ՅԵՐԿԻՐԱԴՈՒՆԴ 10—43

Յերկրի ձևը: Կլորուտ: Կիսագնդերի քարտեզ: Աշխարհա-
մասեր: Ովկիանոսներ: Ովկիանոսի և ցամաքի մասերը: Յեր-
կրի կազմութիւնը: Լեռների ծագումը: Հրաբուխ: Հայաս-
տանի հրաբուխները: Յերկրաշարժ: Յերկրագնդի պտտելը
իր առանցքի շուրջը: Ատիճանացանց: Յերկրի շարժումն
արևի շուրջը: Կլիմայական գոտիներ: Կլիմա: Քամիներ:
Մուսսոններ, պասսատներ: Ծովային հոսանքներ: Քամիների
և ծովային հոսանքների ազդեցութիւնը կլիմայի վրա:

II Խ Ս Հ Մ 44—211

11. Ընդհանուր աննարկ: 2 Անդրկովկաս: 3 Հյուս,
կովկաս: 4. ԽՍՀՄ-ի Յեկրոպական մասը: 5, Սիբիր. 6, Քուր-
քեստան: 7. Կապակաստան: 8. Ամփոփումներ:

III ԽՍՀՄ-ի ՀԱՐԵՎԱՆ՝ ՅԵՐԿԱՆԵՐԸ 212—236

Թյուրքիա: Պարսկաստան: Աֆղանստան: Չինաստան:
Յապոնիա: Ֆինլանդիա: Եստոնիա: Լատվիա: Լեհաստան:
Ռումանիա:

VI. ՄԻ ՔԱՆԻ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿԱՆԵՐ 236—253

Անգլիա: Գերմանիա: Իտալիա: Ֆրանսիա: Հյուս Ամե-
րիկայի Միաց. Նահանգները:

V. ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ, ԿԱ-
ՊԻՏ. ԿԱՐԳԵՐԸ 254—263

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220038345

(12 101)

ԳԻՆԸ 1 Բ. 50 Կ.

A²
38345

2-я Типография
Полиграфтр. ВСНХ.
Ул. Ленина, 3.
Главн. 1937. Зак. 1243.
Тираж 15000.